

**XIINXALA HOJIIRRA OOLMAA HIIKA JECHOOTAA AFAAN
OROMOO KUTAA 10 BARSIIISUU KEESSATTI: MANNEEN
BARNOOTAA SADI GODINA SHAWAA KAABAATTI
XIYYEEFFACHUUN**

TAADEWOOS TIIRAAMOOTIIN

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYAATE**

**KOLLEEJJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOTAA,
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTII
YUUNIVARSIITII ADDIIS ABABAA**

HAGAYYA, 2016

FINFINNEE

**YUUNIVARSIITII ADDIIS ABABAA /FINFINNEE/
KOLLEEJII NAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANOTAA,
JOORNAALIZMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUFII FOOKLOORII**

**XIINXALA HOJIIRRA OOLMAA HIIKA JECROOTA AFAAN OROMOO
KUTAA 10 BARSIIISUU KEESSATTI: MANNEEN BARNOOTAA
SADI GODINA SHAWAA KAABAATTI XIYYEEFFACHUUN**

GORSA: AMAANU’EEL ALAMAAYYOO (PhD)

TAADEWOOS TIIRAAMOO HAJIISOOTIIN

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

YUUNIVARSIITII ADDIIS ABABAA/FINFINNEE DHAABBATA QORQNNOO
DIGIRII DURAATIIN BOODDEE

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbaruun gamisaan guuttachuuf Taadewoos Tiiraamoon, mataduree: *Xiinxala Hojiirraa Oolmaa Hiika Jechoota Afaan Oromoo Kutaa 10 Barsiisuu Keessatti: Manneen Barnootaa Sadi Godina Shawaa Kaabaatti Xiyyeeffachuun* jedhurratti qophaa'ee sadarkaa ulaagaa yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Itti Gaafatamaa Muummee Ykn Walitti Qabaa Sagantaa Digirii Lammaffaa

Waraqaa Mirkaneeffannaa

A) Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta'uu isaafi kanaan duras yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf kan hindhiyaanne ta'uusaa, akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbisee haala seeraqabeessa ta'een fudhadhee, wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa Taadewoos Tiiraamoo Hajiisoo

Mallattoo_____

Guyyaa_____

B) Barataa_____

Waraqaa qorannoo isaa haala seera qorannoo eegee qopheessuu isaafi OFITTISUU muummeef galchuu danda'uu isaa ani gorsaan mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa _____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Gabaabsa

Kaayyoon waraqaa qorannoo kanaa haala hojiirra oolmaa hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu manneen barnootaa Sadarkaa 2ffaa Alaltuu, Abbichuufi Shanoo kutaa 10ffaa keessa jiru xiinxaluudha. Qorannoon kun mala makaa (akkamtaafi hammamtaa)tiin gaggeeffame. Kaayyoo qorannichaa kana galmaan gahuuf meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanan kanneen akka bargaaffii, af-gaaffii, daawwannaa dareefi sakatta'a kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10ffaa hojiirra oolanii jiru. Kana malees, bargaaffii yaanni isaanii walfakkaatan barattoota 112fi barsiisota 10f raabsuun hunda isaanii harkaa funaanee deebii isaan kennan lakkoofsa deebistootaa gabateerratti dhibbeentaatti erga jijjiiree booda, yaanni waliigala deebii isaanii maal akka fakkaatu qabxii madaallii giddugaleessaa irraa hiika itti kenne. Akkasumas, qoratichi af-gaaffiidha ammoo, odeeffannoo daawwata dareefi bargaaffiin argame qulqulleeffachuuf barattoota 6 gaafatee mirkaneeffate. Dabalees, qoratichi kitaaba barataa sakatta'uun haalli dhiyeessii hiika jechootaa baruufi barsiisuu hiika jechootaa daran hojiirra oolchuuf nimiijata moo miti yaada jedhu adda baafatee gabateerratti kaa'eera. Walumaagalaatti, odeeffannoon qorannoo kanaa malleen hammamtaafi akkamtaan (mala makaan) ibsame. Argannoon qorannoo kanaas, yaadrimee hiika jechootaa walqabsiisuuniifi firoommii hiika jechootaa barsiisuun beekumsa barattoonni duraan qaban faana walitti fiduu dhiisuu, hariiroo hiika jechootaa karaa ifaan barsiisuu dhabuu, barattoonni ofdanda'anii ofiin hiika jechootaa akka baratan gochuu dhiisuu, meeshaalee gargaarsa barnootaa fayyadamuu dhabuudha. Madda rakkoo armaan olitti ibsame kanaafis, yaadni furmaataa kennameera. Kunis: yaadrimee hiika jechootaa walqabsiisuuniifi firoommii hiika jechootaa fayyadamuun beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun barsiisuu, hariiroo hiika jechootaa karaa barattootaaf ifa ta'uu danda'uun barsiisuufi meeshaalee gargaarsa barnootaatti fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu kan jedhamaniidha.

Galata

Waraqaa qorannoo kana jalqabaa hanga dhumaatti yeroo dalagu, yaada koo naa sirreessuun, yaada naa kennuuniifi karaa naa agarsiisuun, yeroo isaa aarsaa godhee qorannoon kun sadarkaa kanarra akka gahu kan na jajjabeesseefi gorsa walirraa hincinne naaf kennuun na gargaare gorsaa koo Amaanu'eel Alamaayyoof (PhD) galaanni ani qabu baay'ee guddaadha.

Itti'aansuun, carraa barumsaa kan naa kenne Yuunivarsiitii Addiis Ababaa, keessattuu, adeemsa baruu-barsiisuu keessatti na cinaa dhaabbatee haala mijeessuun kan na gargaare Muummee Afaan Oromootiif galata guddaa qaba.

Kana malees, barreeffama qorannoo kanarratti yaada kennuuniifi jajjabeessuun kan na gargaaran hiriyyoottan koo B/saa Alamaayyoo Silashiifi B/saa Akaaluu Mokonnin guddaa nan galateeffadha.

Dhumarrattis, manni barumsaa koo meeshalee qorannoo kana wayita gaggeessu na fayyadan naaf gumaachuun kan nagargaare, namootaaafi dhaabbilee ani maqaa isaanii tarreessee xumurruu hindandeenye yeroo ragaa funaanuuf socho'u haala mijeessuuniifi karaa adda addaan na gargaaruun nacinaa dhaabbatan hundaaf galanni guddaan koo isaan haa gahu.

Qabeentaa

Qabiyyee	Fuula
Gabaabsa	i
Galata	ii
Qabeentaa.....	iii
Qabeentaa Gabateewwanii.....	vii
Hiika Gabaajeewwanii	viii
Jibsoo	ix
BOQONNAA TOKKO: Seensa	1
1.1 Ariirrata Qorannichaa.....	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa	6
1.3 Kaayyoo Qorannichaa	8
1.3.1 Kaayyoo Gooroo.....	8
1.3.2 Kaayyoo Gooree	8
1.4 Faayidaa Qorannichaa	8
1.5 Daangaa Qorannichaa	9
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	9
BOQONNAA LAMA: Sakatta’a Barruu	10
2.1 Seenduuba Barsiisuu Jechootaa	10
2.1.1 Maalummaa Yaadrimee Hiika Jechootaa barsiisuu.....	10
2.1.2 Mala Baruu-Barsiisuu Hiika Jechootaa Barsiisuu	12
2.1.2.1 Haala Dhiyeessa Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	12
2.1.2.2 Mala Qajeelfama Kennuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	14
2.1.2.3 Mala Hiika Jechootaa Walqabsiisuun Barsiisuu.....	15
2.1.2.4 Mala Firoommiin Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	16
2.1.2.5 Mala Ibsa Kennuuniifi Loqodaan Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	17
2.1.3 Mala Barattoonnii Hiika Jechootaa Of danda’anii Akka Baratan Taasisuu ...	18
2.1.3.1 Mala Ibsuun.....	19
2.1.3.2 Galumsa Keessaa Tilmaamuun.....	19
2.1.3.3 Kuusaa Jechootaatti Fayyadamuun.....	21

2.1.3.4	Tooftaa Fayyadama Hawaasummaa Keessatti.....	22
2.1.3.5	Tooftaa Yaadachuun.....	22
2.1.3.6	Tooftaa Hubachuun.....	23
2.1.3.6.1	Mala Irradeddeebiin.....	23
2.1.3.6.2	Mala Yaadannoo Fudhachuun.....	24
2.1.4	Jechoota Hiika Adda Addaa Qaban Barsiisuu.....	14
2.1.4.1	Jechoota Ciigoo Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	25
2.1.4.2	Jechamootaatti Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	25
2.1.4.3	Karaa Jechoota Uumuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	26
2.1.4.3.1	Mala Suphuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	18
2.1.4.3.2	Mala Jecha Tishoo Ijaaruun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	19
2.1.5	Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	19
2.1.5.1	Jechoota Masoo.....	21
2.1.5.1.1	Hiika Kallattii.....	32
2.1.5.1.2	Hiika Loogaa.....	32
2.1.5.1.3	Jechoota Hiika Dhoksaa.....	32
2.1.6	Hiika Faallaa Jechootaa.....	23
2.1.6.1	Jechoota Hiika Faallaa Sadarkaa.....	24
2.1.6.2	Jechoota Hiika Faallaa Guutuu.....	24
2.1.6.3	Jechoota Hiika Faallaa Waliin Jiraatan.....	25
2.1.6.4	Jechoota Hiika Faallaa Kallattii.....	25
2.1.7	Karaa Jechoota Uumuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	26
2.1.8	Mala Suphuu Fayyadamuun Hiika Jechootaa barsiisuu.....	26
2.1.8.1	Jechoota Sagalee Walfakkaataafi Unkaa Adda Addaa.....	27
2.1.8.2	Jechoota Unkaan Tokko Ta'anii Hiika Garaagaraa Qaban.....	28
2.1.9	Jechoota Hiika Murtaawaa (Meronymy).....	40
2.1.10	Barbaachisummaa Jechoota Hiika Murtaawaa.....	40
2.1.11	Hiika Dimshashaa.....	32
2.1.12	Meeshalee Deeggarsa Barnootaatiin Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	32
2.2	Sakatta'a Barruu Walfakkii.....	43

BOQONNAA SADI: Saxaxaafi Mala Qorannichaa	46
3.1 Saxaxa Qorannichaa.....	46
3.2 Madda Ragaa.....	46
3.3 Iddattoofi Mala Iddatteessuu	47
3.4 Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaanaman	47
3.4.1 Bar-gaaffii.....	48
3.4.2 Af-gaaffii	48
3.4.3 Daawwannaa Daree	49
3.5 Mala Qaaccessa Ragaa.....	50
BOQONNAA AFUR: Qaaccessa Ragaa	51
4.1. Dhiyeessa Ragaalee.....	51
4.2. Qaaccessa, Ibsa Bargaaffii, Daawwannaa Af-gaaffii	53
4.2.1. Maalummaa Yaadrimee Hiika Jechootaa Barsiisuu	53
4.2.2. Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuurratti Yaada Jiru	57
4.2.3. Mala Baruu-Barsiisuu Hiika Jechootaa Barsiisuu	63
4.2.3.1. Haala Dhiyeessa Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	63
4.2.3.2. Hiika jechootaa Barsiisuuf Qajeelfama Kennamu.....	65
4.2.3.3. Tooftaa Barattoonni Ittiin Of danda'anii Hiika Jechootaa baratan.....	68
4.2.3.4. Jechoota Hiika Adda Addaa Qaban Barsiisuu.....	73
4.2.3.5. Jechoota Uumuun Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	75
4.2.4. Meeshalee Deeggarsa Barnootaatiin Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	77
4.2.5 Sakatta'aafi Qaaccessa Dhiyeessii Hiika Jechootaa Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa10.....	79
BOQONNAA SHAN: Guduunfaafi Yaboo	81
5.1.Guduunfaa	81
5.2. Yaboo	83
Wabiilee	84
Dabalee A: Bargaaffii Barsiisotaa	91
Dabalee B: Bargaaffii Barattootaa	94
Dabalee C: Af-gaaffii Barattootaa	98

Dabalee D:	Deebii Af-gaaffii Barattootaa Tokko Tokkoon	101
Dabalee E:	Qabxii Mirkaneeffannaa Daawwata Dareef Qophaa'e	112
Dabalee F:	Qabxii Marsaa Daawwannaa Daree Raawwate.....	115

Qabeentaa Gabateewwanii

Gabatee	Fuula
Gabatee 1: Ragaalee Duubee Barsiisota Hirmaatanii	51
Gabatee 2: Ragaalee Duubee Barattoota Hirmaatanii	52
Gabatee 3: Ragaalee Duubee Barsiisota Daawwatamanii	52
Gabatee 4: Maalummaa Yaadrimee Hiika Jechootaa barsiisuurratti Yaada Jiru.....	54
Gabatee 5a: Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuurratti Yaada Jiru	57
Gabatee 5b: Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuurratti Yaada Jiru.....	61
Gabatee 6: Hiika Jechootaa Barsiisuuf xiyyeeffannoon Kenname	64
Gabatee 7: Hiika Jechootaa Barsiisuuf Qajeelfamoota Kennaman	66
Gabatee 8a: Tooftaa Barattoonni Ittiin Ofdanda'anii Hiika Jechootaa Ittibaratan	68
Gabatee 8b: Tooftaa barattoonni Ittiin ofdanda'anii Hiika Jechootaa Ittibaratan.....	71
Gabatee 9: Mala Jechoota Hiika Adda Addaa Qabaniin Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	73
Gabatee 10: Mala Jechoota Uumuun Hiika Jechootaa Barsiisuu	75
Gabatee 11: Meeshalee Deeggarsa Barnootaatiin Hiika Jechootaa Barsiisuu.....	77
Gabatee 12: Sakatta'aafi Qaaccessa Dhiyeessii Hiika Jechootaa Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 10.....	79

Hiika Gabaajeewwanii

QMGG = Qabxii madaallii giddugaleessaa

B1 = Barataa tokkoffaa

B2 = Barataa lammaffaa

B3 = Barataa sadaffaa

B4 = Barataa afraffaa

JIBSOO

Afaan Oromoo

Afaan Ingiliizii

Afaan walqunnamtii	communicative language
Dhag-dubbii	audio lingual
Dhiyeessa durii	traditional approach
Dhiyeessaa ammayyaa	current approach
Faallaa hiika jechaa sadarkeessuu	gradable antonym
Faalla hiika jechootaa galagalchoo	complementary antonyms
Faallaa hiika jechootaa firoommii	relational opposite
Hariiroo miiraa	sense relation
Jechama	idioms
Jechoota ogummaa	technical words
Eertuu	clue
Od-kennitoota	respondents
Akkamtaa	qualitative
Hammamtaa	quantitative
Taatee	activity
Haxa	strategy
Walfaallaa hiikajechootaa	antonymy
Walfakkii hiika jechootaa	synonymy
Walkeessoo hiika jechootaa	hyponymy
Yaadrimee	concept
Kaardii liipsuu.....	flash-card
Qabeentaa.....	Content
Gabaabsa.....	Abstract

Boqonnaa Tokko

Seensa

1.1 Ariirrata Qorannichaa

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti qooqa isa kamiiniyyuu walqunnamtii gahaa gochuuf, hiika jechootaa beekuun iddoo ol'aanaa qaba (McCarthy, 1990). Akkaataa ittifayyadama hiika jechootaa barsiisuun akka barattoonni hiika jechootaa ofiin barachuu danda'an gargaaruudha. Wallace (1982:12) haala itti barattoonni hiika jechootaa barachuu danda'an yeroo ibsu, "Akkaataan itti fayyadama hiika jechootaa hawwataa ta'uu qaba. Sababni isaa, hawwatummaan hiika jechootaa barattoonni afaan sanaatti sirriitti yoo of kennan barsiisaa ofii isaanii akka ta'an godha," jedha. Yaada kanarraa kan hubatamu, barattoonni haala gaariidhan hiika jechootaa hubachuu kan danda'an yoo fedhii qabaataniifi haxoota hiikni jechootaa barsiifamutti xiyyeeffannoo kennanii fayyadamaniidha. Yaaduma kana deeggaruun Quitmanfi Troyka (1996) malawwan itti hiika jechootaa hubatan galumsa hiika jechootaa barsiisuun barbaachisaadha jedhu.

Akka hayyooni afaanii adda addaa ibsanitti xiinhiikni saayinsii waa'ee hiika jechootaa, gaaleewwaniifi himaa akkasumas, dubbii himaan duubaa qoratu. Saeed (2003) ammoo, xiinhiikni saayinsii qunnamtii hiika haaraa afaaniin taasiifamuudha jechuun ibsee jira. Yule (2006) akka ibseetti, jechoonni akka baattoo hiikaatti qofa kan ilaalaman osoo hintaane, walii isaanii jidduutti hariiroo qabu. Kanaaf, jechoota hariiroo isaan qabaniinis xiinxaluun barbaachisaadha.

Addunyaa (2014) akka ibseetti, hawwaasni tokko haala keessa jiru irratti hundaa'ee wantoota naannoo isaatti argamaniif hiika kenna. Wanta yookiin yaada hinjirre tokkoof hiikni hinjiru. Akkuma wantoonniifi yaadoonni dulloomanii darbaa deemaniin, haaraan bakka bu'a. Hundi isaaniyyuu jijjiirama keessa jiraatu. Jijjiiramni kunis afaan hawaasichaatiin ijaarama; ibsamas. Kanaaf, afaan hawaasa, hawaasnis afaan isaati; lachuu walmalee bu'aa buusuu hindanda'an, Addunyaa

(2014). Dhimma afaanii yeroo kaasnu dhimma hawaasaa, akkasumas, adeemsa hawaasichi hiika wantoota itti kennu kaasuun waan hinoolledha.

Akka yaada Harmer (1991)tti ammoo, caasaa qooqa tokkoof jechoonni bu’uura waan hundaati. Kana jechuun namni tokko adeemsa walqunnamtii keessatti, hiika jechootaa sirnaan haala sirrii ta’e keessatti yoo fayyadame malee ergaa dabarfachuu barbaade dabarfachuu hindanda’u. Kanaaf, Harmer (1991) jecha beekuun qabxiiwwan armaan gadiitiin ibsama jedha. Isaanis: hiika jechaa, ittifayyadama, ijaarsa jechootaafi seerlugaafaa’iidha.

Yaada armaan oliirraa kan hubannu, hiikni jechootaa haalaafi bakka adda addaa keessatti akka jijjiiramu beekuun barbaachisaadha (Atkinsfi Kaawwan, 1996). Kanaaf, akka barattoonni hiika jechootaa haala adda addaa keessatti barataniif malawwan hiikni jechootaa baratamu sirriitti hojiirraa oolchuun barsiisuun barbaachisaadha jedhu. Hiika jechaa barsiisuu ilaalchisee, Addunyaan (2010:105) akka ibsutti, “Jechi qindeeffama dhamsagootaa, birsagootaafi dhamjechootaa kan uunkaalee hiika tokkoofi isaa ol qabaniin dhiyaachuu danda’uufi afaan tokko keessatti ofdanda’ee dhaabbatudha” jedha. Kanaafuu, namni walqunnamtii sirrii gaggeessu tokko hiika jechootaa kanneen jijjiiran uunkaa jechootaa beekuun irraa eegama. Haata’u malee, wanta hundaa kutaatti fidanii barsiisuun waan hindanda’amneef, haala itti barattoonni afaan walqunnamtiif fayyadaman keessatti hiika jechootaa of danda’anii ofiin baratan gargaarsi godhamuu qaba (Wallace, 1982).

Afaan tokkoon haalan fayyadamuuf jechoonni baay’ee barbaachisoodha. Hanqinni beekumsa jechootaas, miira ofiitti amanamummaa dhabuu nama keessatti uuma. Namni walitti dhufeenya jechoonni waliin qaban hubate akkasumas, dandeettii hiika jechootaa gahaa qabu nama dandeettii hiika jechootaa gadi fagoo hinqabne caalaa sodaa tokko malee yaadasaa dubbiidhaanis ta’e barreeffamaan ibsachuu danda’a, Alamuu (1994).

Hiikni jechootaa dandeettii afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuutiif utubaa akka ta’e, Kidaanee (2015) Atkinsfi kanneen biroo (1996), Rechardsfi Renandya (2002) eeruun ibsee jira. Dandeettiin afaanii kamiyyuu dandeettii hiika jechootaa irratti kan hundaa’e akka ta’e Harmer (1991) ibsee jira. Afaan yaada

keenya dubbachuuf yookaan ibsachuuf kan nu gargaaru yeroo ta’u, inni bu’uuraa garuu, hiika jechootaa beekuudha. Akka Gashaw (2008) Harmer (1991:152) wabeeffatee ibseetti, “Caasaan afaanii lafee afaanii yoommuu ta’u, hiikni jechootaa ammoo qaama murteessaafi foon caasaa seer-lugaa kallattii barbaadaniin hiikuuf kan gargaarudha. Caasaan seer-lugaa yoo jechoota fayyadaman malee uumamaan hiika kennuu gonkumaa hin horatu,”jedha. Hiikni jechaa lafee dugdaa afaaniiti. Hiika jechaa beeknee itti hin fayyadamnu taanaan seera afaanii qofa beekuun bu’aa hinqabu.

Yaada kana cimsuun Cook (1976:16) faayidaa hiika jechootaa beekuu yeroo ibsu, “Osoo hamma fedhe faayidaa isaa ibsuuf deemtee, osoo hamma fedhes caasaa seer-lugaa fayyadamuu yaaltee, hiika jechaa sirriitti yoo beekte malee, faayidaa sii hinqabu. Nyaata mana nyaataa keessaa barbaaduun yoo jecha ‘daabboo’ yookaan ‘buddeen’ jedhu hinbeekne ta’e faayidaa hinqabu,”jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu, hanga fedhe seer-luga afaanii yoo beekaniyyuu, tajaajila walqunnamtii adda addaaf hiika jechootaa beekuun murteessaa ta’uu mul’isa.

Hubannoon hiika jechootaa barsiisuu ilaalchisee yeroo ammaa mul’atu barattoonni maal akka baratan irra caalaa akkamitti akka baratan irratti xiyyeeffata. Galmi afaan baruufi barsiisuu inni guddaan, waliigaltee uumuudha. Waliigaltee uumuu keessatti ammoo, shoorri jechoonni qaban daran ol’aanaadha. Barsiisoonni dalagaa hiika jechootaa yeroo dhiyeessan wantoota irratti xiyyeeffachuu qaban keessaa inni tokko akkaataa walitti dhufeenya (hariiroo) jechoonni qabaniin (sense relation) ta’uu qaba, Alamuu (1996). Yaada kana irraa kan hubatamu adeemsa afaan barsiisuu keessatti hiikni jechootaa murteessaa akkuma ta’e, hiika jechootaa barsiisuuf ammoo, hariiroon jechoonni waliin qaban murteessaadha.

Barsiisoonnis ta’e barattoonni hiika jechootaa ilaalchisee hubannoo garagaraa qabu. Akkuma barsiisoonni hiika jechootaa karaa hawataa ta’een barsiisuuf haala mijeessan jiran, kan seerluga qofarratti xiyyeeffachuun barnoota hiika jechootaa dagatanis jiru. Haata’umalee, akkuma dirree qorannoo afaanii kanneen biroo, hiikni jechootaas barnoota afaanii keessatti bal’inaan irratti hojjetamaa jiru, Harmer (1991).

Kelly (1996) hiika jechootaa barsiisuun galma lama qaba; walqabatiinsa yaada adda addaa gidduu jiruufi mallattoo afaanii akkasumas, ogummaa xiinqooqaa birootiin walitti hidhachiisuudha jechuun ibsee jira. Kanaafuu, hiika jechootaa barsiisuun dandeettii afaanii kanneen birroos barsiisuudha. Akka yaada Kellytti, barnoota afaanii keessatti barnoota hiika jechootaatiif xiyyeeffannaan gahaa kennamuu qaba.

Barsiisaan tokko ogummaa afaanii kamiyyuu haala gahumsa qabuun barsiisuuf furtoonu bakka bu'aa hinqabne hiika jechootaa gadifageenyaan barattoonni isaa akka hubatan irratti hojjechuudha. Wilkins (1972) beekumsa caaslugaatiin ala beekumsa yartuu dabarsuun nidanda'ama; beekumsa hiika jechootaan garuu waliigaltee gama hundaan taasiifamu keessatti murteessaa akka ta'e ibsee jira. Akkauma kanaas, Laufer (1992) osoo hiika jechootaa haala gaariidhan hinbeekin, afaan tokkoffaas ta'e afaan lammaffaadhan ergaa barreeffamaa tokkoo hubachuun akka hindanda'amne ibsee jira.

Kana jechuun, dhaamsa dubbisa tokkoo hubachuuf dhiimmi hiika jechootaa qubee afaan tokkoo sagaleessuu qofaan kan dhaabbatu osoo hintaane, jechoonni afaanicha keessatti argaman amala akkamii akka qaban adda baafachuun murteessaadha. Fakkeenyaaf, akkamitti akka walhoran, akkamitti gosa dubbii jijjiiruun hiika akka argamsiisan, akkamitti hariiroo jecha biraa wajjiin qabaniin akka hiikni jechootaa mul'atuufi, kanneen kana fakkaatan adda baafachuu kan gaafatu ta'uu isaati.

Sagantaalee barnoota afaanii keessatti hiika jechootaatiif iddoon kennamaa ture yaraa akka ture Rechardsfi kanneen biroo (2002) ibsanii jiru. Hiikni jechootaa osoo xiyyeeffannaan itti hinkennamin, adeemsa keessa baratamuu danda'a ilaalcha jedhuun kitaaba barnootaa keessattis ta'e, sirna barnootaa keessatti gaheen gahaan osoo hinkennaminiif ture. Kana jechuun, hanga seerlugaa, dubbisuufi barreessuu, hiikni jechootaa xiyyeeffannaa argachaa hinturre jechuudha. Akka Zhi-liang (2010), Carthy (1990) eeruudhaan ibseetti, baroota 1950fi 1960 hiika jechootaa ilaalchisee qorannoo gaggeessuun sadarkaa baay'ee gadi'aanaa irra ture. Yeroo ammaa garuu qorattoonni, beektoonni, ogeeyyiin xiinqooqaa, fedhii guddaa agarsiisaa jiru; sadarkaan barnootni hiika jechootaarra jirus fooyya'aa dhufee jira

Dhimma barruufi barsiisuu keessatti wantoota murteessaa ta'an keessaa tokko meeshaalee barnootaatiin kan walqabatedha. Meeshaaleen barnootaa gosoota adda addaatu jiru. Kanneen keessaa sagantaa barnoota afaanii keessatti kitaabni barataa bakka ol'aanaa qaba. Barnoonni afaanii baratamuu qabu unkaa ittiin too'atamuu danda'uun qoqqoodamee haala baratamuuf miijataa ta'een; salphaarraa gara cimaatti, yaada murtaawaarraa gara yaada dimshashaatti, beekamaarraa gara isa hinbeekamneetti tooraan dhiyaachuu qaba, Cook (2001), Rechards (2002).

Barnoota afaanii keessatti hiikni jechootaa gahee guddaa qabaachuu isaa Alamuu (1994) ibsee jira. Kitaaboonni Afaan Oromoo sadarkaalee lammaffaafi qophaa'inaa keessatti ogummaa afaanii kanneen biroo irratti malee hiikni jechootaa dagatamuun isaafi kana jechuun garuu kitaabni barnootaa tokko si'uma tokkootti gama hundaan guutuu ta'a jechuu akka hintaane dubbatee jira (Yittaayyaal, 2012).

Kitaabni barnoota afaanii hanqina qabaachuun isaa akka hinoolleefi hanqinoonni jiran ammoo, yeroodhaa gara yerootti sakatta'amanii ilaalamuudhan fooyya'uu qaban. Kanaafuu, kitaaboonni barnoota afaanii yeroo adda addaa qophaa'an ija ogummaatiin ilaalamanii madaalamuun dhimma barbaachisaadha (Dassee, 1988).

Hiika jechootaa ilaalchisee Harmer (1991:158) yaada isaa akka armaan gadiitti dhiyeesseera.

Jecha beekuu jechuun hiika jechaa tokko qofa hubachuudhaa ol hamma danda'ameetti adeemsi barsiisuu keenyaa barattoonni akka isaan jechi maal akka ibsu akka hubatan taasisuu qaba. Yoo dura hubannoo jechaa barattootaaf laatte, barattoonni haala galumsa jechootaa barreeffama keessatti yeroo jalqabaa argan amaleeffachuun hiikaafi uunkaa jechoota kallattii barbadameen fayyadamuuf dandeettii horatu.

Akka yaada kanaatti, jecha beekuu jechuun hiikaafi uunka jechaa akkasumas, jechoota waliigalaafi jecha adda baasanii beekuu waan hintaaneef, barsiisoonni karaalee garagaraan barattoota barsiisuu akka qaban mul'isa. Kanaan walqabatee, adeemsa baruufi barsiisuu barnoota Afaan Oromoo keessattis barumsi hiika jechootaa xiyyeeffannoo argatee sirriitti hojiirra oolaa jira moo oolaa hinjiru gaaffii jedhu deebisuuf qorannoodhan mirkanaa'uu akka qabu qoratichi niamana. Kanaafuu, qoratichi qorannoo isaa yaada ka'umsaa armaan gadiirratti hundaa'ee gaggeesse.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Hiikni jechootaa afaan kamiyyuu wanta barreeffamu, dubbifamuufi dubbatamuun ergaa qulqullina qabu dabarsuuf murteessaadha. Akkasumas, dandeettii afaanii hojiirra oolchuuf hiika jechootaa beekuun isa dursaadha (Wilkins, 1972).

Sagantaalee barnoota afaanii keessatti hiika jechootaaf iddoon kennamaa ture yaraa akka tureefi hiikni jechootaa osoo xiyyeeffannaan itti hinkennamin, adeemsa keessa baratamuu danda'a ilaalcha jedhurraan kan ka'e dandeettiilee afaanii kan biroof malee, hiika jechootaaf xiyyeeffannoon gahaa akka hinkennamne ibsanii jiru (Richardsfi kanneen biroo 2002).

Haluma walfakkaatuun, Afaan Oromoo afaan isaanii waan ta'eef isaan barsiisuurratti yeroo balleessuun hinbarbaachisu yaanni jedhu barsiisotarraa darbee darbee akk calaqqisu qoratichi hubatee jira. Sababni isaanii: barattoonni hiika jechootaa afaan isaanii keessa waan turaniif sirriitti beeku kan jedhu. Barattoonnis afaan abbaa keenyaa waan ta'eef, hiika jechootaa beekna ilaalcha jedhu qabaachuurraan kan ka'e, dandeettii hiika jechootaa barachuuf xiyyeeffannoo kennuu dhiisuu akka danda'an qoratichi shakkii qaba. Barattoonni hiika jechootaa afaan isaanii keessa jiranii beekan malee, jechoonni afaanicha keessatti argaman hariiroo akkamii waliin akka qaban gadifageenyaa akka xiinxalan taasisuuf hojiin gama barnoota Afaan Oromoo barsiisuutiin jalqabame kan nama jajjabeessu ta'ullee, hojiin hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuurratti hojjetame quubsaadha yaada jedhu qoratichi hinqabu.

Kana malees, qorannoon hiika jechootaa gama Afaan Oromootiin xiyyeeffannaa akka hinarganneefi kun ammoo, sirnaafi seera hiikaa qo'atamuu qaban saayinsii afaaniitiin waliin qabsiisuuf carraaqqii taasiifamu duubatti harkisuun guddina afaanichaatti gufuu akka ta'u ibsee jira (Addunyaa, 2014).

Yeroo ammaa barattoonni Oromoo afaan isaanii afaan isaaniitiin barachaa jiru. Afaan isaaniitiin yeroo baratan dandeettii hiika jechoota afaanichaa gahumsaan hinqaban taanaan, barnoota afaanichaan baratan akka gaariitti hinhubatan. Akka barattoonni dandeettiilee afaanii kanneen birootiif bu'uura ta'e dandeettii hiika jechootaatiin gahumsa cimaa qabaatan taasisuu keessatti barsiisoonni gahee ol'aanaa qabu. Kanaafuu, haala

hojiirra oolmaa hiika jechootaa barnoota Afaan Oromoo barsiisuu keessatti jiru xiinxaluun ciminaafi hanqina addaan baafachuun; hubannoo barsiisoonniifi barattoonni hiika jechootaarratti qaban guddisuuf ifaajuun dhimma barbaachisaadha.

Kana malees, barattoonni sadarkaa kutaa kanarra jiran ammoo, amaloota jechoonni qaban addaan baafachuuf galumsa dubbisaatiin yaadrimee adda addaa sadarkaa xiinxaluu irra kanneen jiran; borus kanumatu isaan eeggata. Kanaafuu, haalli hojiirra oolmaa hiika jechootaa barnoota Afaan Oromoo keessa jiru maal akka fakkaatu hubachuuf dhimmi kun dhimma qorannoo barbaadudha.

Bu'uuruma kanaan, qorannoon kun hojiirra oolmaa barnoota hiika jechoota Afaan Oromoo kutaa 10 haala amma jiru caalaa xiyyeeffannoo argatee, iddoo gahaa qabatee, maloota dandeettii hiika jechootaa itti barsiisan fayyadamuun barsiifamuu qaba; akkasumas, walitti dhufeenya (hariiroo) jechoonni waliin qaban akkaataa barattoota hubachiisuun akkasumas, barsiisoonniifi barattoonni ilaalcha hintaane gama hiika jechootaa barsiisuu yookiin barachuurratti qaban hambisuu danda'uun qindoominaan akka hojiirra oolchuuf haala mijeessuudha.

Kanaaf, ka'umsi qorannoo kanaa barsiisoonni dandeettii hiika jechootaa Afaan Oromoo maloota adda addaa fayyadamanii barsiisuurratti xiyyeeffannoo kennanii hojiirraa oolchuu yookaan dhiisuu isaanii qoratichi waan shakkeefi. Kanaan alas, barattoonni jechoota kitaabarratti dhiyaataniif hiika kennuurratti rakkachuu isaanii argee jira. Kana malees, gaaffiilee hiika jechootaan walqabatan deebisuurratti laafuu isaanii qoratichi waan hubateefiifi waliigalaatti, hojiirraa oolmaa barnoota hiika jechootaa Afaan Oromoo kutaa 10 baruu-barsiisuurratti xiyyeeffannoon jiraachuu yookaan jirachuu dhabuu yaanni jedhu sammuu qoratichaatti gaaffii guddaa ta'ee argame. Kanarraa ka'uun, qoratichi gaaffii kana adda baafachuuf qorannoo mataduree kanarratti gaggeessuuf murteeffate.

Haaluma kanaan, qoratichi qorannoo isaatiif deebii argamsiisa kan jedhu gaaffilee bu'uura qopheeffatee akka armaan gadiitti tarreessee jira:

1. Barsiisoonni yaadrimee hiika jechootaa barattoota isaaniif daran barsiisuu?

2. Barsiisoonni barnoota hiika jechootaa xiyyeeffannoon hojiirraa oolchuun barsiisuu?
3. Barsiisoonni maloota hiika jechootaa itti barsiisan adda addaa sirriitti hojiirraa oolchuun barattoonni of danda'anii hiika jechootaa akka baratan taasisuu?
4. Barsiisoonni hiika jechootaa barsiisuuf meeshaalee gargaarsaa barnootaa adda addaa fayyadamuu?
5. Barattoonni barnoota hiika jechootaa Afaan Oromoo barachuuf xiyyeeffannoo kennuu?

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa, hojiirra oolmaa yookaan haala hiikni jechootaa Afaan Oromoo manneen barnootaa sad. 2ffaa Sadi Godina Shawaa Kaabaa keessatti itti barsiifamu xiinxaluudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

- Akkaataa barsiisoonni yaadrimee hiika jechootaa itti barsiisan addaan baasuu;
- Haala hojiirra oolmaa hiika jechootaa barsiisuu barsiisotaa xiinxaluu;
- Xiyyeeffannoon barsiisotaa akaakuu barnoota kanaaf kennan addaan baasuu;
- Xiyyeeffannoo barachuu barattootaa barnoota hiika jechootaarratti qaban xiinxaluu;
- Ciminaafi hanqina hojiirra oolmaa baruu-barsiisuu hiika jechootaa addaan baasuu;

1.4 Faayidaa Qorannichaa

Qorannoon kun bu'aawwan kanneen armaan gadii nikenna jedhamee eegama:

- a. Barsiisoonni tarsiimoolee hiika jechootaa barsiisuuf oolu hubatanii xiyyeeffannoon akka hojiirra oolchan ni abdatama;
- b. Barattoonni maloota hiika jechootaa ofiin barachuuf oolan hubatanii akka hojiirra oolchan niyaaddama;

- c. Ogeeyyii sirna barnootaa qophii qooqaarratti hojjetaniif akkaataa hiika jechootaa barsiisuu qabu irratti yaada dabalataa ta'uu danda'a jedhamee eegamama;
- d. Namoota waa'ee tarsiimoole hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuurratti qorannoo olaanaa gaggeessuu barbaadaniif yaada ka'umsaa ta'uu ni danda'a jedhamee tilmaamama.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qoratichi haala hojiirra oolmaa hiika jechootaa barsiisuu irratti bal'inaan qorannoo gaggeessuun barbaachisaa ta'uu ni amana. Kana malees, barsiisotaafi barattoota manneen barnootaa hedduurraa ragaa funaanuun osoo qorannoon kun gaggeeffame gaarii ta'uu ni danda'a jedhamee yaadama. Haata'u malee, hir'inni mala barsiisuu barsiisotaa, miija'inni meeshaalee, fedhiin barattootaafi dandeettiin barsiisota hamma tokko qorannicha ni daangeessu jedhamee amanama. Kanaafuu, qorannoon kun mataduree Xiinxala Hojiirra Oolmaa Hiika Jechootaa Barnoota Afaan Oromoo Barsiisuu Keessatti: Manneen Barnootaa Sad.2ffaa Sadi (Alaltuu, Abbichuufi Shanoo) Godina Shawaa Kaabaa keessatti argaman irratti kan hundaa'e ta'ee, barattoota manneen barnootaa kanneen keessatti bara 2008 kutaa 10 barachaa jiran 112fi barsiisota Afaan Oromoo kutaa san barsiisaa jiran 10 iddattoo fudhachuun xiinxaluu qoffaarratti daangeeffame.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Afaan Oromoo erga afaan hojii ta'ee waggoota gabaabaadha. Yeroo gabaabaa kana keessatti ammoo, hojiileen qorannoo kanaaf ka'umsa gochuu danda'an daran muraasa. Kun ammoo, qorataan waabiilee adda addaa mataduree isaa waliin kan deeman akka barbaadeetti argatee fayyadamuuf gufuudha. Kana malees, qorannoo akkanaa gaggeessuurratti muuxannoo dhabuunis qoratichaarratti hamma tokko dhiibbaa ta'e. Haata'u malee, qoratichi hanqina kitaabilee wabiitiin mul'atan hojiilee hojjetaman hamma argateerraa sakatta'uun, namoota muuxannoo qaban gaafachuun, gargaarsa gorsaa isaatiiniifi muuxannoo muraasa ofisaatii qabu gargaaramuun keessaa bahuuf yaalee jira.

BOQONNAA LAMA

Sakatta'a Barruu

2.1 Seenduuba Barsiisuu Jechootaa

Jechoota barsiisuu jechuun unkaafi caasaa jechootaa barsiisuu jechuu akka ta'e hubachuun nama hindhibu. Jechoota barsiisuun haala qindaa'ina hinqabneeniifi tooftaa adda addaatiin raawwatamaa yeroo hedduu keessa kan darbe ta'uu hayyoonni nidubbatu. Kunis, yeroo tokko tokko iddoo guddaa kennanii fayyadamuu, yeroo biraammoo gonkumaa irraanffatamaa kan ture ta'uudha. Yaada kana ilaalchisee French (1983: 27), akkana jedha,"Vocabulary teaching had been a great deal of concern in the 1930s, (vocabulary control movement) before it become a neglected aspect of foreign language teaching programmes in the 1940s, 1950s, 1960s, and early 1970s". Tooftaalee afaan barsiisuuf fayyadaman keessaa muraasni tooftaa jijjiirraa seerlugaarraa gara tooftaa qunnamtiitti hiikamee haala jechoota barsiisuuf itti toluuti kan qophaa'e ta'uusaa hayyoonni xiinqooqaa dubbatan (Carter and Mc Carthy, 1988:40).

Mala qunnamtiitti fayyadamanii afaan barsiisuun (Communicative Language Teaching) bara 1980oota keessatti mul'chuunsaa seenaa afaan barsiisuu keessatti jijjiirama bu'uura caasaarraa gara mala xiyyeeffannaa hiikaa jechootaatti akka jijjiiramu taasise.

Yeroo sana afaan barsiisuu keessatti jechootaaf iddoon guddaa kennameera. Sababni isaas jechoonni bu'uura hiikaa waan qabaniif. Haaluma walfakkaatuun, yaada kana Richards fi Rodgers (2001:132) yoo cimsan," The building blocks of language learning and communication are not grammar...but lexis, which is words and word combinations..." jdhan. Yaadolee kanneenirraa hubachuun kan danda'amu, afaan barachuu ykn afaaniin qunnamtii uummuu keessatti hiika jechootaa beekuun seerluga beekuu caalaa murteessa ta'uusaati. Kunis barsiisoonni afaanii barattoonni isaanii afaan barachuurratti cimaa akka ta'an hiika jechootaa xiyyeeffannoon barsiisuu akka qaban ni hubachiisa jechuudha.

2.1.1 Maalummaa Yaadrimee Hiika Jechootaa Barsiisuu

Yaadrimeen waliigalaa barattootaa, jechoota barachuu jechuun waa'ee unkaafi hiika jechaa walbira qabanii beekuu ykn barachuudha jedhanii fudhachuu isaaniiti. Yaada barattoota kanaa hayyuun Schmitt (2000:5) akkas jedhee qeeqe: "The potential knowledge that can be known about a word is rich and complex" jedhe. Yaada kanarraa nuti kan hubannu, waa'ee jechaa beekuun salphaa osoo hinta'in, baay'ee cimaafi walxaxaa akka ta'e. Kanaafuu, beekumsa hiika jechootaa afaan tokko barsiisuu keessatti baay'ee cimaafi walxaxaa ta'uun isaa haalan hubatamee barsiisoonni barumsa hiika jechootaa yeroo barsiisan hubannoo cimaadhan ta'uu akka qabu yaada hayyootaarraa beekuun nidanda'ama.

Waa'ee jechaa guutumaa guutuutti beekuun baay'ee rakkisaa ta'uu kan dubbatamuuf, jechi caacculee garagaraa waan qabuufi. Isaanis: akka hiikaa, qubeessuu/spelling, sagaleessuu, seerluga, loqoda, qindaa'inaafi irradeddeebiidha (Schmitt, 2000:5), Wallace (1982:271).

Yaada kana kan deeggaru Cook (2001:62) akkana dubbate, "No body completely knows every aspects of a word" jedhe. Kunis, namni kamiyyuu waa'ee jechaa guutumaa guutuutti nanbeeka jechuu akka hindandeenye niibsa. Kanaafuu, waa'ee hiika jechaa guutumaa guutuutti beekuun haggammii rakkisaa akka ta'e nama hubachiisa. Kanarraa ka'uudhaan, barattoonni yeroo afaan baratan hiika jechaa sirritti beekuuf battaluma jechicha argataniin osoo hinta'in, yeroo dheeraa keessa shaakalaafi waliin dubbii afaanii namoota waliin taasiifamuun akka ta'e yaada hayyootaarraa hubachuun nidanda'ama. Yaada kanaan kan walqabatu, Schmitt (2005) yoo ibsu, "Meaning is the most obvious kind of word knowledge" jedhe. Kanarraa kan hubannu, hiika jechaa beekuun karaa beekumsa jecha tokkoo gabbifachuuf mala filatamaa ta'uudha.

Qajeelfamoonni murtaawoon yaadrimee hiika jechootaa barsiisuu bu'a-qabeessa taasisan malawwan jiru keessaa tokko yaadrimee hiika jechootaa beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun barsiisuudha (Stahi, 1999). Malawwan yaadrimee hiika jechootaa barsiisuuf gargaaran jechoota walqabsiisuun barsiisuufi firoommii hiika

jechootaa walqabsiisuun malaawwan hiika jechootaa ittibarsiisan haalan hojiirra oolchuun barsiisuu bua-qabeessa taasisan keessaa isaan beekamoodha.

2.1.2 Mala Baruu-Barsiisuu Hiika Jechootaa Barsiisuu

Malli kun maloota kanneen haala dhiyeessa hiika jechootaa barsiisuu, qajeelfama hiika jechootaa barsiisuu, tooftaa barattoonni ofdanda'anii hiika jechootaa akka baratan gochuu, jechoota hiika adda addaa qaban barsiisuu, jechoota uumuu barsiisuufi hiika jechootaafi dandeettii afaanii hammata.

2.1.2.1 Haala Dhiyeessa Hiika Jechootaa Barsiisuu

Haalli dhiyeessa hiika jechootaa barsiisuun gama lamaan ilaalama. Tokko, haala dhiyeessa duriiti. Kunis, bara 1950 keessa faayidaa hiikni jechootaa gahee walqunnamtii keessatti taphatu irratti xiyyeeffatanii, ogeeyyiin kanneen akka Wallace (1982), Gairnsfi Redman (1986), Carterfi Mc Carthy (1988)fi Taylor (1990) haalli dhiyeessa durii seerlugaafi dandeettiiwwan afaanii biroo barsiisuu malee hiika jechootaa barsiisuuf bakki hinkennamneef jedhan. Fakkeenyaaf, Taylor (1990:1) yaada kana deeggaruun yeroo ibsu, “Hiika jechootaaf xiyyeeffannoo barbaachisu hinkennamne; xiyyeeffannoon guddaan kan kenname seerlugaafi caasaalee afaani biroof,” jedha. Yaadni kun dandeettiiwwan afaanii biroof xiyyeeffannoon kennamuu malee, hiika jechootaa barsiisuun dagatamuu isaa agarsiisa.

Xiyyeeffannoon yeroo sanaa dhag-dubbiif kenname ture. Haaluma kanaan barattoonni hiika jechootaa akkamii baratu kan jedhu malee, akkamitti hiika jechootaa baratu kan jedhu hinturre. Yeroo sana hiika jechootaa tarreessuun barsiifama ture. Haata’u malee, haala kanaan hiika jechootaa barattoonni baratan hundaa barsiisuun ulfaataadha (Carterfi Mc Carthy, 1988).

Kanaafuu, barattoonni hiika jechootaa akkatti hubatan mala haala galumsaa barsiisuun murteessaadha. Kanarraa kan ka’e, ilaalchi haalli dhiyeessa hiika jechoota durii jijjiiramee haala hammayyaan akka dandeettiiwwan afaanii keessaa isa tokkootti fudhatamu ta’e. Lama, haala dhiyeessa hammayyaa yeroo ammaan kana hiika jechootaa barsiisuufi barachuun bal’inaan beekamtii argateera. Barattoonni hiika jechootaa karaa seera-qabeessaafi qunnamtiin barachuun beekumsa isaa ofiin dagaagfatu.

Yaada kana kan deeggaru Alamu (1994) barreessitoota Gairnsfi Redman (1960), Carterfi Mc carthy (1988)fi Ellis (1990) wabeeffachuun kan isaan irratti waliigalan yeroo ibsu, “ Adeemsi amma jiru hiika jechootaa tokko tokkoon barsiisuurra barattoonni akka isaan dandeettii hiika jechootaa gudifatan gargaara. Gama biraan ammoo, muuxannoon hiika jechootaa barsiisuurratti amma jiru wanta isaan baratan carraa tokkotokkoo hiika jechaa hubatan kennuurra mala barattoonni itti baratan irratti xiyyeeffata,” jedha.

Akka haala dhiyeessa hammayyaatti, barsiisoonni jechoota hundaa kutaatti fidanii barsiisuu osoo hintaane, akkaataa barattoonni hiika jechootaa karaa adda addaa hubachuu danda’an jajjabeessuudha. Walumaagalaatti, tooftaawwan adda addaatti gargaaramuun barsiisuun barattoonni ofdanda’anii hiika jechootaa akka baratan gochuun akka danda’amu agarsiisa.

Gairnsfi Redman (1986) loogni, hiikni jechootaa ogummaafi haali dubbii qooqa tokko irratti dhiibbaa fiduu waan danda’uuf hiika jechaa irratti xiyyeeffachuun barsiisuun gaariidha jedhu. Wallace (1982) gama isaatiin yaaduma kana deeggaruun qooqa kamiinuu haa ta’u hiika jechootaa haala, bakkaafi akkaataa keessatti dubbatamu irratti hundaa’uun hiikni jechi tokko qabu garaagara jedha. Allen (1983) rakkoon hiika jechootaa sirriitti hubatamuu dhabuu walqunnamtiirratti rakkoo uumuu akka danda’au qorannoo adda addaa beektotaa irratti bu’uureeffachuun mirkaneessa.

Harmer (1991) barattoota hiika jechootaa sadarkaa garaagaraatti hojii barumsaafi ogummaa galumsa keessatti haala ittiin beekuun isaaniif ta’u barsiisuun barbaachisaadha jedha. Qooqa afaan dhaloota isaa ta’e hiika jechoota qooqa sanaa nibeeka yoo ta’eyyuu, beekumsi sadarkaa barnootaafi hojii isaaniitti garaagarummaan jiraachuu nimala. Yaaduma kana deeggaruun Gairnsfi Redman (1986) hiika jechoonni yeroo dubbachuufi dhaggeeffachuu waan dagatamuu danda’aniif hiika jechootaa yeroo dubbinuufi barreessinu fayyadamnu hubachuun akka irratti xiyyeeffatamuu qabu dubbatu. Yeroo ammaa kana hiika jechootaa tokko akka qaama sirna barnootaatti fudhatamee jira. Moras (2001) hiikni jechootaa dandetiilee keessa galanii addaan irratti xiyyeeffatamanii barsiifamuu qabu jedha.

2.1.2.2 Mala Qajeelfama Kennuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Qajeelfama hiika jechootaa barsiisuun maloota barsiisoonni barattoonni hiika jechoota barataniif qajeelfama kennaniidha. Qajeelfamni hiika jechootaa barsiisuu bakka lamatti qoodama. Kunis, qajeelfama kallattii mala barsiisoonni dubbisa dura hiika jechoota ijoo muraasa isaanii ergaa dubbisichaa akka hinhubanne godhan dursanii akka hubatan barsiisuudha (Gairnsfi Redman, 1986).

Qajeelfamni al-kallattii ammoo, qajeelfama barattoonni hiika jechootaa kuusaa jechootaa ilaaluun hiika jechoota haaraa hima yookaan dubbisa keessatti isaan qunnamu akka hubatan barsiisaan qajeelchu agarsiisa. Kunis, barattoonni osoo itti hinyaadiin hiika jechootaa adeemsa keessatti baratu. Akka Yohannes (2007), Graves (2000) Wabeeffatee ibseett, hiika jechootaa barsiisuu kan inni hammatu akka armaan gadiitti tarreeffameera:

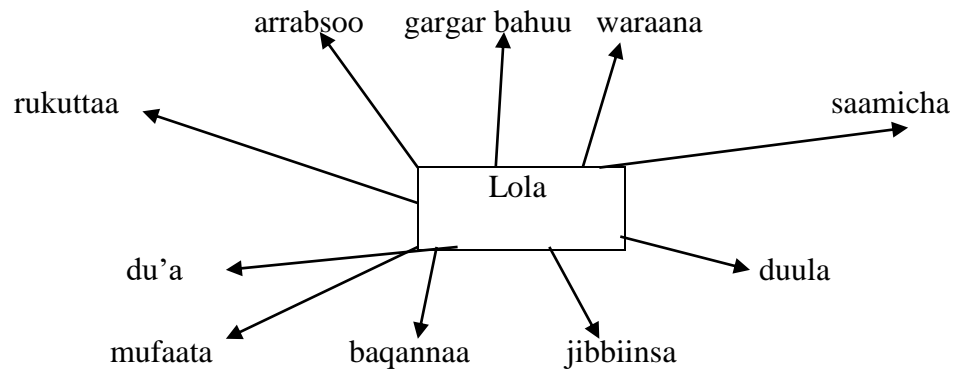
1. Barattoonni of danda'anii hiika jechootaa haala galumsaa gargaaramuufi kuusaa jechootaa fayyadamuun barachuu,
2. Barattoonni beekumsa hiika jechootaa akka horatan jajjabeessuu,
3. Barattoonni kitaaba barumsaan alatti kitaabilee adda addaa dubbisuun beekumsa jechootaa akka gabbifatan kakaasuu,
4. Kallattiin hiika jechoota garagaraa barsiisuufi
5. Akka barattoonni dandeettii dubbii cimsatan taasisuudha.

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu, barsiisoonni tokko tokko qajeelfama kallattii kennuun barattoonni ergaa dubbisa darbu salphaatti akka hubataniif dubbisa dura hiika jechootaa haaraa ta'an akka hubatan taasisuudha. Qajeelfamni al-kallattiin ammoo, kitaabilee barnootaan alatti kitaabilee adda addaa dubbisuu akka amaleeffatan taasisuudha. Yoo jechoonni haarawaan isaan qunnaman haala galumsaafi kuusaa jechootaatti gargaaramuun hiika jechoota haaraa barattoonni akka baratan taasisuun malleen biroo qajeelfama barsiisoonni barattoonni hiika jechootaa akka barataniif fayyadamanuudha.

2.1.2.3 Mala Hiika Jechootaa Walqabsiisuun Barsiisuu

Akka Mulugeta (2006) Atkinsfi kaawwan (1996) wabeeffatee ibseetti, sammuu barattootaa keessatti jechoonni bakka qabatanii egereefis akka yaadatamaniif barsiisaan jechoota hiikaan walfaana adeeman walitti fiduun barsiisuudha. Akkasumas, jechoota walqabsiisuun barattoonni beekumsa jechootaa akka guddifataniif gargaara. Tooftaawwan jechoota walqabsiisanii barsiisuun barattoonni hiika jechootaa akka hubataniif gargaaru agarsiisu. Haaluma kanaan, Yittaayyaal (2012) Atkinsfi kaawwan (1996:8) wabeeffate irratti hundaa’ee hiika jechootaa walqabsiisuun barsiisuu akka danda’amu kan agarsiisu fakkii armaan gadi jirurratti dhiyaateera.

Fakkii 1: Hiika jechootaa Walqabsiisuun Barsiisuu

Hiika jechootaa barsiisuuf karaan salphaafi bu’a-qabeessa ta’e keessaa inni tokko jechoota walqabsiisuunfi qindeessanii dhiyeessuu akka ta’e hayyonni nidubbatu.

Pirinsipiliin walqabsiisuun jechootaa walitti hidhata jechootaa (word web), mappii jechootaa (word map), qindoomina jechootaa (word association) kanneen tarreeffaman waa’ee hiika jechootaa kanneen hiika walfakkaataa, hiika faallaafi hiika dimshashaa jedhaman irraa caalaa ibsuu akka danda’an hayyoonni ni dubbatu. Yaada kana kan deeggaru McCarthy (1990) yoo barreessu, “Semantic relationship interms of synonymy and antonymy tends to simplify the complex nature of the mental lexicon” jedhe.

Akka Schmitt (2000) addeessuutti, jechoonni sammuu keessatti gargar bahanii hinkeefaman; haala qindaa’ina tooftawaatiin qindaa’aniiti malee. Qindoominni isaanis akka neetworkiitti walitti qabamaniiti. Jechoonni sammuu keessa jiran (The mental lexicon) kan nuu ibsan jechoonni hiika isaanii waliiniin sammuu keessatti akkamitti akka

kuufamanii taa'aniidha. Isaan kanneen ammoo akka kuusaa jechootaatti (dictionary), insaaykiloopiidiyaa, mana kitaabaa, compuutaraa ta'uun ibsamu (McCarthy 1990:34).

Neetworkii jechootaa ijaaruu hiika jechootaa haala gaariin barsiisuun akka danda'amu armaan olitti ibsameera. Yaada kana ilaalchisee hayyuun Harmer (1990:165) yoo ibsu, "a word item, forexample "HOUSE" is selected and given in a box, at the centre of sheet of paper and students are encouraged to build a network of arrows connecting it to many possible words that have semantic association in any way." Yaada hayyuu kanarraa kan hubannu, jechoota neetwokiidhan tarreessanii barsiisuun barattoonni hiika jechootaa salphaatti akka hubatan kan gargaaru ta'uudha.

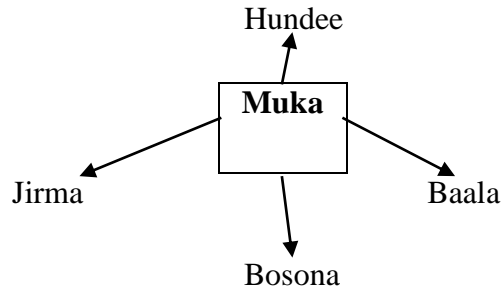
Carter fi McCarthy (1988:441) yoo ibsan, "Knowing a word means knowing its place in a network or associations with other words in a language " jedhan. Kunis, hiika jechaa beekuu jechuun iddoo jecha sanaa neetworkii ykn qindoomina jechoota biroo waliin afaan tokko keessatti qabu beekuu ta'uusaa nuhubachiisa.

2.1.2.4 Mala Firoommiin Hiika Jechootaa Barsiisuu

Firoommii hiika jechootaa walqabsiisuun kun hiika jechootaa firoommii isaanii faana walqabsiisuun barsiisuudha. Maalli kunis jecha tokko bu'uura godhatanii firoommii isaa sana barsiisuun barattoonni hiika jechootaa barachuurratti si'aa'inaann akka hirmaataniif gargaara (Harmer 1991). Gairnsfi Redman (1986:22) ammoo gama isaaniitiin yeroo ibsan, " Hiika jechootaa hubachuufi barachuun kan danda'amu firoommii hiika jechootaa biroo waliin qabu irratti hundaa'uu qofaan," jedhu.

Akka yaada beektoota kanaatti, hiikni jechootaa kan barsiifamu walitti dhufeenya jechoonni afaan sana keessatti qabaniin ta'uudha. Yaada kanarraa kan hubatamu, firoommii hiika jechootaa walqabsiisuun barsiisuun barattoonni dadammaqinaan hiika jechootaa walqabsiisuun akka hubataniif mala gargaaru ta'uu agarsiisa. Fakkeenya malaawwan firoommii hiika jechootaa walqabsiisuun barsiisuu bu'uura ogeessa Ur (1996) irraa fudhatame fakkii armaan gadiin dhiyaateera.

Fakkii 2: Firoommiin Hiika Jechootaa Barsiisuu

2.1.2.5 Mala Ibsa Kennuufi Akkaataa Dubbii (loqoda)n Hiika Jechootaa Barsiisuu

Jecha haaraaf ibsa kennuuniifi akkaataa dubbii ittiin dubbatamaa jiru irratti hundaa’anii hiika jechootaa barsiisuun malleen hiika jechootaa itti barsiisan keessaa isa murteessadha. Jecha haaraaf ibsa (definition) kennuun karaa beekamaa qunnamtii (communication) itti uuman, ittidubbataniifi ittibarreessaniidha. Gaashaaw (2008), hayyuun Flowedew (1992), kitaaba qorannoo Nation (2001), eeruun akka ibseetti wayita addeessu, “...definition is a major technique of conveying the meaning of words and terminologies not only in language classes but also in other disciplines too” jedhe jedha.. Yaaduma kana kan deeggaru, French (1983:46), yoo ibsu: “Defining words by means of other words is a technique needed by teachers” jedhe. Kun kan nuhubachiisu jecha tokko jecha biraan ibsuun tooftaa barsiisoonni hiika jechootaa ittibarsiisuuf fayyadamuu kan qaban ta’uudha. Gaashaaw (2008) qorqattoonni akka Ellis (1995), Chaudron (1982), fi McKeown (1993) kitaaba Nation (2001), keessatti akka yaadasaanii kaa’anitti yeroo dubbatu, ibsi waan tokkoo murtaawaa, qajeeloo kan hin shakkisiisneefi salphaa ta’uu qaba. Kana malees, ibsi jechootarraf ykn gaaleerraa ijaaramuu waan danda’uuf, hiikaa jecha barbaadameef haala barabadamuun kennuun rakkisaa ta’uu mala. Kanaafuu, jechoota akkanaaf hiikaa kennuun tooftaafi muuxannoo barsiisaan qabu murteessadha. Ibsi jechaa (definition) jecha tokkoof hiikaa kennuurratti yemmuu xiyyeeffatu, akkaataan dubbii (collocation) immoo jechi tokko wantoota waliin deeman waliin ta’uun hiikaa jecha itti xiyyeeffatamerratti nihundaa’a.

Jechoonni ijaarsa caasaa ykn gaalee keessatti akka tasaa walitti dhufanii miti. Yeroo mara adeemsa dubbii keessatti jechoonni jechoota biroorraa akkaatuma fayyadama dubbiitiin

filatamanii faayidaarra oolu malee. McCarthy (1990:13), faayidaa haala dubbii (collocation) hiika jechaa ilaalchisee akkana dubbata: “The relationship of collocation is fundamental in the study of vocabulary; it is a marriage contract between words, and some words are more firmly married to each other than others ” jedhe. Xiyyeefannoon keenya jecha ibsuurratti yoo ta’e, Fakkeenyaaf, jecha ‘abjuu’ jedhu yoo hiiknu abjuun waan fiilmii fakkaatu henna raftu sammuu keessatti kan mul’atu ta’a.

Barattoonni ibsa waa’ee jecha tokkoo yammuu dhagahan, akkuma dhagahaniin battaluma san jechicha sana afaan hiikkataniin haala qixa ta’een hiikaa argachuu isaa walitti qabanii ilaalu. Walumaagalaatti, ibsi (definition) akkaataa dubbii (collocation) waliin qindaa’anii jechaaf hiikaa ni kennu jechuudha. Adeemsa baruu-barsiisuu keessatti barattootaf daree keessatti jechoota muraasa barsiisaniif qofa barattoonni beekumsa haalan hubataniiru jedhanii yaaduun hindanda’amu.

Yaada kana ilaalchisee Waring (2002:25) yoo ibsu, “Teaching a word doesn’t mean students have finished a unit should not mean they have mastered all the words in it ” jedhe. Kanaafuu, barattoonni battaluma baratan sanaatti jechoota boqonnaa ittibaratan sanaa hunda hiika isaanii waliiniin xumuranii beekuu hindada’an. Beekumsi hiika jechaa isaanii gabbachaa kan deemu yeroo dheeraa keessatti shaakaluuniifi waliin dubbii (interaction) hiriyoota waliin tasiisaniin ta’a.

2.1.3 Mala Barattoonni Hiika Jechootaa Of danda’anii akka Baratan Barsisuu

Barattoonni hiika jechootaa ofiin barachuu nidanda’au. Kunis ta’uu kan danda’u tooftaa hiika jechootaa ofiin argachuu qaban irratti hudaa’aniiti. Malli barattoonni ofdanda’anii hiika jechootaa akka baratan gochuun kun mala barsiisaan akka barattoonni ofiin ofdand’anii hiika jechoota haarawaa mana barumsaatiin alatti barachuu akka danda’an taasisudha. Sababiin isaas, barattoonni kan kutaatti baratanrra kan isaan kitaabilee garagaraa kaayyoo adda addaaf dubbisan yookaan dubbisa bal’aa dubbisuun hiika jechootaa baratanu caala. Yeroo kanas, hiika jechootaa haala galumsa isaanii qayyabachuun nihubatu. Kanamalees, bakka hubachuu dal’abanitti ammoo, kuusaa jechootaa ilaaluun hiika jechoota haaraa nihubatu. Yaada kanarraa wanti hubatamu, barattoonni malleen haala galumsaafi kuusaa jechootaa akka hubatan hubachiisuun

murteessaadha (Allen, 1983). Tooftaaleen kunneenis, tooftaa ibsuu (determination), waliin dubbachuu (interaction)fi yaadachuu(memorization)dha. Yaada kana Schmitt (1997 and 2000), tooftaa hiika jechootaa ittiin baratan kutaaleeadda addaatti qoodee dhiyeesseera. Kunis, pirinsipiloota lama qaba. Isaanis: tooftaa hiika jechootaa salphaatti argatanitti kan hundaa'u fakkeenyaaf, jechicha jecha biraan ibsuufi waliin dubbachuudha. Inni biraa immoo, tooftaa hiika jechootaa yaadachuu danda'uudha. Malleen kunneenis hala kanaa gadi jiruun ibsamaniiru:

2.1.3.1 Mala Ibsuun Hiika Jechootaa Ofiin Barachuu Akka Danda'amu

Akka Gaashaaw (2008), Nation (2001) wabeeffachuun dubbatuutti, dandeettiileen barreessuufi dubbachuun beekumsa bal'aa hiika jechootaa barbaada. Barattoonnis dandeettiilee kanneen cimsachuuf beekumsi hiika jechootaa isaan baay'ee barbaachisa jechuudha. Kanaafuu, yeroo jalqabaaf hiika jechootaa barachuuf barattoonni tooftaalee garagaraatti fayyadamuu qabu. Barattoonni tokko tokko hiika jechootaa argachuuf tooftaa ittifayyadaman keessaa tokko uumama jechootaa keessatti ilaaluudha. Kunis, fufiileefi hundee jechaa addaan baasuun hiika jechichaa hubachuuf yaalu. Barattoonni biraa immoo, galumsa keessa deemanii hiika jechaa tilmaamu. Barattoonni kaan immoo, hiika jechaa argachuuf kuusaa galmee jechootaa ilaalu. Tooftaalee kanneen galumsa keessaa hiika jechootaa tilmaamuu (incidental learning) fi hiika jechaaf kuusaa galmee jechootaa ilaaluun (intentional learning) lachuu karaa barattoonni hiika jechaa ofiin argachuuf ittifayyadamaniidha.

2.1.3.2 Hiika Jechootaa Galumsa Keessaa Tilmaamuu

Jechoonni afaan tokko keessatti argaman baay'ee bal'aadha. Kanarraan kan ka'e, hiika isaanii baruun adeemsa yeroo dheeraa barbaada. Kana caalaa rakkisaa kan ta'e immoo yeroon barumsaa daree keessaa baay'ee xiqqaa ta'u irraan kan ka'e, barattoonni jechoota baay'ee hiika isaanii waliin baratanii hubachuu hindanda'an ta'uudha. Waan kana ta'eefis, hiika jechootaa ofiin barachuun guddaa kan deeggaramuudha. Yaada kanaan walqabatu, Gaashaaw (2008), warra Beylar fi Hunt (2005) eeruun wanta barreessan yoo ibsu, "The ability of guessing meaning from context is an essential strategy enhancing vocabulary acquisition and commonly used by successful language learner" jedhu jedhee

lafa kaa'e. Yaadni kun, afaan barachuu keessatti hiika jechootaa galumsa keessatti tilmaamuun baay'ee barbaachisaafi barattoonni fayyadama afaanii keessatti dandeettii akka cimsatan taasisudha jedhanii hayyoonni niamanu. Kanarraa kaanee yoo ilaallu, barattoonni adeemsa baruu-barsiisuu keessatti rakkoon hiika jechootaa yoo tasa isaan qunname, gara kuusaa galmee jechootaa biraa dafanii deemuurraa galumsa keessatti osoo tilmaaman baay'ee filatamaafi yeroos kan qusatu ta'a.

Barreessitoonni muraasaa, fakkeenyaaf, Nation (2001:43) dhimma hiika jechootaa tilmaamuu ilaalchisee jala muree yoo ibsu, "Guessing is a key vocabulary learning strategy, practically it can be a complicated process for a number of reasons: absence of sufficient clues, limited exposure of the word across the text, level of text difficulty, familiarity of the topic, learners' background knowledge and interest to mention some" jedhe.

Kanarraa hubatamuu kan danda'amu, hiika jechootaa galumsa keessatti tilmaamuun hir'ina mataasaa fakkeenyaaf, kan akka hanqina hula, jechoonni dubbisa keessaa ifa ta'uu dhiisuu, dubbisichi walxaxaa ta'uu, matadureen haaraa ta'uu, hanqina sadarkaa beekumsa barattootaafi hanqina fedhii barachuu barattootaa qabaatullee, hiika jechootaa barachuuf tooftaa akka furtuu ta'ee tajaajiludha. Kun akkuma jiruutti ta'ee, barattoonni bilisa ta'anii hiikaa jechootaa argachuuf miijataa kan ta'e kuusaa galmee jechootaatti yoo fayyaadaman akka ta'e Candy fi Huckin (1997), Nation (2001), Schmitt (2000), Carter fi McCarthy (1988) nigorsu.

Gama biraatiin ammoo, hiika jechootaa akka galumsa isaaniitti tilmaamuun mala hiika jechootaa barsiisuuf gagaaruudha. Mc Carthy (1990) yaada kana yeroo ibsu, "Hiika jechootaa barachuu keessatti hiika jechootaa akkaataa galumsa isaaniitti tilmaamuun tarsii moo tokko," jedha. Mc Carthy (1990) hiika jechootaa barsiisuu keessatti hojiin inni jalqabaa, barattoonni jechoota haaraa jechuun maal jechuu akka ta'e itti himuufi malleen hiika jechootaa barsiisuu keessaa haala galumsaarratti akka hundaa'an gochuudha. Harmer (1991) ammoo yeroo hiika jechootaa barsiifnu haala galumsaan akkaataa isaan jechoota biroo wajjiin tajaajilan itti agarsiisuu qabna jedha. Innis, eertuu galumsaa akka fayyadaman gochuudha. Kunis:

1. Eertuu galumsaa ilaalu,
2. Wanta irra deddeebi'ame ilaalu,
3. Eertuu walbira qabuun dubbisuufi
4. Waliigala haala galumsaa hubachuudha.

Wallace (1982) jechi tokko kophaatti ofdanda'ee hiika qabaachuu hindanda'u. Kanaafuu, akka barattoonni bakka galumsaa irraa hiika jechootaa hubachuu danda'an barsiisuun barbaachisaadha jedha. Barattoonni mala ittiin hiika jechootaa haala galumsa isaaniirraa tilmaamuu danda'an hubatan haala kamiinuu keessatti hiika jechootaa barachuu nidanda'u. Haala kanarraa kan hubatamu, akkaataa malleen hiika jechootaa akka galumsaa tilmaamsisuu xiyyeeffannoon barsiisuun barbaachisaadha.

2.1.3.3 Kuusaa Jechootaatti fayyadamuun Hiika Jechootaa Ofiin Akka Baratan

Qajeelchuu

Kuusaa jechootaatti fayyadamanii hiika jechoota haaraa barachuun tooftaa ijoo ta'e barattoonni itti beekuu qabaniidha. Akka qorattoonni afaanii ibsanitti, ibsa (determination) jecha haaraa fakkeenya isaa waliiniin argatanii hima keessatti fayyadamanii dhimma bahuuf barattoota haala gaariin kan gargaaru kuusaa jechootaatti fayyadamuudha jedha hayyuun afaanii (Gu 2003).

Kuusaa jechootaa gaariin faayidaa hedduu qaba. Fakkeenyaaf, jecha haaraaf odeeffannoo gaarii haala qubeessuurratti (spelling), sagaleessuu (pronunciation), hiikaa walfakkaataa (synonymy), hiikaa faallaa (antonymy), loqoda (collocation) fi k.k.f irratti kan fayyadu ta'uu hayyichi afaanii lafa kaa'eera (Gu 2003). Kuusaa jechootaa af-tokkee faayyadamuunis caalaatti barattoota kan fayyadu ta'uu hayyooni afaanii Laufer fi Hadar (1997) warra Gu (2003), Beglar fi Hunt (2005), Gairns fi Redman (1986) waabeessuun ibsaniiru. Kanaafuu, barattoonni hiika jechootaa ofiin barachuuf galmee jechootaa af-tokkee akka fayyadamuu qaban yaada hayyootaarraa hubachuun nidanda'ama.

Kuusaan jechootaa mala hiika jechootaa barsiisuuf oolu keessaa isa tokkodha Allen (1983). Kuusaan jechootaa jecha tokko fakkiidhaan yeroo ifa godhu nijira. Hojiin barsiisaa inni guddaan mala itti barattoonni hiika jechootaa kuusaa jechootaa irraa

argachuu danda'an barsiisuudha. Kusaan jechootaa akka barattoonni ofdanda'anii baratan isaan gargaara (Gairnsfi Redman, 1986). Kuusaan jechootaa barattoota afaan dhaloota isaaniin barataniif faayidaa hedduu qaba. Isaanis:

1. Jechoota haaraa yeroo yerootti uumamaa deeman barsiisa,
2. Qubee akka sirreeffatan taasisa,
3. Jechoota ogumma, saayinsiifi teeknooloojiifi...kanaafi kana fakkaattan barsiisuuf fayyada.

Faayidaa kuusaa jechootaa kana bu'uura gochuun, akka barattoonni kuusaa jechootaatti fayyadaman gochuun malleen hiika jechootaa barsiisuuf oolu keessaa isa tokkodha.

Gama biraatiin ammoo, bal'inaan kitaabilee adda addaa dubbisuun barattootaa beekumsa hiika jechootaa dagaagfachuu faana kallattiin walqabata. Barattoonni kitaabilee barnootaan ala bashannanaaf kitaabilee adda addaa dubbisan, barattoota kitaabilee barnootaa qofa dubbisanirraa hiika jechootaa nihubatu. Kunis yeroo kitaabilee dubbisan, haala galumsaafi kuusaa jechootaa walxaxaa t'ellee, dubbisa keessatti nihubatu (Allen, 2006).

2.1.3.4 Tooftaa Fayyadama Hawaasummaa Keessatti Hiika Jechootaa Barachuu

Akka Danda'an Jajjabeessuu

Barattoonni sochii hawaasummaa keessatti hiriyoota isaaniifi basiisota isaaniin waliin dubbii (interaction) yaada isaanii yeroo waljijjiiran jechoota haaraaf hiika argatu. Dhimmi afaanii uumamumaan amala hawaasummaa waan qabuuf, barattoonni afaanii yeroo baay'ee barachuu keessatti waliin dubbii hawaasummaa (social interaction) kan akka gaaffii gaafachuu, hiriyoota waliin qindaa'anii haasa'uu, waliin dubbii namoota biroo waliin taasisuun jechootaaf hiikaa horotu jechuudha (Oxford 1990 and Schmitt 2000).

2.1.3.5 Tooftaa Yaadachuun hiika Jechootaa Barachuun Akka Danda'amu

Barsiisuu

Maqaa issaatirraa hubachuun akkuma danda'amu, tooftaa hiika jechootaa argatan keessaa inni biraa yaadachuu (memory)dha. Yaadachuun kunis, tooftaa barattoonni jechoota

duraan baratan yeroo fayyadamuu barbaadanitti sammuu keessaa baasanii itti fayyadamaniidha. Rakkoon guddaa barattootaa garuu, jechoota duraan baratan kanneen akkamitti irradeebi'anii yaaduu (memorize) akka danda'aniidha (Gu 2003). Yaada kana ilaalchisee Oxford (1990:39) akkana jedhee ibsa, “ Though some teachers link word meaning learning is easy, language learners have a serious problem remembering the large amount of words necessary to achieve fluency.” Namoota afaan barataniif hiika jechootaa baay'inaan yaadachuun baay'ee rakkisaadha. Haata'umalee, tooftaan yaadachuu (memory strategy) kun barattoonni rakkoo akkanaa furachuu akka danda'an isaan gargaara jechuudha.

Karaa biraatiin immoo, hiika jechootaa yaadachuuf tooftaa jechoota mappii xiinhiikaa (semantic mapping)tiin tarreessuudha. Kunis, garee qaama dubbiitiin/parts of speech (maqaa, xumura, maqibsii), hariiroo hiika jechootaa/sense relation (hiika walfakkaataa (synonymy), hiika faallaa (antonymy)fi hiika dimshashaa (hyponymy) walbira qabuuniifi kanuma meeshaa deeggarsaatiin agarsiisuun barattoonni hiika jechaa akka yaadatan taasisuudha (Oxford 1990:39-40).

2.1.3.6 Tooftaa Hubachuun Hiika Jechootaa Barachuu Akka Danda'amu Barsiisuu

Tooftaa hubachuun namoota afaan barataniif isa bu'uuradha. Sababni isaas, hiika jechootaa argachuun karaa itti shaakalaniifi fayyadamanii waan ta'eefiidha. Keessattuu, afaan barachuu keessatti tooftaaleen kanneen akka caacculee ijoo (major components) ta'anii kan jiraataniidha (Oxford 1990, Schmitt and McCarthy 1997).

2.1.3.6.1 Mala Irradeddeebiin Hiika Jechootaa Barsiisuu

Irradeddeebiin tooftaa hiika jechaa ittiin yaadachuu danda'aniidha. Hiika jechootaa yaadachuuf hanga hiikaa yaadatanitti irradeddeebi'anii jechicha waamuu ykn barreessuudha jedhee hayyuun Nation (2001:76) ibsa. Karaa biraatiin, irraanffachuun kan uumamu, odeeffannoon haaraa yoo bakka bu'uudha. Irradeddeebiin kan uumamu immoo, battaluma jechi baratame sun hanga sammuu keessatti bakka qabudha.

Qorannoon hayyootaa akka ibsuutti, jecha tokko iddoo hubannoo dheeraa(long term memory) keessatti kaa'uuf si'a 5-7 irradeddeebi'amuu qabu jedhu akka Gashaw (2008),

warra (Crotherfi Suppes1967), Gu (2003)fi Nation (2001), Kachroo (1962)fi Tinkham (1993) waabeessuun ibseetti.

Faayidaan irradeddeebii, jechoonni adda addaa kitaaba barataafi yeroo daree keessatti barachuu irradeddeebi'ee naanna'uun barattoonni hiika hiika akka yaadatan kan gargaarudha. Jechoota duraan beekan yaadachuun hiika jechootaa sammuutti yeroo dheeraaf (long term memory) kaa'uuf gargaara. Gaashaaw (2008), Hunt fi Beglar (2005) eeruun waan dubbatan yoo kaa'u, "Because of time limitation tocovert a large portion of materials, words learned at the beginning are not systematically recycled," jedhu jedha.

2.1.3.6.2 Mala Yaadannoo Fudhachuu Keessatti Hiika Jechootaa Barsiisuu

Yaadannoo fudhachuu jechuun adeemsa gosoonni jechootaa hiika argachuu akka danda'an yaadrimeen itti uumamuufi jechoonni sammuu keessatti ittiin qindaa'aniidha. Barattoonni jecha haaraa yeroo argatan, battaluma san dabtara isaanitti yaadannoo barreessu. McCarthy (1990) yaada kana ilaalchisee yoo barreessu, "Learners differ in what they do in note-taking, when they take notes and how they take notes, Among other things, these differences may distinguish the good from the poor learner" jedhe. Walumaagalaatti, yaadannoo fudhachuun tooftaalee hiika jechootaa argachuuf fayyadan keessa isa tokko akka ta'e yaada hayyootarraa hubachuun nidanda'ama.

Yaaduma kana McCarthy (1990) yeroo cimsu," Vocabulary; it is a marriage contract between words, and some words are more firmly married to each other than others" jedhe. Xiyyeeffannoon keenya jecha ibsuurratti yoo ta'e, fakkeenyaaf, jecha 'abjuu' jedhu yoo hiiknu, abjuun waan fiilmii fakkaatu henna rafnu sammuu keessatti kan mul'atu ta'a. Barattoonni ibsa waa'ee jecha tokkoo yammuu dhagahan, battaluma sana jechicha dhagahan sana afaan hiikkataniin haala qixa ta'een hiikaa argachuusaa walitti qabanii ilaalu. Walumaagalaatti, ibsi (definition) akkaataa dubbii (collocation) waliin qindaa'anii jecha tokkoof hiikaa kennu jechuudha.

2.1.4 Jechoota Hiika Adda Addaa Qaban Barsiisuu

Afaan kamiyyuu keessatti, jechoonni adda addaa qaban jiraachuun nidanda'au. Kanaafuu, Afaan Oromoo jechoota hiika adda addaa qaban keessaa isa tokkodha. Harmer (1991)

jechi tokko hiikni isaa maal jechuu akka ta'e, kan inni jijjiiramu yookaan bal'achuu yookaan dhiphachuufi murtaa'uu danda'u akkaataa itti fayyadamaati jedha.

Kanaaf, akka barattoonni kana beekuu qaban barsiisuudha. Ur (1986) ammoo, jechoonni saalfiifi ulfinaa yeroo tokko tokko kallattiin maqaa hindhahamani jetti. Kanaafuu, jechoota kanneen jechoota birootiin bakka buusuun akka hiika addaa qabaatan godha jetti. Akkasumas, Fiqaaduu (2007) jechoonni saalfii qaama dhiiraa yookaan dhalaa maqaa hindha'aman. Kanaaf, barattoonni hiika kennamu tokko akka isaan xiinxalanii isaan gargaara. Yaada armaan oliirraa kan hubatamu, jechoota hiika adda addaa qaban gosoota afoolaa garaagaraa fayyadamuun hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuun nidanda'ama.

2.1.4.1 Jechoota Ciigoo fayyadamuun hiika jechootaa Barsiisuu

Jecha ciigoo jechuun jechi tokko yookaan gaaleen tokko hiika jecha irraa hundeeffame qofaa osoo hinta'in, hiika biroo qabaachuu isaadha (Mc Carthy, 1990). Kanaafuu, ciigoon hiika jechootaa barsiisuu keessatti iddoo ol'aanaa qaba.

Barattoonni akka isaan gadifageenyaan xiinxalan barsiisuudha. Fakkeenyaaf:

Osoo karaa deemuu mana cidhaatti gorree
Seenaa ijoollee keenyaa kan nuun jedhe meerree?

Jechi hiika dacha qabate 'seenaa' kan jedhu yemmuu ta'u, ciigoo kana keessatti hiikni irra keessaa 'seenaa' kan jedhu 'olgalaa' kan jedhu yoo ta'u, hiikni dhokataan barattoonni gadifageenyaan xiinxaluun bira gahuu qabu jedhamu gocha yookaan raawwii hindagatamne ijoolleen keenya hojjetan kan ibse hinturre kan jedhu mul'isa (Wasanee, 2003). Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu, ciigoon mala ittiin hiika jechootaa barattoonni gadifageenyaan xiinxaluun hubachuu danda'an ta'uu mul'isa.

2.1.4.2 Jechamootaatti Faayadammuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Wallace (1982) hiikni jechamootaa kallattiin jechoota waliin ijaaraman irraa hubatamuu waan hindanda'amneef, gadifageenyaan xiinxaluu gaafata. Kanaaf, akka barattoonni kallattii adda addaan hiika isaa hubachuu danda'aniif barsiisuun barbaachisaadha. Fakkeenyaaf, 'amala bineessa daggalaa' yoo jennu, boollatti galuu jechuu osoo hintaane,

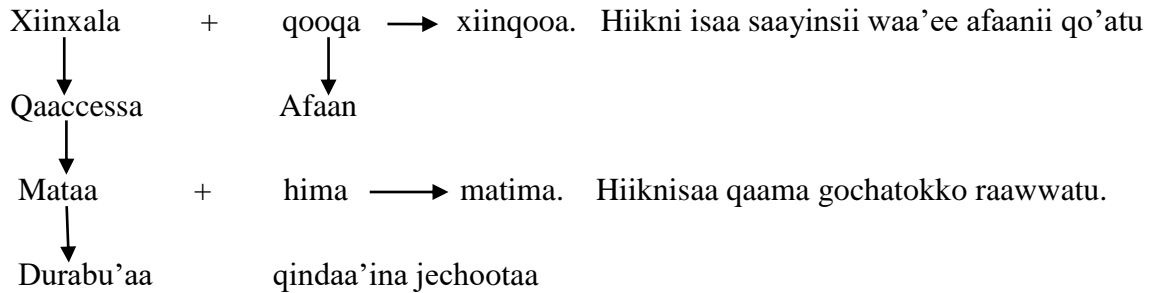
namni hinamanamu, namni rakkisaadha jechuu mul'isa (Wasanee, 2003). Yaada kanarraa wanti hubatamu, jechama barsiisuun mala biroo hiika jechootaa barsiisuuf oolu ta'uu agarsiisa.

2.1.4.3 Karaa Jechoota Uumuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Ogeeyyiin afaanii kanneen akka Wallace (1982, Tylor (1990)fi Gairnsfi Redman (1986) hiika jechootaa karaa jechoota uumuu barsiisuun barattoonni jechoota haaraa akka uuman si'eessuun beekumsa hiika jechootaa akka dagaagfatan gochuun nidanda'ama jedhu. Yaada kana cimsuun Harmer (1991:5) wayita ibsu, “Jecha uumuu beekuu jechuun akkaataa jechoonni itti barreeffamaniifi dubbataman akkasumas, akkaataa isaanitti uunkaa jijjiirratan beekuudha,” jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu jechoota uumuu barsiisuun mala barattoonni beekumsa hiika jechootaa karaa jechoota uumuu kanneen akka adeemsa suphuufi ijaarsa jecha tishootiin hubachuu danda'uu isaanii mul'isa.

2.1.4.3.1 Mala Suphuu Fayyadamuun Hiika Jechootaa barsiisuu

Jechoonni haala hedduu keessatti wayita walitti suphaman ilaalla. Haata'umalee, Gairnsfi Redman (1986) seerri ittin jechoota walitti suphuun barsiifnu hinjiru jedhu. Addunyaan (2010) ammoo, suphuun jechoota lama qaama isaaniirraa mummuruun kanneen hafan walitti suphuun gaggeeffama jedha. Kunis, jechoota walitti dhufan keessaa isa tokko akkuma jiruutti fudhachuun, jecha isa jalqabarraa ammoo birsaga jalqabaa fudhachuun jecha hiika biroo qabu uumuudha. Inni lammaffaa ammoo, jechoota lamaanirraayyuu birsaga muraasa haquun kanneen hafan walitti suphuudha. Carterfi Mc Carthy (1988) ammoo yaaduma kana deeggaruun mala itti jechoonni bu'uura isaanirraa kaasanii waliin deeman hubatamuu qabu jedhu. Harmer (1991) yaada kana yeroo cimsu, jechoonni walitti suphamuu danda'an hojii barumsaa keessatti irratti xiyyeeffatamuu qabu jedha. Fakkeenya jechoota suphuun uumaman Addunyaa (2010) irraa fudhatame akka armaan gadiitti dhiyaateera.

2.1.4.3.2 Mala Jecha Tishoo Ijaaruun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Jechi tishoon adeemsa jechoonni lama walitti dhufanii jecha hiika haaraa qabu biroo ijaaraniidha (Wallace, 1993). Namoonni jireenya isaanii keessatti jechoota tishootti guyyaa guyyaatti dhimma itti bahu. Haaluma jireenya hawaasummaa keessatti qaama tokkoofi kutaasaa keessa jiruun yookaan bakka bu'aafi mallattoo inni qabuun jechoonni tishoo hiika biroo qabaachuu danda'u Yittaayyal (2012), warra (Tashoomaafi Mitikkuu, 2000) eeruun dubbate. Haaluma kanaan fakkeenyi armaan gadii Ewenetu (2001) bu'uura godhachuun qindaa'ee jecha tishoo hiika jechoota Afaan oromoo barsiisuun akka danda'amu agarsiisa.

Fakkeenya:

Jechoota walitti dhufan	Hiika jechaa qofaa qofaatti	Jecha uumame	Hiika jecha uumame
Qabee +	- Meeshaa hadhooftuu duwwaa	- Qabee aannanii	- Hadhooftuu aannan baatu
Aannan	- Dhangala'aa harma sa'a keessaa bahu		
Abbaa +	- Kan dhalche		
	- Bulchaa		
Alangaa	- Ittigaafatamaa	- Abbaa alangaa	- Qaama seerri akka hojiirra oolchu
			- Meeshaa gogaa roobiirraa tolfamu

Fakkeenyi kun kan mul'isu, jechoota tishoo dhalli namaa jireenya hawaasummaa keessatti fayyadamu gama adda addaan ilaaluun barattoota barsiisuun kan danda'amu

ta'uusaati. Kunis, 'qabee' jecha jedhu faana qabee aannanii, qabee dhadhaafi qabee bishaanii akkasumas, 'abbaa' jecha jedhu faana abbaa biyyaa, abbaa bookkuu, abbaa seerraa, abbaa malkaafi kan kana fakkaatanfaadha. Kanaaf, mala kanarratti xiyyeeffachuun hiika jechoota Afaan oromoo aadaafi jireenya hawaasummaa oromoo bal'aa ta'e keessa jiruun walsimsiisanii barsiisuun mala hiika jechootaa barsiisuuf oolan keessaa isa tokkodha.

2.1.5 Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuu

Hariiroon hiika jechootaa mala jechi tokko jecha biro faana deemu, walfakkaatuufi adda ta'u ittiin hubatamudha jedha (Harmer 1991). Gairnsfi Redman (1986:31) faayidaa hiika jechootaa yeroo ibsan," Adeemsa baruu barsiisuu afaanii keessatti hariiroon miiraa faayidaa guddaa qaba. Kutaa keessatti akkaataa hariiroo isaaniitti wantoota gareen, walfakkiin, faallaafi walkeessoo kanneen birootiin gurmeessuudhaan madaaluun baay'ee barbaachisaafi barattoonni akka daangaa hiika jechootaa hubatan kallattii agarsiisuuf bu'aa guddaa kan qabuudha. Dabalataanis, barattoonni bakka hiikni jechootaa itti walirraa dhufan akkasumas, daangaa ittifayyadama jechootaa akka barataniif gargaara," jedhu.

Walumaagalaatti, malli hariiroo hiika jechootaa fayyadamanii barsiisuun, barattoonni daangaa taa'e sana keessatti hiika jechootaa walfakkii, walfaallaafi walkeessootti gargaaramanii ni hubatu. Walfaallaan mataasaa ammoo, faallaa sadarkeessuu, galagalchoofi firoommii ta'an mala hiika jechootaa barsiisuu bu'a-qabeessa taasisuuf ooludha.

Bu'uurumarraa kaaneen yammuu ilaallu, jechoonni afaan tokko keessatti jiran kophaa ykn addaan bahanii hin mul'atan. Uumamumaan haala gara garaan walitti firoomanii argamu. Yaada kana dhugoomsuuf Gashaw (2008) warra Morgan fi Rinvolutri (1986 fi 2003), wabeeffachuun yoo ibsu, "Vocabulary learning is a matter of realizing this relationship" jedhee dubbate. Kunis, hiika jechootaa barachuun adeemsa keessatti wantoota wliin firoomsuun hubachuu ykn mirkaneeffachuu akka ta'e nu hubachiisa. Afaan kamiyyuu keessatti jechoonni lakkoofsaan hedduu ta'an hariiroo walii xiinhiikaa (semantic relationships) walii qooddatu. Akkasumas, jechoonni sammuu keessatti (the

mental lexicon) argaman akka unkaa jechaa galma'anii osoo hintaane, akka neetworkii ta'anii hariiroo uumuun hiikaa kennuun tajaajilu. Sababa kanaan, hiika jechootaa karaa hariiroo hiikaatiin (sense relation) walitti qindeessanii barsiisuun hiika jechootaa sammuu keessatti tursiisuun yeroo barbaadan fayyadamuuf gargaara. Jechoonni hiikaa hariiroo (sense relationships) qaban keessaa akka fakkeenyaatti fudhataman hiika walfakkaataa (synonymy), hiika faallaa (antonymy) fi hiik-heddee (hyponymy) dha.

2.1.5.1 Jechoota Masoo

Jechoonni garee caaslugaa tokko keessatti kan argamaniifi hiika walfakkaataa gidduu jechoota lamaafi lamaa oli argaman jechoota hiika masoo (synonymy) jedhamu. Akka Gairns fi Redman (1986), McCarthy (1990), fi Carter fi McCarthy (1988) ibsanitti, "Synonymy is sameness of meaning between two or more words of the same grammatical category" jedhu. Haala kanaan hiika jechootaa barsiisuu keessatti jechoota lamaafi lamaa ol ta'aniifi akkaatuma garee seerlugaa isaan keessatti argamaniin walitti qabani barsiisuun barattoonni dandeettii afaanii cimsachuurratti faayidaan inni qabu guddaadha jedhamee amanama. Sababni isaas, hiika jechoota afaan tokkoo sirriitti hinbeekin afaan sanaan haalan qunnamanii barsiisuun ykn barachuun dandeettii afaanii guddisuun kan yaaddamu waan hintaaneefidha.

Keessumattuu, akka hayyoota Gairns fi Redman dubbatanitti, "Synonymy is a fast and effective technique of explaining the meaning of new words" jedhu. Yaadni kun kan nuhubachiisu, hiika jechoota haaraa ibsuu ykn barsiisuu keessatti karaa hiika walfakkaataatiin fayyadamuun tooftaa ariitiin hiika jechaa akka hubatan kan taasisuufi bu'a-qabeessadha jedhu. Karaa biraatiin immoo, barsiisoonniifi barattoonni adeemsa baruu-barsiisuu keessatti jechoota haaraaf hiika argachuuf kan fayyadaman qunnamtii (communication) keessatti hiika walfakkaataatti (synonymy) gargaaramuudhan yoo ta'e bu'a-qabeessa ta'a jechuudha. Kunis ta'uu kan qabu hiikni jechootaa galumsa adda addaa keessatti jijjiirama agarsiisuu waan danda'uufidha.

Hiika masoo (synonymy) fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuun mala gaariifi bu'a-qabeessa qofa osoo hintaane, qunnamtii (communication) cimaa ni uuma; akkasumas, yeroo qunnamtii addaan citiinsi yaadaa akka hin uumamnes gargaara; burqaa jechootaa

ta'uunis dhimma barbaadameerratti dubbatanii rakkoo malee akka waliigalan gargaara. Haala qabatamaa haasa'uu keessatti yeroo barataan namoota biroo waliin haasa'ee qunnamuu, akka tasaa hanqinni hiika jechootaa yoo isa/ishee qunname, yaada isaa ittifufuuf waanuma duraan dubbate irra deebi'a. Yaada kana ilaalchisee Wallace (1982:9) akkana jedha: "repair strategy", in a relatively understandable manner. But unable to retrieve the right word will put the learner in a state of stress and confusion." Yaadni hayyuu kanaa kan nuu ibsu hiika jechootaa barattootaaf sirriitti qabsiisuuf hiika jecha haaraaf jecha biraa kan hiikaan walitti dhiyaatu waliin walitti fidanii (synonymy) yoo barsiisan ta'e bu'a-qabeessa ta'usaati.

Kanaafuu, yaadni waliigalaa hiika jechootaa barsiisuu ilaalchisee kan jiru barattoonni hiika jechoota haaraa sirriitti akka gabbifataniifi fayyadama jechootaan dureessa ta'anii rakkoo malee dhimma bahuu akka danda'an yeroo qunnamtii keessatti jechoota hiika walfakkaataattiin bakka buusanii yoo fayyadaman gaarii ta'usaa yaada hayyootarraa hubachuu ni dandeenya. Akka hayyuu Schmitt (2000:132) dubbateetti, hiika jechootaa sammuu keessatti qabachuuf karaan waliigalaa ta'e tokko jechoota akka hiikaa isaaniitiin gareen qindeessuudha.

Haala kannaan hiikni jechootaa duraan baratamanii sammuu barattootaa keessatti kuufamanii jiran jechoota haaraaf hiikaa horachiisuunniifi akka hin irraanffatamnees gochuurratti akka hookkoo ta'anii tajaajilu. Jechoonni haaraa barataman garuu haala armaan olitti ibsameen hariiroo walii uumuu baannaan yeroodhaf hiikaa kan argatan fakkaatan illee, dafanii irraanffatamu.

Jechoonni hiika masoo (synonymy) qabaachuun isaanii faayidaa haa qabaatullee, yeroo tokko tokko hir'inallee qabaatanii argamuu danda'u. Gareen jechootaa muraasni fakkeenyaaf, jalqabuu/xumuruu, gadi/jala, mana fincaanii/manajaa kan jedhaman kunneen jechoota hiikaan waan walfakkaataniif (synonymy), fakkeeniyota gaariidha. Haata'u malee, ogeeyyiin xiinqooqaa Carter fi McCarthy (1988) akka amanannitti, waljijjiirraan hiikaa jechoota lama hiikaan walfakkaatan jidduu guutumaa guutuutti ykn dhibbaa dhibba ta'e argachuun darbee darbee ta.a. Kun yaada hayyootaatiin yoo ibsamu, 'The baby began/started crying', kun fudhatama qaba. 'I couldn't begin my car', battery is low. The implication is that two words with the same meaning can not be

interchangeably used in every context. Hence, students too should be aware of this limitation” jedhiitti hubachiisuun barbaachisaadha Ur (1988). Yaada kanarraa akka hubatamutti, jechoota hiikaan walfakkaataadha jedhanii bakka galumsa hundaatti fayyadamuun rakkisaa akka ta’eedha. Sababni isaas, jechoonni hiika masoo (synonymy) ta’an yeroo mara bakka buusanii fayyadamuun galumsa gara garaa keessatti hiikaa biraa kennuu waan danda’aniifdha. Hir’inni akkanaa jiraachuusaa barsiisoonni barattootaaf sirriitti hubachiisuun barbaachisaadha.

Walumaagalaatti, masoo jechuun jechoota bifa adda addaan barreeffamanii fi haala garaa garaan sagaleeffamanii hiika walfakkaataa qabaniidha. Akka Sabastian Lobner (2002:57) ibsutti, “Two lexims are synonyms if they have the same meaning,” jechuun yaaduma armaan olii kana cimsa. Haa ta’u malee, jechoonni lama masoodha jechuun, jechootichi guutumaa guutuutti wal hiikuu jechuun rakkisaa ta’a. Akka ragaan fuula intarneetirraa argame tokko ibsutti, “For language we have no real need of true synonyms,” jedha. Yaada kanarraa kan hubatamu, jechi tokko jechaa hiikaan isatti dhihaatu qabaachuu danda’a malee, jecha guutumaa guutuutti isa bakka bu’u (hiiku) hin qabaatu jechuudha. Afaan Oromoo keessatti jechoonni masoo walii ta’an akka fakkeenyaatti armaan gaditti fudhannee ilaaluu dandeenya.

Fakkeenyaaf:

Huccuu	→	kafana, wayyaa
Buuphaa	→	hanqaaquu, killee
Guugee	→	makoodii, bullaallaa, andarii, saphaliisa
Du’e	→	boqote
Iyyuu	→	caraanuu
Gamna	→	haxxee, abshaala
Deeme	→	kute
Miidhagaa	→	bareedaa fi kkf

Jechoonni masoo armaan olitti tarreeffaman kanneen karaalee armaan gadii sadan keessaa karaa tokkoon garaa garummaa qabaachuu danda’u. Isaaniis:

2.1.5.1.1 Hiika Kallattii

Hiikni kallattii, hiika guyyaa guyyaan jireenya haawaasummaa keessatti nu qunnamuudha.

Fakkeenya: Iyyuu → caraanuu

Fiiguu → kaachuu

2.1.5.1.2 Hiika Loogaa

Hiikni gama kanaan argannummoo hiika jechaa kan garaa garummaa sadarkaa hawaasaan yookiin garaa garummaa teessuma lafaan uumamuudha. Garaagarummaa akkanaa irraa kan ka'e, jechoonni afaan tokkoo iddoowwan garaa garaatti jijjiirraa hiikaa qabaachuun kan jechoota saalfii bakka bu'an ta'uu danda'u.

Fakkeenyaaf, jecha bukkee jedhu fudhannee yoo ilaalle, naannoo Arsiitti jecha saalfii ibsu yoo ta'u, naannoolee biroo fakkeenyaaf naannoo Shawaa fa'atti cinaa, maddii, bira fi kkf bakka ba'uu danda'a.

Kana bu'ureeffachuun walitti dhufeenyi hiika jechootaas jecha tokko amala inni qabuun kan biroon wal bira qabnee ilaalluu (ibsuu) waan ta'eef, jechoota kana fakkaatan jechoota biraan ibsuun itti fayyadamuu qabna jechuudha. Fakkeenyaaf jechootni loogaa muraasni:

Sardiida → waangoo, jeedala

Guugee → makoodii, bullaallaa, adarii

Deeme → kute fi kkf.

2.1.5.1.3 Hiika Jechootaa Dhoksaa

Haala dubbataa hordofuudhaan kan hubatamuudha.

Fakkeenya: du'e → boqote

hiyyoome → harki qal;ate

2.1.6 Hiika Faallaa Jechootaa

Hiika faallaa jechuun kan jechoota hiikaan walfaalleessan jechuudha. Kunis karaa jechoonni walitti qindaa'an keessaa isa tokkodha. Karaan dabalataa hiikni jechootaa ittiin barsiifaman keessaa jechoota hiikaan walfakkaatan jechoota biraa hiika faallaa isaaniin walitti qabanii ibsuudha. Akka Nation (2001:68) ibsuutti, "That words can be organized in to specific lexical category by the semantic relation of antonymy." jechuun tooftaa hiika jechootaa ittibarsiisan keessaa inni tokko jechootaaf hiika faallaa isaanii kennuun ta'uusaa hayyuun kun ibseera.

Kanaan walqabatee, hiika jechootaa barsiisuu keessatti xiyyeeffannoon kennamuu kan qabu hiikni jechootaa barattootaaf yeroo barsiifamu akkaataa qindaa'inni jechootaa sun haala barattoonni karaa salphaa ta'een hubachuu akka danda'an kaayyeeffachuun dagatamuu hinqabu. Kunis, barattoonni fayyadama hiika jechootaa haala maraa keessatti ittiyaadanii salphaatti gargaaramuu akka danda'an isaan taasisa. Kanaafuu, fakkeenyaaf, jechoota akka: mi'aawaa/hadhaawaa, gadda/gammachuu, qal'aa/furdaa, k.k.f cimdii gadhanii waqlitti qabuun barattoota yoo barsiisan barattoonni hiika jechootaa salphaatti hubachuun fayyadamaa ta'u; dandeettii afaanii isaanis nicimsatu. Kun immoo jechoota biroo sammuu isaanii keessa jiraniifis hiika faallaa kennaa ofiin akka shaakalan isaan taasisa.

Waa'ee jechoota cimdii ta'anii hiika faallaa (antonymy) qaban yammuu dubbannu, jechoonni hiika faallaa qaban sadarkaadhan akka ibsamanis xiyyeeffannoon ilaaluu qabna. Kana ilaalchisee hayyoonni xiinqooqaa jechoota hiika faallaa qaban bakka afuritti qoodu. Isaanis: Sadarkeeffamtooa (greable), kanhinsadarkeeffamne (ungreadable), firoommii (conversness), kallatta'aa (directionality), Carte fi McCarthy (1988:23-4). Jechoota hiika faallaa (antonymy) fakkeenyaaf, o'aa/qorraafi guddaa/xiqqaa warra jedhaman jidduu walqabatiinsa keessaa qabu. Akkasumas, qabbanaa/o'aafi qal'aa/baay'ee guddaa jedhaman immoo jechoota cimdii ibsamaniin ala walitti dhufeenya hiikaa qabu. Kanaafuu, faallummaan hiika jechootaa walitti dhufeenyaafi galumsa caasaa himarratti ykn qabiyyeerratti kan irkateedha. Haata'u malee, jechoonni hiika faallaa hinsadarkeeffamin bakka bu'oota hiika faallaa dhugaa jedhamanii beekamu. Fakkeenyaaf, jechoonni hiika faallaa kan akka: du'a/jireenya, dhiira/dubartii, nama

dhiiraa/nama dubartii fakkaatan kan calaqqisuta'ee, yoo tokkoon isaa dhugaa ta'ee kaan immoo gonkumaa soba ta'uu isaaniifi isaan lachuu faallummaan isaanii walitti dhufeenya kan hinqabneedha.

Firoomina kar-lamee (conversness) ammoo, walitti hiikaa jechoota lamaan jidduu jirudha. Kunis, jechoota akka warra/ilmoo, dhirsa/niitii, bituu/gurguruufi k.k.f ta'u. Firoomina fuggisoo jechoota lamaan jidduu jiraatus jira. Fakkeenyaaf, jechoonni akka oli/gadi, bira gahuu/fagaachuu, koottu/deemi, fudhadhu/fidi warra jedhaman yoo ilaallu, jechoota hiikni isaanii kallattii (direction) kan agarsiisudha. Faallaan hiika jechootaa akkuma walfakkii hiika jechootaa jechoota barattoonni hinbeekne walbira qabuun barsiisuuf nigargaara. Walfaallaan hiika jechootaa karaa sadiin dhiyaata (Harmer, 1991). Isaanis: Faallaa hiika jechootaa sadarkeessuu, faallaa hiika jechootaa sadarkeessuu ibsa maqaa waliin dorgomsiiisurratti mul'ata. Fakkeenyaaf:

Xiqqaa	x	guddaa
Dheeraa	x	gabaabaa
Cimaa	x	laafaa
Bal'aa	x	dhiphaa

Faallaa hiika jechootaa galagalchoon ammoo jechoota cimdii walfalmii agarsiisan hammata. Fakkeenyaaf:

Dhiira	x	dhalaa
Cufaa	x	banaa
Du'aa	x	jiraataa

Faallaa hiika jechootaa firoommii hiika jechootaa firoommii cimdii walii faallaa ta'aniirratti mul'ata.

Fakkeenyaaf:

Caalaan abbaa manaa Caaltuuti.
Caaltuun haadha manaa Caalaati.

Gabaabumatti, yaada armaan oliirraa wanti hubatamu, malleen faallaan hiika jechootaa karaalee sadiin barsiisuun nidanda'ama. Kunis faallaa hiika jechootaa sadarkeessuu, galagalchoofi firoommii gargaaramuun malaawwan hiika jechootaa barsiisuuf hjiirra oolan ta'uu mul'isa.

Walumaagalaatti, hiikaan faallaa, walitti dhufeenya (hariiroo) jechoota wal fallessanii (wal morkatan) lama gidduu jiruudha. Jechoonni kunniin faallaa waliiti yommuu jennu, jechoonni kunniin hariiroo (firoomina) hin qaban jechuu keenyaa miti. Amala xiinhiikaa waliin qooddatan qabu. Jechoonni lama amala xiinhiika waliin qooddatan yoo hin qabaanne, faallaa walii ta'uu hin danda'an. Kanumarraa ka'uun, hiikaa faallaa jechuun wanti jechoota kanneen adda taasisu isa tokko keessa jiraatee, isaa biraa keessaa immoo dhabamuu (xiqqaachuu) jechuudha. Walitti dhufeenya jechootaa kanneenii armaan gaditti bakka garaa garaatti qoonnee ilaaluu dandeenya. Isaanis:

2.1.6.1 Jechoota Hiika Faallaa Sadarkaa

Sadarkaa jechootaa waliin madaaluuf tajaajilan dhiheessuun, kanatu xiqqaata, kanatu guddata fi kkf jechuun adda addummaa jiru agarsiisuudha. Yeroo hedduu, ibsoota maqaatu haala kanaan mul'ata. Fakkeenyaaf:

Jiidhaa	x	gogaa
Dheeraa	x	gabaabaa
Bal'aa	x	dhiphaa
Bareedaa	x	fokkisaa
Fagoo	x	dhihoo fi k.k.f

Akkuma armaan olitti ibsametti jechoonni kunniin faallaa sadarkeessati. Sababiin isaas, kan tokko biratti jiidhaa, tokkoof biratti gogaa, kan tokkoof biratti dheeraa, tokkoof immoo gabaabaa fi k.k.f ta'uu danda'u. Kanaafuu, sadarkaan jechootichi irra jiran ilaalamuu qabu jechuudha.

2.1.6.2 Jechoota Hiika Faallaa Guutuu

Akkuma maqaa isaa irra hubachuun danda'amutti jechoonni kunnin faallaa walii ta'anii waliin uumaman. Jechoonni kunnin addessitoota garaa garaas hin fudhatan. Amalli isaan ittiin adda bahan inni biroon immoo hi'eentaan (negative) jecha tokko masoo jedha isa biraa (kaanii) ta'uu ni danda'a.

Fakkeenyaaf:	Jiraataa	x	du'aa	jiraataa	x	du'aa miti.
	Dhiira	x	dhalaa	dhiira	x	dhalaa miti.
	Soba	x	dhugaa	soba	x	dhugaa miti.

2.1.6.3 Jechoota Hiika Faallaa Waliin Jiraatan

Faallaa waliin /waliif jiraatan/ jechuun, tokko jiraachuun, inni kan biraa jiraachuu agarsiisuudha.

Fakkeenyaaf:	Kan bitu	x	kan gurguru
	Barsiisaa	x	barataa
	Abbaa warraa	x	haadha warraa
	Hangafa	x	quxusuu

2.1.6.4 Jechoota Hiika Faallaa Kallattii

Jechi tokko sochii kallattii tokkoon yoo agarsiisu inni biraa ammoo sochiiwwaan kallattii biroon taasifamu agarsiisa.

Faakeenyaaf:	ol	x	gadi
	Duuba	x	fuuldura
	Keessa	x	ala
	Bifaa	x	mirga
	Irra	x	jala fi kkf.

2.1.7 Jechoota Hiika Heddee

Jechi hiika heddeen jecha hiika tokkoo ol qabu kan agarsiisuudha. Kana jechuun unki xiinqooqaa tokko hiika tokkoo ol bakka bu'uu danda'a jechuudha. Kana hubachuuf immoo hima keessatti galchuun hiika jacha sana kennuun gaarii ta'e. Kanaaf Sutton, (1995:57) "To get the meaning of any thing ... you do not listen only to the individual words. You comprehend them by awareness of the setting or context in which they occur... and that includes the sentence the topic, the place, who is speaking and even the intonation which the speaker uses" jedha. Yaada kanarraa waanti hubannu, jecha tokko akkuma jiruun ijaan ilaallee yookiin dhaggeeffachuu qofaan hiika itti kennuurra, jecha

sana xiinxaluu, madaaluu fi akkaataa qabiyyeetiin hima keessatti tajaajiluun hiikaa jecha tokkoo kennuun filatamaa akka ta'eedha.

Fakkeenyaaf:	<u>Jecha</u>	<u>Hiika</u>	<u>Fakkeenya</u>
a/	Aade	1. Baroode 2. Irraa quncise	Leenci aade. Inni rifeensa aade.
b/	Ba'e	1. Biyya lakkise 2. Gararraa ga'e	Inni biyyaa ba'e. Inni tabbarraa ba'e.
c/	Kute	1. Addaan baase 2. Deeme 3. Durteesse	Mucaan funyoo kute. Mucaan deeme. Inni dubbii kute.
d/	Tume	1. Bulleesse 2. reebe 3. baase	Buna tume. Mucaa tume. Seera tume.

Walkeessoo hiika jechootaa ilaalchisee Yittaayyaal (2012) ogeeyyii afaanii Gairnsfi Redman (1986), Mc Carthy (1990:20) fi Fiqaaduu, (2007) wabeeffachuun akka ibseetti, “Jechoonni hiika qabaniin walkeessa ta’uu nidanda’au. Kunis, jechi tokko jecha isa keessatti argamu faana garee tokko ta’uu nidanda’a” jedhe.

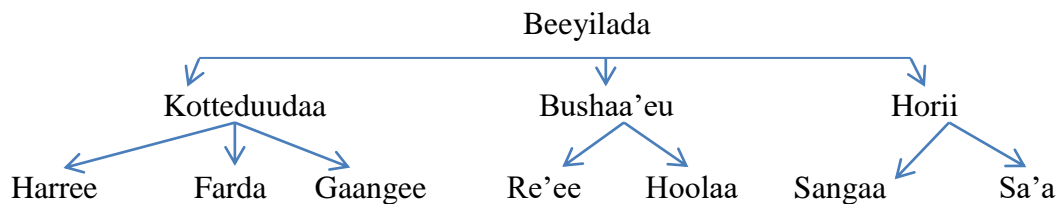
Gairnsfi Redman (1986) walkeessoon hiika jechootaa haalatti jechi tokko jechoota baay’ee ofkeessatti hammatee jirudha jedhu. Yaada kana cimsuun Mc Carthy (1990) Walkeessoo hiika jechootaa walitti dhufeenya hiikni jechootaa sadarkaa sadarkaan walkeessa ta’uudhaan qaban jechuudha. Malli kun seera ittiin jechoota afaan hedduu hiika jechootaa barsiisuuf ooludha. Kanaaf, barattoonni walkeessoo hiika jechootaa kana akka barataniif jajjabeeffamuu qabu (Mc Carthy, 1990). Mc Carthy (1990:20) yaada kana yeroo cimsu, “Hariiroon qajeelfama bu’uuraa gurma’iinsa jechootaa waltaa’aafi afaan hundaa keessatti hariiroo walitti hidhataa ta’e kan qabudha. Kanaafuu, afaan jechoota walkeessoo fayyadamuun barsiisuun, yaada ciccitaa ta’e qindeessuun haala galumsa jechootaa irratti hundaa’uun akka hubataniifi jajjabina kennuuf gargaara,” jedha. Walkeessoo hiika

jechootaa caasessoon qoqqooduun haala galumsa isaaniitiin kaa'uun barsiisuun nidanda'ama. Barbaachisummaan walkeessoo hiika jechootaa McCarthy (1990:19) akkanatti ibsa,

Walkeessoon hiika jechootaa qajeelfama bu'uuraa caasessoon qoqqooduun hiika jechootaa Barsiisuuf gargaaru kan biro nuuf kenna. Kitaabileen barnootaa baay'een walkeessoo hiika Jechootaa haala itti jechi tokko jechoota baay'ee ofkeessatti hammatee jiruun garee gareedhan Caaseessuun maqaa daraaraa walii wajjiin yookaan kan huccuu yookaan qodaa fayyadamu.

Walkeessoon hiika jechootaa yeroo jechoonni walfakkaatan bakka tokkootti hammataman mala qoqqooduu caasessuun agarsiisuun akka barattoonni adda baafatan barsiisamuudha (Fiqaaduu, 2007).

Fakkii 3: Walkeessoo Hiika Jechootaa Agarsiisu

(Maddi fakkii kanaa: Fiqaaduu Oljiraa 2007:38)

Walumaagalaatti, yaada armaan oliirraa wanti hubatamu, jechoota garee tokko ta'anii walkeessa taa'anii hiika garagaraa walfakkaatu qaban kanarratti xiyyeeffachuun barsiisuun, barattoonni hiika jechootaa baay'ee akka barataniif mala gargaaru keessaa isa tokkodha.

2.1.8 Jechoota Moggoo

Jechoonni moggoon, sagaleen kan wal fakkaatan yoo ta'u, hiikaan garuu garaa gara ta'u. Isaanis: karaalee lamaan ilaaluu dandeenya.

2.1.8.1 Jechoota sagalee walfakkaataafi unkaa adda addaa

Jechoota sagaleen tokko ta’anii, hiikaafi unkaan garuu garaa gara kanneen ta’an agarsiisa.

Fakkeenyaaf: afaan Ingiliffaa keessatti,

- Right and write
 - Their and there
 - There and this
- } sagalee tokkoon (walfakkaataan) kan dubbifamaniifi hiika garaagaraa kan qabaniidha.

Jechoonni “Homophone” ta’an hanga ammaatti Afaan Oromoo keessatti hin argamane.

2.1.8.2 Jechoota unkaan tokko ta’anii hiikaa gara garaa qaban

Jechoonni bifa (unka) tokkoon barreeffamni hiika adda addaa kan qaban, akkasumas “Intooneeshinii” adda addaan kan dubbifamanidha.

Fakkeenyaaf:	Hodhe	=	waan tokko wal qabsiisuu - Caalaan huccuu hodhe.
	Hodhe	=	harma luuguu - Mucaan harma haadhaa hodhe.
	Seenaa	=	taateewwan (haalota) yeroo darbee - Inni seenaa qo’achuu jaalata.
	Seenaa	=	gara manaa ol galuu ibsa - Ala hin taa’iina ol seenaa.

2.1.9 Hiika Murtaawaa (Meronymy)

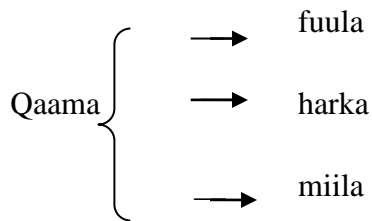
Hiikni murtaawaan (meronym) hariiroo yookiin waliin hidhata qaamni xiqqaan tokko qaama guddaa waliin kan qabaniidha.

“A meronym means part of a whole, or a member of something used to refer to the whole” (Hodder Arnold, 1995: 96-97)

Yaadni kun karaa biraatiin yoo ibsamu, If “A” is a meronym of “B”, then “B” is a holonym of “A”.

Fakkenya: Loomiin hiika murtaawaa (meronym) muka loomiiti. Mukni loomiin immoo hiika dimshaashaa (holonym) loomiiti jechuudha.

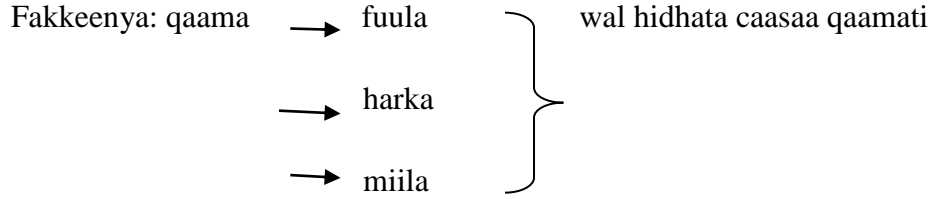
“A meronym is a word that denotes a constituent part of member of same thing”. (OED- on line) kunis, hiikni murtaawaa (meronym) jecha qaama yookiin miseensa ijaarsa wanta tokko ta’uu ibsa. Yaadni kun fakkeenyaan yoo ilaalamu,

Kunis, fuulli, harki, miilli walii ta’anii qaama ijaaruun miseensa ta’anii dhaabbataniiru.

2.1.10 Barbaachisummaa Hiika Murtaawaa

- Ijaarsa waanta tokkootiif qaama yookiin miseensa ta’uu isaa, “A constituent or member of some thing,” (OED- on line)
- Ijaarsa wal hidhata webcaasaa keessatti qaama baay’ee barbaachisaa kan ta’e ta’uu, salient element of the structured web

- Hariiroo jechoota yookiin yaadrimee gidduu jiruu agarsiisa. (Meronym shows a relation between words or concepts.)
- Ijaara hariiroo hiika keessatti akka mala (teekniika) ta’ee tajaajila. (it is the technical term for the constituting meaning relation.)

2.1.11 Hiika Dimshashaa

Hiika jechootaa karaa hiika masoo (synonymy) fi hiika faallaa (antonymy) qofaan osso hintaane, karaa firoomaa (hariiroo) jechootaan (the relationship of inclusion) tiinis walitti qabanii qorachuun akka danda’amu hayyoonni nidubbatu. Fakkeenyaaf, jechoota murtaawaa kan akka magariisa, cuquliisaafi diimaa bakka tokkootti walitti qabnee maqaa dimshashaatiin bifa (kuula) qalama jennee yaamuu nidandeenya jechuudha (Ur 1996). Yaadni kun kan nuu ibsu, qaamni hiikaa jecha murtaawaa tokkoo qaama jecha dimshashaa keessatti kan argamu ta’uudha. Kunis, hiikni jecha tokkoo kan ibsamu jecha biroo keessatti akka ta’e hayyuun McCarthy (1990:19) “...the meaning of one word is explained in terms of other words” jedhee ibseera. Ta’ullee, hariiroon hiika jechootaa (sense relations) karaa biraatiinis jiraachuu nidanda’a. Fakkeenyaaf, jechi tokko hiikaa hedduu (polysemy) qabaachuu, jechi tokko hiikaa qaama hundaa waan tokkoo (meronymy) ta’uu, jechoota hiika masoo (synonymy), jechoota hiika faallaa (antonymy) fi jechoota hiika dimshashaa (hyponymy) kanneen tooftaa hiika jechootaa barsiisoonniifi barreessitoonni kitaabaa yeroo baay’ee irra deddeebi’anii kan itti fayyadamaniidha (McCarthy 1990, Nation 2001). Yaada hayyoota adda addaarraa hubachuu akka dandeenyuutti, hiika jechootaa barsiisuuf karaan bu’a-qabeessadha jedhamee kan fudhatamuu qabu hariiroo hiika jechootaa (sense relation) walitti qindeessanii yoo fayyadamaniidha.

Walumaagalaatti, dhalli namaa haasaa afaan beeku tokko yemmuu dhaga’u, yookiin barreeffama afaanichaa yemmuu dubbisu, jechoota afaanichaa keessa jiran yaaduu, xiinxaluufi hubachuun hariiroo jechootichaa addaan baasee hubata. Hiika jecha tokkoo beekuun walitti dhufeenya jechoonniwaliin qaban hubachuuf nugargaara. Hariiroo jechootaa kana immoo karaalee adda addaan hubachuu dandeenya. Isaanis: jechoota masoo, hiika faallaa, hiik-heddee, hiika murtaawwaa, hiika dimshaashaafi kan kana fakkaataniidha.

2.1.12 Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Yittaayyaal (2012), Kirashenfi Terreell (1983) eeruudhaan akka ibseetti, meeshaaleen deeggarsa barnootaa akka barattoonni barnoota kutaa keessatti baratan haala qabatamaa dhugaa hawwaasicha keessa jiru wajjiin akka walqabsiisaniif, barsiisoonni fakkiwwan garaagaraafi meeshaalee jireenya dhugaa keessatti argaman kanneen akka chaartii, kaardii liphsuufi poosteerii adda addaa fayyadamuun barattoota daran cimsuuf mala gargaarudha. Fakkeenyaaf, fakkiin wantoota salphaatti gara kutaa dhufuu hindandeenye fakkii isaanii gara kutaatti fiduun wanti tokko maal akka fakkaatu barattoota hubachiisuudha

Allen (1983). Fakkii garaagaraa kaasuun hiika jechootaa barsiisuun nidanda’ama. Yaaduma kana deeggaruun Harmer (1991) kaardii liphsuu, suuraa, fakkiwwan gabatee gurraacharratti kaafamaniifi kitaabilee garaagaraa keessa jiran gara kutaa fiduun maloota barattoonni wantoota salphaatti gara kutaa dhufuu hindandeenye fkkii ilaaluun hiika wanta isaanii akka hubatan mala gargaaruudha. Meeshaalee dhugaa ammoo, barnoota keessatti fayyadamuun, barnooticha qabatamaa gochuu danda’uudha (Allen, 1983).

Yaaduma kana cimsuun, Harmer (1991) meeshaaleen dhugaa wantoota ijaan mul’achuu danda’an barsiisuuf baay’ee gargaara jedha. Richards (2001) meeshaalee dhugaa barsiisaan fayyadamuu danda’u kunneenis, suuraa, viidiyoo filataman, barreeffamoota adda addaafi meeshaalee garaagaraa hawwaasicha keessatti mul’atan akka jirutti fudhachuu ta’uu mul’isa. Nunan (1989) qooqa walqunnamtii barsiisuu keessatti meeshaaleen dhugaa fayyadamuun afaan kallattiin barsiisuu akka ta’e ibsiti.

2.2 Sakatta'a Barruu Walfakkii

Qoratichi mataduree barruu walfakkii kana jalatti barruulee firoomina qaban adda addaa Afaan ingiliiziifi Afaan Oromootiin qophaa'an sakatta'uuniifi qorannoo kanaan walcinaa qabuun ilaalee jira.

Alamu Hayiluu (1994) "High School Teachers' Attitude to wards an Awareness-Rising Approach to Vocabulary Teaching," jedhurratti hojjate. Kaayyoon isaas, barsiisoonni sadarkaa lammaffaa hiika jechootaa baruufi barsiisuu haalan dhiyeessuuf hagam kaka'umsaan akka hojjatan qorachuudha. Yaanni guduunfaa isaas, haalli baruufi barsiisuu Afaan Ingiliizii sadarkaa lammaffaa seer-luga barsiisuu malee hiika jechootaa barsiisuun dagatamee jira. Kana malees, barsiisota keessatti fedhii uumuu dhabuun barsiisoonni akka dalagaawwan meshaalee bu'uura godhatee akka hojiirra hinoolchine dhiibbaa gochuufi haala mijeessuun babal'isuuf ofitti amananii akka gatii qabutti fudhachuu dhabuudha.

Qorannoo mataduree 'xiinxala hojiirra oolmaa hiika jechootaa Afaan Oromoo kutaa 10 barsiisuu keessatti' jedhu ilaalchisee taasiifame kana keessatti ammoo, barnoonni hiika jechootaa akkamitti hojiirra oolaa jira kan jedhu addaan baasuuf yaaxinoota barsiisuu hiika jechootaa irratti hundaa'uun xiinxalli gaggeeffamee jira.

Dassee Biraanee (1988) bu'a-qabeessa ta'uufi dhabuu dhihaannaa hiika jechootaa koorsii Afaan Ingiliizii Yuunivarsiitii Addiis Ababaa waggaa tokkoffaatiif kennamu irratti qorannoo gaggeessee ture. Qorannoo isaa keessatti dandeettiin hiika jechootaa dandeettii afaanii kanneen birootiif bu'uura akka ta'e ibsee jira. Hojiirra oolmaan hiika jechootaa bara kana keessatti barnoonni hiika jechootaa akka ittibarsiifamuu qabus ibsee jira. Dasseen, barnoonni hiika jechootaa galumsa dubbisaatiin dhiyaachuun isaa barbaachisaa akka ta'e erga ibsee booda, hariiroo jechoonni jecha biroo wajjiin qabaniifi caasaalee afaanii kanneen biroo waliin dhiyaachuu akka qabu hubachiisee jira.

Qorannoo kana keessatti ammoo, haala hojiirra oolmaa hiika jechootaa Afaan Oromoo kutaa 10 barsiisuu keessatti jirutu xiinxalame. Xiinxala taasiifame kana keessatti hiika jechootaa hiika galumsaan barsiisuuf akkasumas, hariiroo jechoonni walii wajjiin qaban

akka tarsiimoo barumsa hiika hiika jechootaa tokkootti gargaaramuun hojiirra ooluufi hojiirra ooluu dhabuurratti kan xiyyeeffate.

Ewnetu Seid (2001) mataduree “Is contextual Vocabulary Teaching Being Effectively Employed in Grade 11? A case study of Ethiopia Tekdem Senior Secondary School (No.1)” kan jedhuurratti qorannoo isaa adeemsisee jira. Kaayyoon isaas, manni barumsaa sadarkaa lammaffaa kutaa 11ffaa Itoophiyaa Tiqdam haala gaariin bakka galumsa hiika jechootaa barsiisuu isaa qorachuudha. Yaadni guduunfaa isaa ammoo, barattoonni gareen yaaliin irratti gaggeeffame kanneen garee yaaliif fudhatamaniin ala wajjiin qormaata fudhatanii yeroo madaalaman qabxii olaanaa argatan. Kanaan dabalatee, bargaaffii barattoota garee yaaliif dhiyaatan deebiin isaanii manni barumsaa Itoophiyaa Tiqdam bakka galumsa hiika jechootaa haala gaariin akka hinbarsiisne agarsiisa.

Qorannoon kun ammoo, hiika jechootaa barsiisuu keessatti akkaataa hiika jechootaa ittibarsiisan hunda xiyyeeffannoon fayyadamuun barsiisuu hiika jechootaa daran hojiirra oolchuufi hojiirra oolchuu dhiisuurratti xiyyeeffatee kan gaggeeffamedha.

Gashaw Niguse (2008) mataduree “A Study on the Effectiveness of Teaching-Learning Vocabulary: Three Grade Eight Schools in Focus” jedhurratti qorannoo adeemsiseera. Kaayyoon isaas, bu’a-qabeessummaa hiika jechootaa barsiisuufi tooftaalee hiika jechootaa itti barsiisan qorachuudha. Yaadni guduunfaa isaas, manneen barumsaa eeraman keessatti tooftaalee hiika jechootaa itti barsiisan fayyadamanii daran kan hinbarsiisan ta’uufi kanarraa kan ka’es bu’aan hamma barbaadame kan hinargamne ta’uu ibseera.

Mulugeta Shumye (2006) mataduree “A Study on Vocabulary Learning Strategies Employed by Grade Ten Students on the Plasma Television,” jedhu irratti qorannoo adeemsiseera. Kaayyoon isaa ammoo, tarsiimoo hiika jechootaa pilaasmaan mana barumsaa olaanaa sadarkaa lammaffaa ‘Chercher’ itti barachuu madaaluudha. Yaadni guduunfaa isaas, tarsiimoo yaadachuu, dhiibbaafi hawaasummaan walitti fufinsa hin fayyadaman kan jedhudha.

Yaada kanarraa kan hubatamu, tarsiimoon pilaasmaan hiika jechootaa mana barumsaa eerame keessatti ittibarsiisan tarsiimoo yaadachuufi hawaasummaa haala walitti fufiinsa

qabuun kan hinfayyadamne ta'uudha. Qorannoo kana keessatti adeemsa baruufi barsiisuu keessatti xiyyeeffannoon ittikennamee hojiirraa ooluufi hojiirra ooluu dhabuu hiika jechootaatu xiinxalame.

Yohaannis Tefera (2007) mataduree “A Comparative Study of Televised and non-Televised Vocabulary Teaching: The Case of Grade Ten in Focus,” jedhu irratti qorannoo hojjateera. Kaayyoon isaas, hiika jechootaa kutaa 10ffaa kan pilaasmaan barsiisuufi kan pilaasmaa malee barsiifamu keessaa kamtu haala gaariin akka dhiyaatu madaaluudha. Yaadni guduunfaa isaas, hiika jechootaa kan pilaasmaan barsiifamu yeroo kan pilaasmaa malee barsiifamu faana walmadaalsiifamu kan pilaasmaan barsiifamu bu'a-qabeessaadha jedha.

Kidaanee Wadaajoo (2015) mataduree “Dhiyaannaa Gilgaalota Hiika Jechootaa Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa Kutaa 12” jedhurratti qorannoo gaggeesseera. Kaayyoon isaas, dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 12 qacceessuudha. Yaadni guduunfaa isaas, dhiyaannaa gilgaalota hiika jechootaa kitaaba barataa kutaa 12 fedhii barataa hunda guutuu kan hindandeenyee fi tarsiimoo barattoonni hiika jechootaa ofiin ofbarsiisuu danda'aniitti miija'uurratti hanqina kan qabu ta'usaa kan ibsedha.

Qorannoo kana keessatti immoo, mataduree eerameerratti hundaa'uun barumsi hiika jechootaa xiyyeeffannoon itti kennamee hojiirra ooluufi dhiisuu isaa addaan baasuuf xiinxalame. Yaadni guduunfaa qorannoo kanaas, dandeettii hiika jechootaa xiyyeeffannoon kennamee hojiirra hoolaa kan hinjirre ta'uu hubatameera.

Qoratichi waraqaalee barruu firoominaa kanneen armaan olitti eeraman sakatta'eera. Waraqaaleen eeraman kunneen matadure qorannoo kana waliin hamma tokko firoomina qabu jechuudha malee, kallattumaan walfakkaatu jechuu akka hintaane hubachuun nama hindhibu. Kanaaf, qabxiilee qorannoolee kanneen qorannoo kanarraa adda taasisan kanneenis: gosa barnootaa qorannoon irratti gaggeeffame, kaayyoo qorannichaafi iddoo qorannoon itti gaggeeffamedha.

Walumaagalaatti, qoratichi mataduree qorannoo isaa kana nideeggara jedhee yaade kitaabileefi waraqa qorannoo adda addaa qorannoo kana keessatti ibseera.

BOQONNAA SADI

Saxaxaafi Mala Qorannichaa

3.1 Saxaxa Qorannichaa

Rakkoo uumame tokkoof fala barbaaduuf qorannoo gaggeessuun barbaachisaadha. Qorannoon kun qorannoo addeessaatiin haala hojiirra oolmaa hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuu keessatti jiru ibsuurratti kan hundaa'e. Mallii qorannichi itti qaacceeffames mala makaadha. Kunis, mala akkamtaafi hammamtaa ofkeessaa qaba jechuudha. Akka Jonasson (1996) ibsuutti, gosti qorannoon addeessaa mala qorannoo akkamtaafi ammamtaa of keessatti qabaachuu danda'a. Kana malees, tooftaawwan ragaa funaanuuf gargaaran kanneen akka bar-gaaffii, af-gaaffii, daawwannaa daree fayyadamuun mala qorannoo kana keessatti haala gaariin hojiirra ooluu nidanda'u jedha. Akkasumas, gosti qorannoo addeessaa, haala amma jiru tokko maal akka fakkaatu gadifageenyaan ilaaluuf bu'aa guddaa qaba (Baily, 1994). Haala kanaan, malli qorannoon makaa akkaataa wantoonni irratti argaman ilaalchisee odeeffannoo qabatamaa kennuuf gargaara. Kanaafuu, qorattichi qorannoo kana gaggeessuuf mala qorannoo kana filatee jira.

Walumaagalaatti, boqonnaan kun kutaalee sadi ofkeessaa qaba. Isaanis: iddattoo, madda ragaafi mala odeeffannoo funaansaati.

3.2 Madda Ragaalee

Qorannoo tokko gaggeesuuf madda ragaa qindeessuun murteessaadha. Haaluma kanaan maddi ragaan qorannichaa barsiisota barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa barsiisaniifi barattoota bara 2008 A.L.I kutaa 10ffaa Afaan Oromoo barachaa jiraniiti. Madda ragaa lachuurratti xiyyeeffannoon kan kennameef, odeeffannoon ga'aa niargama jedhamee waan yaadameeti. Kanaafuu, maddi ragaan barsiisota barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa manneen barnootaa sadan eeraman keessatti barsiisaa jiraniifi barattoota manneen barnootaa sadan keessatti Afaan Oromoo kutaa 10ffaa barachaa jiraniiti.

3.3 Mala Iddattoofi Iddatteessuu

Qoratichi qorannoo kana gaggeessuuf iddattoo barattoota manneen barumsaa sadarkaa 2ffaa Alaltuu, Abbichuufi Shanoo kutaa 10ffaa bara 2008 barachaa jiran 1122 keessaa barattoota 112 mala iddatteessuu sirnaawaa (systematic sampling) fayyadamuun filatee jira. Akka Gay (1981) jedhutti, qorataan qorannoo addeessaa gaggeessutti amanu tokko jamaa jiru keessaa yoo xiqqaate %10, yoo baayya’te ammoo %20 fudhatee qorannoo gaggeessuu danda’a jedha. Yaada kanarratti hundaa’uun, qoratichi karaa salphaa qorannoo isaa gaggeessuu danda’u %10 mala iddatteessuu sirnaawaa galmee too’annaarraa maqaa barattootaa fudhachuun adeemsisee jira. Yaada kana kan cimsu Addunyaa (2011:66) yoo ibsu, “...Yoo iddatteessuu sirnaawaan iddattoo filachuu barbaanne, akkaataa teessuma yookiin galmee maqaan isaanii itti barreeffame ilaaluun barattoota jiran keessaa nama afur, afur irra utaalaa filachuu dandeenya” jedha. Haaluma kanaan, qoratichi barattoota manneen barumsaa sadarkaa 2ffaa Alaltuu, Abbichuufi Shanoo kutaa 10ffaa bara 2008 barachaa jiran 1122 keessaa mala iddatteessuu sirnaawaa (systematic sampling) fayyadamuun walumaagalaatti barattoota 112 iddattummaan filatee jira. Adeemsi isaayis, galmee maqaa isaanii irratti hundaa’uun lakkoofsa barattootaa kudhan, kudhan irra utaaluu barataa 11ffaa, 21ffaa, 31ffaa 41ffaa...fi kkf. iddattoo ta’anii fudhataman.

Darbees, barsiisonni manneen barnootaa kanneen sadiitti barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa barsiisan baayinni isaanii 10. Isaan kun lakkoofsaan muraasa waan ta’aniif, akkuma jiranitti fudhatamanii jiru. Walumaagalaatti, iddattoo 122 filachuun qoratichi qorannoo isaa gaggeessee jira.

3.4 Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaanaman

Odeeffannoon qorannoo kanaa malleen hammamtaafi akkamtaa hojiirra oolchuudhaan adeemsiifame. Malleen kana keessatti meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaaname bargaaffii, af-gaaaffii, daawwannaa dareefi sakatta’a kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10ffaati. Sababiin meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaaname heddummaateefis meeshaa tokkoon ragaan argamuu hindanda’amne meeshaa biroon ammoo bira gahamuu waan danda’amuufi. Yaada kana Moserfi Kalton (1972:126) yeroo cimsan, “Meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaanaman garaagaraa fayyadamuun tarsiimoo qorannoon ittiin

gaggeeffamuuf humna guddaa ta'a," jedhu. Yaada kanarraa wanti hubatamu gaaffileen daangeeffaman malleen hammamtaa hojiirra oolchuuf yeroo gargaaran, gaaffileen banaafi daawwannaan ammoo akkamtaa hojiirra oolchuuf kan adeemsiifame.

3.4.1 Bar-gaaffii

Meeshaa funaansa ragaa kanaatti dhimma bahuun qoratichi odeeffannoo barbaachisu barsiisotaafi barattoota irraa funaannatee jira. Tooftaan kunis kan filatameef baay'ina barattootaa 112fi barsiisota 10 waliigalaatti namoota 122 ta'an kana tooftaalee birootiin waliin gahuun ulfaataa waan ta'eef, qoratichi karaa salphaa ta'een yaada isaa hojiirra oolmaa hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuufi barachuu irratti qaban odeeffannoo ifaa laachuuf kan dandeessisu filannoon jiru bar-gaaffii ta'ee waan itti mul'ateefi.

Yaada kana deeggaruun Wilkisonfi Bhandrkar (1990:197) yeroo ibsan, "Faayidaan bar-gaaffii fayyadamuu inni guddaan, odeeffannoo garee lakkoofsaan baay'ee bittinnaa'ee jiruufi amala garagaraa qabu irraa odeeffannoo funaanuuf miijataa ta'eef," jedhu. Yaanni kunis barsiisotaafi barattoota lakkoofsaan hedduu ta'aniif bar-gaaffii dhiyeessuun barbaachisaa ta'uu mul'isa. Kanaaf, gaaffiileen odeeffannoo funaansaaf qophaa'an 27 yeroo ta'an hundi isaaniyyuu daangeeffamaadha. Bar-gaaffiin kun kutaalee sadi qaba. Isaanis: Yaada waliigalaa, odeeffannoo maraafi gaaffiidha. Kana malees, bar-gaaffichi filannoos qaba. Isaanis: yeroo mara, yeroo baay'ee, darbee darbee, yeroo muraasaafi gonkumaa kan jedhu.

3.4.2 Af-gaaffii

Qoratichi meeshaa funaansa ragaa kanaatti dhimma bahuun odeeffannoo barbaachisu barattoota mana barumsaa sadarkaa 2ffaa Alaltuu, Abbichuufi Shanoo kutaa 10ffaa baratan keessaa barattoota 2, 2 waliigalaatti manneen barnootaa sadeen irraa barattoota 6 af-gaaffii dhiyaatu kana deebisuu danda'u jedhanii yaadan dandeettii gahumsa barumsa isaan irratti hundaa'anii kuusaa qabxii kutaa 9ffaa ilaalanii manni barumsaa akka dhiyeessaniif gaafatee argateetti dhimma bahe.

Haata'u malee, af-gaaffii barsiisotaaf dhiyeessuuf hinkaroorfamne. Sababiin isaas, qoratichi meeshaalee funnaansa ragaa adda addaa waan gargaaramuuf odeeffannoo

barbaachisu kanneenumaan nan argadha jedhee waan amaneeffii. Iddattoo kaayyeeffataa filachuu ilaalchisee, Bailey (1994:42) yeroo ibsu, “Iddattoo kaayyeeffataa yookaan murta’aa keessatti, qorataan murtoo mataa isaa dhimma filannoo deebii laattootaa irratti fayyadamuun kan kaayyoo qorannoo isaa sirriitti galmaan ga’aniif filata,” jedha.

Af-gaaffiin barattootaaf qophaa’e 27 yeroo ta’u, hundumti isaayyuu banaadha. Sababiin isaas, qoratichi odeeffannoo bal’aa argachuu waan barbaadeeffii. Yaada kana deeggaruun Sarantakos (2005:285) yeroo ibsu, “Sagantaa af-gaaffii banaa kan gaaffiilee banaa ofkeessaa qabu, akkaataan ijaarsaafi duraaduubni isaanii yeroo barbaadameetti jijjiiruun danda’amu fayyadamuun gaariidha” jedha. Haala kana keessatti, qoratichi qabxii qorannichaa irratti hundaa’ee bilisa ta’ee socho’uu nidanda’a.

Walumaagalaatti, yaada kanarraa kan hubatamu af-gaaffiin karaa kallattiifi al-kallattiin odeeffannoo bal’aan ittiargamuu danda’u ta’uu mul’isa.

3.4.3 Daawwannaa Daree

Qoratichi meeshaa funaansa ragaa kanaatti dhimma bahuun odeeffannoo barbaachisu barsiisota Mana Barumsaa Sadarkaa 2ffaa Alaltuu, Abbichuufi Shanoo kutaa 10ffaa barsiisan 10 keessaa barsiisota 2, 2 waliigalaatti manneen barnootaa sadeen irraa mala iddattoo kaayyeeffataatiin barsiisota barnoota Afaan Oromoo barsiisuurratti muuxannoo dheeraa qabu 1, kan muuxnnoo hinqabne 1, ulaagaa kanarratti hundaa’ee barsiisota 6 filate. Kana booda, qoratichi meeshaa funaansa ragaa kanaatti gargaaramuun odeeffannoo barbaachisu kallattiin madda ragaa tokkoffaarraa qaamaan biratti argamee, haala hojiirra oolmaa hiika jechootaa barachuufi barsiisuun itti gaggeeffamu odeeffannoo funaannate. Yaaduma kana Kumar (1996) yoo ibsu, “Daawwannaan odeeffannoo jalqabaa funaanuuf tooftaa tokkoofi tarsiimoo dhimma qabeessaafi filatamaa ta’insoota ilaaluuf gargaaruudha,” jedha. Best (1981) ammoo daawwannaan qorataan waan ifatti arge tokkoratti ragaa akka sassaabbatu kan taasisu jedha. Akkasumas, Richards’s fi Rodgers (1995) daawwannaan daree keessaa adeemsa barachuufi barsiisuu haala qabatamaan hojiitti hiikamuu isaa namatti mul’isu jedhu.

Walumaagalaatti, qoratchi mul'istuu mala tilmaama duraa bu'uureeffatee qabxiilee 27 qopheeffatee wayitii daawwannaa daree seene mirkaneeffate. Haalli kun qorataa shakkiirraa bilisa taasisa (Baily 1994).

3.5 Mala Qaacceessa Ragaa

Ragaaleen bar-gaaffii, af-gaaffiifi, daawwii dareetiin erga funaanamanii booda, gabateetti fayyadamuun dhibbeentaadhaniifi qabxii madaallii giddugaleessaatiin qaacceffaman. Ragaan adeemsa kana keessatti qorataan malleen qaaccessa ragaa makaa (akkamtaafi ammamtaa) fayyadamee jira. Malli akkamtaan karaa odeeffannoon hiikame sun jechaan yookiin himaan kan kaa'ame yoo ta'u, malli ammamtaan ammoo, odeeffannoon argame sun baay'inni isaa lakkoofsaan kaa'ame. Dhumarrattis, yaadolee furmaataa mul'atan irratti xiinxalliifi hiikni irratti erga kennameen booda, yaanni guduunfaafi ibsi hubachiisaa (yaboo) kennamee jira.

BOQONNAA AFUR

Qaaccessa Ragaalee

4.1. Dhiyeessa Ragaalee

Boqonnaa kana keessatti qoratichi kaayyoo qorannoo kanaa galmaan ga'uuf, ragaawwan bar-gaaffiin, af-gaaffii, daawwannaa dareefi sakatta'a kitaaba barataa Afaan oromoo kutaa 10tiin argamantu xiinxalaman. Ragaaleen funaanaman kunneenis mala odeeffannoo funaanuu boqonnaa sadii keessatti ibsamerratti hundaa'ee walitti qabaman. Sana boodas argannoowwan odeeffannoo kanarraa funaanaman kutaa itti'aanu keessatti qaacceeffaman. Isa dura garuu, ragaalee barsiisotaafi barattootaatu akka armaan gadiitti dhiyaate.

Gabatee 1: Ragaalee Duubee Barsiisota Hirmaatanii

Ragaalee		Iddattoo Barsiisotaa Manneen Barnootaa Filatamanii											
		M/B Sad. 2ffaa Alaltuu			M/B Sad. 2ffaa Abbichuu			M/B Sad. 2ffaa Shanoo			Ida'ama Waliigalaa		
Saala		Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.
Baay'ina Hirmaattotaa		2	1	3	3	1	4	2	1	3	7	3	10
Umrii	26-30	2	1	3	2	1	3	2	-	2	6	2	8
	31-35	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1
	36-40fi ol	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1
Bara Tajaajilaa	1-5	-	-	-	2	-	2	2	-	2	4	-	4
	6-10	2	1	3	-	1	1	-	-	-	2	2	4
	11-15	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1
	16-20fi ol	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1
Sadarkaa Barumsaa	12+3	1	1	2	2	-	2	2	-	2	5	1	6
	12+4	1	-	1	1	1	2	-	1	1	2	2	4
Gosa Barnootaa Ittileenjifame/te	A/O	2	1	3	3	1	4	2	1	3	7	3	10

Walumaagalaatti, qoratichi barsiisota umrii, bara tajaajilaa, sadarkaa barnootaafi barnoota itti leenjifaman garaagaraa qaban kanneen hunda hirmaachisuun, barnoota hiika jechootaa barnoota Afaan Oromoo barsiisuu keessatti hagamii xiyyeeffannoon hojiirraa oolchuun akka fayyadaman odeeffannoo irraa funaannachuun qaacceessuuf itti gargaarameera

Gabatee 2: Ragaalee Duubee Barattoota Hirmaatanii

Ragaalee		Iddattoo Barattoota Manneen Barnootaa Filatamanii											
		M/B Sad. 2ffaa Alaltuu			M/B Sad. 2ffaa Abbichuu			M/B Sad. 2ffaa Shanoo			Ida'ama Waliigalaa		
Saala		Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.
Umrii	17-18	13	15	28	13	16	29	24	21	45	50	52	102
	19fi ol	2	1	3	3	-	3	2	2	4	7	3	10
	Ida'ama	15	16	31	16	16	32	26	23	49	57	55	112

Gabateen 2 kan agarsiisu, baay'ina, saalaafi umrii barattoota iddattoo filatamanii hirmaataniiti.

Gabatee 3: Ragaalee Duubee Barsiisota Daawwatamanii

Ragaalee		Iddattoo Barsiisota Manneen Barnootaa Filatamanii Daawwatamanii											
		M/B Sad. 2ffaa Alaltuu			M/B Sad. 2ffaa Abbichuu			M/B Sad. 2ffaa Shanoo			Ida'ama waliigalaa		
Saala		Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.	Dhi.	Dha.	Ida.
Umrii	26-30	1	1	2	-	1	1	1	-	1	2	2	4
	31-35	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1
	36-40fi ol	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1
Bara Tajaajilaa	1-5	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	1
	6-10	1	1	2	-	1	1	-	-	-	1	2	3
	11-15	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1
	16-20fi ol	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1
Sadarkaa Barumsaa	12+3	-	1	1	1	-	1	1	-	1	2	1	3
	12+4	1	-	1	-	1	1	-	1	1	1	2	3
Barnoota Ittileenjifame/te	A/O	1	1	2	1	1	2	1	1	2	3	3	6

Gabateen 3 barsiisota manneen barnootaa filatamanii daawwatamanii baayy'inaan, saalaan, umriin, bara tajaajilaan, sadarkaa barumsaaniifi barnoota ittileenjifaman kan mul'isu.

4.2. Qaaccessa, Ibsa Bargaaffii, Daawwannaafi Af-gaaffii

Akkuma boqonnaa sadaffaa keessatti ibsame, bargaaffiin barattootaa, barsiisotaa, daawwannaan dareefi af-gaaffiin barattootaa qabiyyeen isaanii walfakkaatanitti iddoo tokkootti fiduun, warra walhinfakkaanne ammo, kophaa kophaatti akkaataa qabiyyee isaanitti daawwannaafi af-gaaffiin mala akkamtaan yeroo adeemsiifamu, bargaaffiin ammoo, mala hammamtaan akka armaan gadiitti xiinxalli adeemsiifamee jira.

Shallaggiin qabxii giddugaleessaa hima walqixa kanaa gadiirratti hundaa'e: Filannoon hundinuu gulantaa liikeertiitiin (Likert scale) amala baay'ee eeyyentaa (positive response) ta'erraa gara isa hi'eentaa (negative response) filannoo dhiyaatan hundaafuu gatii 5, 4,3,2,1 kennuun sadarkeeffaman. Qabxiin madaallii giddugaleessaa (\bar{x}) akka kanatti shallagame: Qabxii madaallii giddugaleessaa (\bar{x}) = $\sum fx / \sum f$

f = Irra deddeebii, x = 5-1 (gatii safartuu), $\sum f$ = Baay'ina iddattoo kan barattoota 112, akkasumas, kan barsiisota 10ti. Kunis: $\sum x$ = Ida'ama qabxiilee madaallii giddugaleessaa gaaffilee dhiyaataniiti. Addaan fageenyi qabxii giddugaleessaa 5-4.5 yeroo mara, 4.4-3.6 yeroo baay'ee, 3.5-2.6 darbee darbee, 2.5-1.8 yeroo muraasa, 1.7 gadi ammoo gonkumaa ta'uu agarsiisa. Walumaagalaatti, bargaaffiin 1-27 gabatee armaan gadii keessatti dhiyaatan haala kanaan hojjetaman.

4.2.1. Maalummaa Yaadrimee Hiika Jechootaa Barsiisuu

Bargaaffiiwwan barattootaafi barsiisotaa lakkoofsi 1, 2, 3fi 4 yaadrimee hiika jechootaa barsiisuurratti yaada jiru qaaccessuuf wixineeffaman.

Gabatee 4: Maalummaa Yaadrimee Hiika Jechootaa barsiisuurratti Yaada Jiru

Lakk	Qabxii Ijoo Gaaffichaa	Filannoo Qabxii Iskeelii Kennamee	Deebistoota			
			Barattoota		Barsiisota	
			Ir.Deb.	%	Ir.Deb.	%
1	Hiika jechoota haaraa barattootaaf hubachiisuuf beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun barsiisuu	A. Yeroo mara	3	2.67	-	-
		B. Yeroo baay'ee	19	16.96	2	20
		C. Darbee darbee	58	51.78	6	60
		D. Yeroo muraasa	27	24.10	2	20
		E. Gonkumaa	5	4.46	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.89		3	
2	Jechi tokko jechoota biroo waliin walitti hidhata hiikaa qabaachuusaa barsiisuu	A. Yeroo mara	-	-	-	-
		B. Yeroo baay'ee	28	25	1	10
		C. Darbee darbee	30	26.78	7	70
		D. Yeroo muraasa	48	42.86	2	20
		E. Gonkumaa	6	5.36	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.71		2.9	
3	Firoommii hiika jechootaa barsiisuu	A. Yeroo mara	-	-	-	-
		B. Yeroo baay'ee	-	-	-	-
		C. Darbee darbee	35	31.25	3	30
		D. Yeroo muraasa	59	52.68	6	60
		E. Gonkumaa	18	16.07	1	10
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.15		2.2	
4	Ibsa kennuuniifi akkaataa dubbiin hiika jechootaa barsiisuu	A. Yeroo mara	-	-	-	-
		B. Yeroo baay'ee	23	20.53	2	20
		C. Darbee darbee	51	45.54	5	50
		D. Yeroo muraasa	37	33.04	3	30
		E. Gonkumaa	1	0.89	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.85		2.9	

Akka gabatee 4 gaaffii lffaa irratti ibsametti, hiika jechoota haaraa barattootaaf hubachiisuuf beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun barsiisuurratti yaada barattoonniifi barsiisoonni qaban ilaalchisee, barattoonni 3 (%2.67)) yeroo mara, 19 (%16.96) yeroo baay'ee, 58 (%51.78) darbee darbee, 27 (%24.10) yeroo muraasaafi 5 (%4.46) gonkumaa jedhanii yemmuu deebisan, barsiisoonni 2 (%20) yeroo baay'ee, barsiisoonni 6 darbee darbee fi barsiisoonni 2 ammoo yeroo muraasa jechuun deebisanii jiru. Yaada barattootaafi barsiisotaa kanneen yemmuu qabxii madaallii giddugaleessaa ((2.89fi 3) xiinxallu, darbee darbee ta'uu agarsiisa. Qoratichi daawwannaa daree taasise keessattis yeroo barsiisoonni irra jireessi isaanii darbee darbee kan barsiisan ta'uu argee jira. Haata'u malee, hubannoo walfakkaatu akka isaan hinqabne hubatee jira.

Akkasumas, af-gaaffii iddattoo barattootaa irra caalaan isaanii barsiisoonni isaanii beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun hiika jechoota haaraa xiyyeeffannoon akka isaan hinbarsiisne ibsan. (Dabalee “D” ilaal). Walumaagalaatti, akkaataa bargaaftii barattootaafi barsiisotaan, daawwannaa daree taasiifameeniifi af-gaaffii barattootarraa deebii argameen akkaataan hiika jechoota haaraa hubachiisuuf beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun barsiisuun darbee darbee ta’uu agarsiisa. Kun ammoo, yaada Stahi (1999) yaadrimee hiika jechoota beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun barsiisuun bu’a-qabeessadha jedhu sana faana hindeemu jechuudha.

Gabatee 4 gaaffiin 2ffaan kan mul’isu, jechi tokko jechoota biroo waliin walitti hidhata hiikaa akka qabu walitti qabanii barsiisuurratti barattootaas ta’e barsiisoonni gaaffii dhiyaateef yeroo mara kan jedhu hinfilanne. Haata’u malee, deebistoonni barattootaa 28 (%25) yeroo baay’ee, 30 (%26.78) darbee darbee, 48 (%42.86) yeroo muraasaafi 6 (%5.36) gonkumaa jedhanii yemmuu deebisan, barsiisaan 1 (%10) yeroo baay’ee, barsiisoonni 7 (%70) darbee darbeefi barsiisoonni 2 (%20) yeroo muraasa jechuun deebisanii. Yaada barattootaafi barsiisotaa kanneen yemmuu qabxii madaallii giddugaleessaan (2.71fi 2.9) xiixallu, yaanni barattootaafi barsiisotaa baay’een isaanii jechi tokko jechoota biroo waliin walitti hidhata hiikaa akka qabu walqabsiisanii barsiisuurratti qaban darbee darbee akka ta’e hubanna. Karaa biraan garuu, barattoonniifi barsiisoonni hedduun kanneen darbee darbee jedhu filatanirraa kanneen lakkoofsaan xiqqoon garaagarummaa qaban filannoo yeroo muraasa jedhu deebisanii jiru.

Gama biraatiin, qoratichi daawwannaa daree taasise keessatti barsiisaan tokkoollee wayita jechi tokko jechoota biroo waliin walitti hidhata hiikaa akka qabu tilmaama keessa galchuun kan barsiise hinagarre. Akkasumas, af-gaaffiin iddattoo barattootaaf dhiyaateerraas hundi isaanii “Hinbaranne” jedhanii addeessan. (Dabalee “D” ilaal).

Gabatee 4 gaaffiin 3ffaan kan agarsiisu, mala firoommii fayyadamanii hiika jechootaa barsiisuu ilaalchisee barattoonniifi barsiisoonni gaaffii dhiyaateef deebistoonni barattootaa 35 (%31.25) darbee darbee, 59 (%52.68) yeroo muraasa, 18 (%16.07) ammoo gonkumaa

jedhanii yemmuu deebisan, barsiisoonni 3 (30%) darbee darbee, 6 (%60) yeroo muraasa jedhanii wayita deebisu, barsiisaan 1(%10) ammoo gonkumaa jedhee deebiseera.

Yaada barattootaafi barsiisota kanneen yemmuu qabxii madaallii giddugaleessaan (2.15fi 2.2) xiinxallu, yaanni barattootaafi barsiisotaa baay'een isaanii barsiisoonni hiika jechootaa tooftaa firoommii jechootaatiin walbira qabanii barsiisuurratti qaban yeroo muraasa akka ta'e hubanna.

Karaa biraatiin, qoratichi daawwannaa daree taasise keessatti barsiisaan tokkoollee mala firoommii fayyadamuun hiika jechootaa kan barsiise hinagarre. Akkasumas, af-gaaffiin iddattoo barattootaaf dhiyaateerrattis irraa caalaan isaanii (%80) “Homaa barannee hinbeeknu” (Dabalee “D” ilaal) jedhanii ibsan.

Gabatee 4 gaaffiin 4ffaana kan mul'isu, jecha haaraaf ibsa kennuuniifi akkaataa dubbiin hiika jechootaa barsiisuurratti, barattoonni 23 (%20.53) yeroo baay'ee, 51 (%45.54) darbee darbee, 37 (%33.04) jedhanii yemmuu deebisan, barataan 1(0.89) ammoo, gonkumaa jedhee deebiseera. Deebistoonni barsiisotaa ammoo, 2(%20) yeroo baay'ee, 5 (%50) darbee darbee, 3 (%30) yeroo muraasa jedhanii deebisaniiru.

Yaada barattootaafi barsiisota kanneenii yammuu qabxii madaallii giddugaleessaan (2.85fi 2.9) xiinxallu, yaanni baayyee' isaanii barsiisonni mala ibsuuniifi akkaataa dubbii dubbatamaa jiru irratti hundaa'anii hiika jechootaa kan barsiisan darbee darbee akka ta'e nihubanna. Gama biraatiin immoo, qoratichi daawwannaa daree taasise keessatti barsiisaa tokko si'a tokko wayita taasisu arguun alatti barsiisonni hedduun mala kanatti yeroo barsiisan hinagarre.

Waliigalatti, bargaaffii iddattoo barattootaafi barsiisotaan, daawwannaa dareefi af-gaaffii dhiyaatterraa ragaan argame yaadrimee hiika jechootaa barsiisuurratti hir'inni jiraachuu isaa mirkaneesse. Haalli kun ammoo, yaadrimee hiika jechootaa barsiisuun barattoonni dammaqinaan hiika jechootaa akka hubataniis tooftaa gargaaru ta'uu agarsiisa jechuun yaada Ur (1996) ibsite faana walmorma.

4.2.2. Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuuratti Yaada Jiru

Bargaaffiin barattootaafi barsiisotaa lakkoofsi 5,6,7,8,9,10fi 11 hariiroo hiika jechootaa walfakkii, walfaalaa,hikka faalla sadarkaa, jechoota faallaa guutuu, jechoota faallaa waliin jiraatan jechoota faallaa kallattiifi walkeessoo hiika jechootaa barsiisuuf wixineeffaman kunneen hagam jechoota haaraa barattoonni hinbeekne sanaan walbira qabuun akka barsiisanu xiinxaluuf gaafatame.

Gabatee 5a : Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisuuratti Yaada Jiru

Lakk	Qabxiilee Ijoo Gaaffichaa	Filannoo Qabxii Iskeelii Kenname	Deebistoota			
			Barattoota		Barsiisota	
			Ir. Deb.	%	Ir. Deb.	%
5	Walfakkii hiika jechootaa barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	21	18.76	2	20
		C.Darbee darbee	56	50	3	30
		D.Yeroo muraasa	32	28.57	5	50
		E.Gonkumaa	3	2.68	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.84		2.7	
6	Faallaa hiika jechootaa barsiisuu	A.Yeroo mara	5	4.46	2	20
		B.Yeroo baay'ee	28	25	3	30
		C.Darbee darbee	49	43.75	5	50
		D.Yeroo muraasa	24	21.43	-	-
		E.Gonkumaa	6	5.36	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	3.01		3.7	
7	Jechoota hiika faallaa sadarkaa barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	13	11.60	1	10
		C.Darbee darbee	47	41.96	4	40
		D.Yeroo muraasa	52	46.42	5	50
		E.Gonkumaa	-	-	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.65		2.6	
8	Jechoota hiika faallaa guutuu barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	1	10
		B.Yeroo baay'ee	12	10.71	2	20
		C.Darbee darbee	26	23.22	5	50
		D.Yeroo muraasa	68	60.72	2	20
		E.Gonkumaa	6	5.35	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.39		3.2	

Gabatee 5 gaaffii 5ffaana kan mul'isu, jechoota haaraa hiika isaanii barattoonni hinbeekne, walfakkii hiika jechoota sanaa walbira qabuun hagam akka barsiisan irratti barattoonni 21 (%18.76) yeroo baay'ee, 56 (%50) darbee darbee, 32 (%28.57) yeroo muraasaafi 3 (%2.68) gonkumaa jechuun deebisanii jiru. Deebistoota barsiisotaa ammoo yooilaalle, barsiisoonni 2(%20) yeroo baay'ee, 3(%30) darbee darbeefi 5(%50) yeroo muraasa jechuu isaanii agarsiisa. Akka waliigalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaaniin (2.84fi 2.7) yoo ilaalle, kan barattootaa yeroo muraasa ta'uu yoo agarsiisu, kan barsiisotaa ammoo darbee darbee ta'uu hubanna. Kun yeroo mara ta'uu baatus darbee darbee kan baratan ta'uu mul'isa.

Daawwannaa daree adeemsiifame keessatti ammoo, walfakkii hiika jechootaa irra keessa barsiisuutu mul'ata. Af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa irra jireessi isaanii barsiisonni isaanii akka isaan barsiisan malee, hubannoo waliigalaaf akka isaan hinbarsiisne ibsan. (Dabalee “D” ilaal).

Walumaagalaatti, bargaaftii iddatto barattootaafi barsiisotaaf dhiyaateen, daawwannaa daree taasiifameefi af-gaaffii barattootaaf dhiyaatee deebii argameerraa walfakkii hiika jechootaa barsiisuurratti hanqinni jiraachuu isaatu hubatame. Kun ammoo, yaada Garinsfi Redman (1986:23) walfakkii hiika jechootaa barsiisuun yeroo mara si'aa'inaafi ibsa gahaa hiika jechootaa haaraa kennuuf gargaara jedhan sanaan walmorma.

Gabatee kana keessatti gaaffiin 6ffaana akka agarsiisuutti, jechoota haaraa hiika isaanii barattoonni hinbeekne, faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hagam akka barsiisanrratti barattoonni 5 (%4.46) yeroo mara, 28 (%25) yeroo baay'ee, 49 (%43.75) darbee darbee, 24 (%21.43) yeroo muraasaafi 6 (%5.36) gonkumaa jechuu isaaniiti. Deebistoota barsiisotaa ammoo, yoo illaallu, barsiisoonni 2 (%20) yeroo mara, 3 (%30) yeroo baay'eefi 5 (%50) darbee darbee jechuu isaa mul'isa. Deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaanii (3.01fi 3.7) yoo xiinxallu, yaadni jechoota haaraa hiika isaanii barattoonni hinbeekne walfaallaa hiika jechootaa sanaa walbira qabuun barsiisuurratti qaban gara darbee darbeetti ta'uu isaa nihubanna. Karaa biraan garuu, barattoonni lakkoofsaan muraasa ta'an yaanni isaan walfaallaa hiika jechootaa barsiisuurratti qaban gonkumaa kan jedhudha.

Kana malees, qoratichi yeroo daawwannaa daree seene barsiisoonni walfaallaa hiika jechootaa callisanii barsiisu malee gosa gosaan qoodanii gadifageenyaan akka hinbarsiisne hubateera. Iddattoo barattootaaf gaaffiin kun wayita dhiyaatu, barsiisoonni keenya walfaallaa hiika jechootaa irra keessa nu barsiisu malee akka gadifageenyaan xiinxaluu dandeenyuutti nu hinbarsiisan jedhan.

Walumaagalaatti, ragaan bargaaaffii iddattoo barsiisotaafi barattootaa irraa argamr, af-gaaffiin barattootaafi daawwannaa daree walfaallaa hiika jechootaa barsiisuu akka barbaadamuutti hojii irra oolchaniiru jechuuf nama hindandeessisu. Kun ammo, yaada Harmer (1990) walfaallaa hiika jechootaa barsiisuun akka namni hubannoo hiika jechoota haaraa horachuu danda’u gargaara jedhu faalleessa.

Gabatee 5 gaaffiin 7ffaaf akka agarsiisutti, mala hiika jechoota faallaa sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam akka barsiisanratti barattoonni 13 (%11.60) yeroo baay’ee, 47 (%41.96) darbee darbee, 52 (%46.43) yeroo muraasa jedhanii yemmuu deebisan, Deebistoonni barsiisotaa ammoo yoo ilaallu, barsiisaan 1 (%10) yeroo baay’ee, barsiisoonni 4 (%40) ammoo darbee darbeefi 5 (%50) ammoo yeroo muraasa jechuu isaanii. Deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaanii (2.65fi 2.6) yoo xiinxallu, yaadni mala jechoota hiika faallaa sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuurratti qaban gara yeroo muraasaatti ta’uu isaa nihubanna. Asirratti barsiisoonni lakkoofsaan xiqqaa hintaane darbee darbee kan barsiisan ta’uu deebisan illee, haaluma sanaan barsiisoonni biroon ammoo yeroo baay’ee jedhanii deebisuun isaanii yaduuma yeroo muraasa jedhu kan cimsu ta’uu nuhabachiisa.

Kana malees, qoratichi yeroo daawwannaa daree seenee barsiisoonni mala jechoota hiika faalla sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa wayita barsiisanbarsiisaa tokkoon alatti, barsiisota biroo hin agarre. Gama biraatiin, iddattoo barattootaaf af-gaaffiin kun wayita dhiyaatu, barsiisoonni keenya jechoota hiika faallaa sadarkaa darbee darbee nubarsiisuuf yaalu malee sanuu fakkeenya gahaa kennuun akka nuu ifa ta’tti nu hinbarsiisan jedhan.

Walumaagalaatti, ragaan bargaaaffii iddattoo barsiisotaafi barattootaa irraa argaman, af-gaaffiin barattootaafi daawwannaa daree jechoota hiika faalla sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa akka barbaadamutti hojiirra oolchaniiru jechuuf nama hindandeessisu.

Gabateen 5 gaaffiin 8ffaana akka mul'isutti, tooftaa jechoota hiika faallaa guutuu qaban walbira qabuun hiika jechoota barsiisuu ilaalchisee, barattoonni 12 (%10.71) yeroo baay'ee, 26 (%23.22) darbee darbee, 68 (%60.72) yeroo muraasaafi 6 (%5.35) jedhanii yemmuu deebisan, gama biraatiin ammoo deebistoota barsiisotaa yemmuu ilaallu, barsiisaan 1 (%10) yeroo mara, barsiisoonni 2 (%20) yeroo baay'ee, 5 (%50) darbee darbeefii barsiisoonni 2 (%20) yeroo muraasa jechuu isaanii agarsiisa. Deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaanii (2.39 fi 3.2) yoo xiinxallu, yaadni jechoota hiika faallaa guutuu fayyadamuun hiika jechoota barsiisuurratti qaban yeroo muraasa ta'usaa ni agarra. Kana malees qoratichi, wayita daawwannaa daree seene, barsiisoonni mala hiika jechoota faallaa guutuu barsiisaan tokko si'a tokko qofa yoo barsiisu arguun ala barsiisoonni biroo hiika jechoota faallaa guutuu yeroo barsiisan hinagarre. Iddattoo barattootaaf gaaffiin kun yeroo dhiyaatu, jechoota hiika faallaa guutuu yeroo muraasa nibarsiisu. Isaayyuu haala nu galuun gadifageenyyaan akka xiinxallu nu hinbarsiisan jedhan.

Walumaagalaatti, ragaan bargaaffii iddattoo barattootaafi barsiisotaa irra argame, af-gaaffiin barattootaafi daawwannaa daree mala jechoota hiika faallaa guutuu fayyadamuun hiika jechoota haala quufsaa ta'een akka hin barsiifne hubatamee jira.

Gabatee 5b: Hariiroo Hiika Jechootaa Barsiisurratti Yaada Jiru

Lakk.	Qabxiilee Ijoo Gaaffichaa	Filannoo Qabxii Iskeelii Kenname	Deebistoota			
			Barattoota		Barsiistota	
9	Jechoota hiika faallaa waliin jiraatan barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	1	10
		B.Yeroo baay'ee	5	4.46	3	30
		C.Darbee darbee	27	24.10	4	40
		D.Yeroo muraasa	48	42.86	2	20
		E.Gonkumaa	32	28.58	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.04		3.3	
10	Jechoota hiika faallaa kallattii barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	2	20
		B.Yeroo baay'ee	-	-	2	20
		C.Darbee darbee	50	44.64	5	50
		D.Yeroo muraasa	42	37.5	1	10
		E.Gonkumaa	20	17.86	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.26		3.5	
11	Walkeessoo hiika jechootaa barsiisuu	A.Yeroo mara	2	1.78	1	10
		B.Yeroo baay'ee	18	16.07	2	20
		C.Darbee darbee	29	25.89	5	50
		D.Yeroo muraasa	44	39.28	1	10
		E. Gonkumaa	19	16.97	1	10
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.46		3.1	

Gabatee kana keessatti gaaffiin 9ffaan akka mul'isuutti, Mala jechoota hiika faalla waliin jiraatanitti fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu ilaalchisee, barattoonni 5 (%4.46)yeroo baay'ee, 27 (%24.10) darbee darbee, 48 (%42.86) yeroo muraasaafi 32 (%28.58) gonkumaa jechuu isaaniiti. Deebistoota barsiisotaa yoo ilaallu immoo, barsiisaan 1 (%10) yeroo mara, 2 (%20) yeroo baay'ee, 4 (%40) darbee darbeefi 2 (%20) yeroo muraasa jedhanii deebisuu isaanii nimul'sa. Deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaanii (2.04fi 3.3) yoo xiinxallu, yaadni mala jechoota hiika faallaa waliin jiraatan barsiisurratti qaban gara yeroo muraasatti kan siqu ta'uu isaa nihubanna.

Gama biraatiin, qoratichi yeroo daawwannaa daree seenee ilaale, barsiisoonni kamiyyuu waa'ee jechoota hiika faallaa waliin jiraatan akka hin barsiisne hubateera. Iddattoo barattootaaf af-gaaffiin yeroo dhiyaate, barsiisaan keeny kitaabuma keessa jiru akka

hojjannu himuu malee, beekumsa gadifageenyaa argannee akka xiinxallu nu hinbarsiisan jedhan.

Walumaagalaatti, ragaan bargaaффii, iddatoo barsiisotaafi barattootaa irraa argaman, af-gaaffiin barattootaafi barsiisotaafi daawwannaa daree mala jechoota hiika faallaa waliin jiraatan akka barbaadameetti hojiirra kan hinoolchine ta'uu agarra.

Akka gabateen 5 gaaffiin 10ffaan agarsiisutti, mala jechoota hiika faallaa kallattii fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuurratti, yaada barattoonniifi barsiisoonni qaban ilaalchisee, barattoonni 50 (%44.64) darbee darbee, 42 (%37.5) yeroo muraasafi 20 (%17.86) gonkumaa jedhanii yammuu deebisan, barsiisoonni 2 (20%) yeroo mara, 2 (20%) yeroo baay'ee, 5 (%50) darbee darbee jedhanii yeroo deebisan, barsiisaan 1 (%10) ammoo, yeroo muraasa jedhe. Yaada barattootaafi barsiisotaa kanneen yemmuu qabxii madaallii giddugaleessaa (2.26fi 3.5) xiinxallu, darbee darbee ta'uu mul'isa.

Daawwannaa daree qoratichi taasise keessatti barsiisoonni hiika jechoota kitaaba barataarratti barreefame barsiisuun ala barattoonni gaafatan illee akka barattoonni hubataniif kan barsiisu tokkole hinturre. Af-gaaffii barattootaaf dhiyaateenis jechoota hiika faallaa kallattii waanuma kitaaba barataarraatti barreeffamee qofa nu barsiisuun ala gosa jechoota hiika faallaa nutty hin himan jedhan. Kanaafuu, barsiisoonni barattoonni jechoota hiika faallaa kallattii barsiisuurratti hanqinni akka jiru hubatamee jira. .

Walumaagalaatti, mala jechoota hiika faalla kallattii fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuun akka barbaadametti hojiirra ooleera jechuun hindanda'amu.

Gabateen 5 gaaffiin 11ffaan kan mul'isu, walkeessoo hiika jechootaa kanneen ta'an fakkeenyaaf, beelada kotte duudaa: farda, harreefi gaangee; beelada horii: sa'aafi sangaa; beelada bushaa'ee: re'eefi hoolaa kanneen akkanaa walkeessoo hiika jechootaa qban barsiisuurratti barattoonni 2 (%1.78) yeroo mara, 18 (%16.07) yeroo baay'ee, 29 (%25.89) darbee darbee, 44 (%39.28) yeroo muraasaafi 19 (%16.97) gonkumaa jechuu isaaniiti. Gama biraatiin ammoo, deebistoota barsiisotaa ammo yoo ilaalle, barsiisaan 1 (%10) yeroomara, 2 (%20) yeroo baay'ee, 5 (%50) darbee darbee, 1 (%10) yeroo muraasaafi 1 (%10) gonkumaa jechuu isaanii agarsiisa. Akka waliigalaatti, deebii

barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessa isaani (2.4fi 3.1) yoo ilaalle, walkeessoo hiika jechootaa barsiisuu kan barattootaa yeroo muraasa darbee darbeetti siiqu ta'uu isaa yeroo agarsiisu, kan barsiisotaa ammoo, darbee darbee ta'uu mul'isa. Daawwannaa daree ta'e keessatti ammoo barsiisaan wanta kitaaba barataarratti barreeffame dubbachuun ala fakkeenya biroo fudhachuun barsiisu hinmul'anne. Akkasumas, af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerra ammoo barsiisoonni isaanii fakkeenya qofaa itti himanii akka bira darban ibsan.

Kanaaf, walkeessoon hiika jechootaa akka barbaadamutti barsiifameera jechuuf nama hindandeessisu. Kun ammoo yaada Gairnsfi Redman (1986) walkeessoon hiika jechootaa haalatti jechi tokko hiika jechoota baay'ee ofkeessatti hammaatee jiru barsiisa jedhu sana hindeeggaru. Walumaagalaatti, Bargaaffii barattootaafi barsiisotaa, daawwannaa af-gaaffii irraa ragaan argame hariiroo hiika jechootaa barsiisuun akka barbaadamuutti raawwateera jechuun nama hindandeessisu.

4.2.3. Mala Baruu-Barsiisuu Hiika Jechootaa Barsiisuu

Bargaaffiin barattootaafi barsiisotaaf dhiyaateen mala baruu-barsiisuu hiika jechootaa barsiisuu: haala dhiheessa hiika jechootaa, qajeelfama hiika jechootaa barsiisuu, tooftaa barattoonni ofdanda'anii hiika jechootaa akka baratan gochuu, jechoota hiika adda addaa qaban barsiisuu, jechoota uumuufi hiika jechoota dandeettiiwwan afaanii waliin qindeessuurrattiifi qaacceessuurratti ragaan argame akka armaan gadiitti qaacceeffameera.

4.2.3.1. Haala Dhiyeessa Hiika Jechootaa Barsiisuu

Bargaaffiin barattootaafi barsiisotaa lakkoofsi 12fi 13 haala dhiyeessa hiika jechootaa barsiisuuf xiyyeeffannoon hiika jechootaaf kenname maal akka fakkaatu xiinxaluuf wixineeffaman.

Gabatee 6: Hiika Jechootaa Barsiisuuf Xiyyeeffannoon Kenname

Lakk	Qabxiilee Ijoo Gaaffichaa	Filannoo Qabxii Iskeelii Kennamee	Deebistoota			
			Barattoota		Barsiisota	
			Ir.Deb.	%	Ir.Deb.	%
12	Hiika jechootaaf xiyyeeffannoo dursaa kennuun barsiisuu	A.Yeroo mara	12	10.71	-	-
		B.Yeroo baay'ee	20	17.85	2	20
		C.Darbee darbee	36	32.14	6	60
		D.Yeroo muraasa	32	28.56	2	20
		E.Gonkumaa	12	10.72	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.89		3	
13	Loqoda adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu	A.Yeroo mara	4	3.57	-	-
		B.Yeroo baay'ee	5	4.46	2	20
		C.Darbee darbee	38	33.93	7	70
		D.Yeroo muraasa	53	38.39	1	10
		E.Gonkumaa	12	10.72	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.42		3.1	

Gabatee 6 gaaffii 12ffaa irraa kan hubatamu, barattoonni lakkoofsaan muraasa ta'an 12 (%10.71) hiika jechootaaf xiyyeeffannoo dursaa kennuun barsiisuurratti yeroo mara jedhan. Kana malees, barsiisoonni muraasni 2 (%20) yeroo baay'ee jedhaniiru. Gama biraatiin garuu, deebistoonni barattootaa warri hafan 20 (%17.85) yeroo baay'ee, 36 (%32.14 darbee darbee, 32 (%28.56) yeroo muaasaafi 12 (%10.72) gonkumaa yemmuu jedhan, deebistoonni barsiisotaa 6 (%60) darbee darbeefi 1 (%10) yeroo muraasa jechuun deebisaniiru. Akka waliigalaatti, yaada deebistoota hundaa qabxii madaallii giddugaleessaan (2.89fi 3) yemmuu maddaallu, dandeettiin hiika jechootaaf xiyyeeffannoon dursaa kennamee kan barsiifamu barattoonni yeroo muraasa yemmuu jedhan, barsiisoonni ammoo, darbee darbee ta'uuisaa mirkaneessan.

Kana malees, daawwannaa daree raawwateenis hiikni jechootaa kan barsiifamu wanta kitaabarratti barreeffame qofaa malee xiyyeeffannoon ittikennamee akka dandeettii tokkootti akka hinbarsiifamneetu hubatame. Af-gaaffii iddattoo barattootaaf

taasiifameerraa irra jireessi isaanii hiika jechootaa akka dandeettii tokkootti barachaa akka hinjirre ibsaniiru.

Walumaagalaatti, bargaaффii iddattoo barattootaafi barsiisotaan, daawwannaa dareefi af-gaaffii barattootaarraa raga argameen hiika jechootaaf dandeettiiwwan afaanii biroo faana qabuun yeroo ilaalamu, xiyyeeffannoon kennamuuffii qabu kennameeffii hinjiru. Kun ammoo yaada Wilkins (1972) seer-lugaan ala ergaa xixiqqoon darbuu nidanda'a. Garuu, hiika jechootaan ala ergaan gonkumaa darbuu hindanda'u jedhuun walmorma.

Akka gabatee 6 gaaffii 13ffaa irratti mul'atuutti, loqoda adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa xiyyeeffannoon barsiisuurratti yaada barattoonniifi barsiisoonni qaban ilaalchisee, barattoonni 4 (%3.57) yeroo mara, 5 (%4.46) yeroo baay'ee, 38 (%33.93) darbee darbee, 53 (% 47.32) Yeroo muraasaafi 12 (%10.72) gonkumaa jedhu yemmuu deebisan, barsiisoonni 2 (%20) yeroo baay'ee, 7 (%70) darbee darbeefi 1 (%10) yeroo muraasa jechuu isaaniiti. Yaada barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaan (2.42fi 3.1) yemmuu maddaalamu, hiika jechoota loqoda adda addaa barsiisuuf xiyyeeffannoon kenname darbee darbee ta'uutu mirkanaa'e.

Qoratichi daawwanna daree taasise keessatti barsiisaan hiika jechaa kitaaba qofaarrati barreeffame barsiisu malee, hiika jechoota loqoda adda addaa barsiisu isa hinqunnamne. Af-gaaffii barattootaaf dhiyaateen loqoda adda addaa kitaabarratti dhiyaateen ala hubannoo bal'aa hinqabnu jedhan.

Dimshaashaatti, waliigalli qabxii madaallii giddugaleessaa kan barattootaa (2.42fi 3.1)dha. Daawwannaan dareefi af-gaaffiin barattootaaf dhiyaateen xiyyeeffannoon hiika jechoota loqoda adda addaa kennamee akka hinbarsiifamne hubatame. Kun ammoo yaada Gairnsfi Redman (1986) loqodniifi hiikni jechoota ogummaa dubbii qooqaa keessatti dhiibbaa fiduu waan danda'aniif, xiyyeeffannoo kennuun murteessadha jedhan sana faalleessa.

4.2.3.2. Hiika jechootaa Barsiisuuf Qajeelfama Kennamu

Bargaaffiin barattootaafi barsiisotaa lakkoofsi 14fi 15 hiika jechootaa barsiisuuf qajeelfama barsiisoonni barattootaaf kennan hiika jechoota haaraa erga baratanoo booda,

akka deebisanii hima ijaaran gochuufi dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika akka itti kennan qajeelfaman qaacceessuuf gaafataman.

Gabatee 7: Hiika Jechootaa Barsiisuuf Qajeelfamoota Kennaman

Lakk.	Qabxii Ijoo Gaaffilee	Filannoo Qabxii Iskeelii Kenname	Deebistoota			
			Barattoota		Barsiisota	
			Ir.Deb.	%	Ir.Deb.	%
14	Barattoonni dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessa bahan gareen mari'atanii hiikaa akka kennan qajeelchuu	A.Yeroo mara	12	10.71	1	10
		B.Yeroo baay'ee	43	38.39	3	30
		C.Darbee darbee	30	26.78	6	60
		D.Yeroo muraasa	19	16.96	-	-
		E.Gonkumaa	8	7.15	-	-
		Ida;ama	112	100	10	100
		QMGG	3.28		3.5	
15	Barattoonni hiika jechoota haaraa erga baratani booda, hima akka ijaaran qajeelchuu	A.Yeroo mara	10	8.92	1	10
		B.Yeroo baay'ee	20	17.85	2	20
		C.darbee darbee	45	40.17	7	70
		D.yeroo muraasa	30	26.78	-	-
		E.Gonkumaa	7	6.25	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.96		3.4	

Gabatee 7 gaaffii 14ffaa agarsiisuutti, barattoonni 12 (%10.71) yeroo mara, 43 (%38.39) yeroo baay'ee, 30 (%26.78) darbee darbee, 19 (%16.96) yeroo muraasafi 8 (%7.150) gonkumaa jedhanii deebisan. Deebistoonnii barsiisotaa ammoo, barsiisaan 1 (%10) yeroo mara, barsiisoonni 3 (%30) yeroo baay'eefi 6 (%60) ammoo darbee darbee jechuu isaaniiti. Yaada barattootaafi barsiisotaa kanneen yemmuu qabxii madaallii giddugaleessaa (3.28fi 3.5) xiinxallu, yeroo baay'ee ta'uu mul'isa. Yaadni barattoonniifi barsiisoonni baay'een dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika akka itti kennan qajeelchuurratti qaban hanga tokko darbee darbeerra caaluu isaa hubanna. Karaa biraatiin garuu, barattoonniifi barsiisoonni lakkoofsaan muraasa ta.an yaadni isaan dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika akka itti kennan qajeelchuurratti qaban yeroo maraa kan jedhanis jiru.

Inni kun tarii, muuxannoo barattoonniifi barsiisoonni kunniin, barumsa barsiisaa giddugaleessa godhateen barachuu yookaan barsiisuurratti amaleeffatan irraa kan madde ta'uu nidanda'a. Qoratichi barsiisota 6 wayita 12 daawwate keessaa barsiisota 2 qofa yeroo dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa baasee barattoota gareen irratti mariisu arge. Barsiisoonni hafan garuu, barattoonni akka dubbisa dhiyaateef dubbisan qajeelchuun ala barattoota irratti hinmariisiisanu. Barattoonni irra caalaan af-gaaffii dhimma kana ilaalchisee dhiyaateef yeroo deebisan, gilgaala shaakala dubbisa duraa dhiyaatu mataasaa hojii manaa kennanii bira bira darbu jedhan. Walumaagalaattii bargaaffii barattootaafi barsiisotaan, daawwannaa dareeniifi af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa ragaan argame dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika akka kennan qajeelchuurratti hanqinni akka jiruutu mirkanaa'e. Kun ammoo, yaada Graves (2000) hiika jecha hedduu beekuun ergaan darbu akka milkaa'u godha jedhu sanaan walmorma.

Akka gabateen 7 gaaffii 15ffaa agarsiisuutti, barattoonni hiika jechoota haaraa erga baratani booda akka deebisanii ittiin hima ijaaran qajeelchuurratti yaada barattoonniifi barsiisoonni qaban ilaalchisee barattoonni 12 (%10.71) yeroo mara, 18 (%16.08) yeroo baay'ee, 45 (%40.17) darbee darbee, 30 (%26.78) yeroo muraasaafi 7 (%6.25) Gonkumaa jedhanii yemmuu deebisan, barsiisaan 1 (%10) yeroo mara, 2 (%20) yeroo baay'eefi 7 (%70) ammoo darbee darbee jechuu isaanii nihubanna. Yaada barattootaafi barsiisotaa kanneen yemmuu qabxii madaallii giddugaleessaa (2.96fi 3.4) xiinxallu, darbee darbee ta'uu mul'isa.

Daawwannaa daree qoratichi taasise keessattis barsiisoonni hiika jechootaa kitaaba barataarratti barreeffame barsiisuun ala hiika jechootaa dubbisa keessaa bahaniifi barattoonni gaafatan illee akka barattoonni hubataniif barsiisaan akka barattoonni hima ittiin ijaaran qajeelchu tokkollee hinturre. Af-gaaffii barattootaaf dhiyaateenis hiika jechootaa kittaabarratti barreeffame qofaa nu barsiisuun ala akka hima ittiin ijaarru nu hinqajeelchan jedhan. Kanaaf, barsiisoonni barattoonni hiika jechoota haaraa erga baratani booda deebisanii akka hima ittiin ijaaran qajeelchuurratti hanqinni akka jiru habatamee jira.

Walumaagalaatti, hiika jechootaa barsiisuuf qajeelfamoonni kennaman akka barbaadamanitti hojiirra oolaniiru jechuun hindanda'amu. Kun ammoo qajeelfama kennuun hiika jechootaa barsiisuun barattoonni beekumsa hiika jechootaa akka horatan taasisa Yohannis (2007) Grave (2000) wabeeffatee ibse faalleessa.

4.2.3.3. Tooftaa Barattoonni Ittiin Ofdanda'anii Hiika Jechootaa Baratan Qopheessuu

Akkuma beektoonni adda addaa tooftaa barattoonni ofdanda'anii hiika jechootaa akka baratan gochuu boqonnaa lama keessatti ibsameetti, bargaaffiin barattootaafi barsiisotaa lakkoofsi 16, 17,18,19,20fi 21 tooftaatti hiika jechootaa barsiisuu hojiirraa oolchuu hagam akka ta'e xiinxaluuf wixineeffame.

Gabatee 8a : Tooftaa Barattoonni Ittiin Ofdanda'anii Hiika Jechootaa Ittibaratan

Lakk.	Qabxii Ijoo Gaaffilee	Filannoo Qabxii Iskeelii Kenname	Deebistoota			
			Barattoota		Barsiisota	
			Ir.Deb.	%	Ir.Deb.	%
16	Barattoonni kitaabilee adda addaa dubisanii beekumsa hiika jechootaa akka cimsatan jajjabeessuu	A.Yeroo mara	5	4.46	-	-
		B.Yeroo baay'ee	34	30.35	-	-
		C.Darbee darbee	25	22.33	2	20
		D.Yeroo muraasa	37	33.03	8	80
		E.Gonkumaa	11	9.83	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.86		2.2	
17	Barattoonni hiika jechootaa galumsa keessatti akka qayyabatan taasisuu	A.Yeroo mara	11	82	2	20
		B.Yeroo baay'ee	17	15.18	4	40
		C.Darbee darbee	29	25.89	3	30
		D.Yeroo muraasa	46	41.07	1	10
		E.Gonkumaa	9	8.04	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.77		3.7	
18	Barattoonni kuusaa jechootaa qayyabatanii hiika jechootaa akka hubatan jajjabeessuu	A.Yeroo mara	16	14.28	1	10
		B.Yeroo baay'ee	14	12.5	3	30
		C.Darbee darbee	33	29.46	2	20
		D.Yeroo muraasa	27	24.11	4	40
		E.Gonkumaa	22	19.65	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.77		3.1	

Gabateen 8 gaaffiin 16ffaa kan mul'isu, barattoonni mala hiika jechootaa kitaabilee adda addaa dubbisuun akka baratan jajjabeessuurratti barattoonni 14 (%12.5) yeroo baay'ee, 30 (%26.78) darbee darbee, 57 (%50, 89) yeroo muraasaafi 11 (%9.83) jedhanii deebisaniiru. Deebistoota barsiisotaa ammoo, yemmuu ilaallu, barsiisoonni 3 (%30) darbee darbeefi 7 (%70) ammoo yeroo muraasaa jechuu isaanii agarsiisa. Akka walligalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaaniin (2.86fi 2.2) yoo ilaalle, barattoonni kitaabilee adda addaa dubbisuun hiika jechootaa akka baratan jajjabeessuun yeroo muraasa ta'uu agarsiisa.

Qoratichi daawwannaa daree taasise keessatti barsiisaan kitaabilee adda addaa akka barattoonni dubbisan jajjabeesse hinturre. Af-gaaffii barattootaa dhiyaateerrattis kitaaba barnoota Afaan Oromoon ala kitaabileen Afaan Oromootiin qophaa'an mana barumsaa keenya keessa hinjiru jedhan. Kanaaf, kitaabilee adda addaa akka dubbisnu nu hinjajjabeessan jedhanii deebisaniiru.

Walumaagalaatti, barattootaafi barsiisota iddattoo ta'an irraa deebiin argame, barattoonni kitaabilee adda addaa akka dubbisan jajjabeeffamaniiru jechuun nama hindandeessisu. Kun ammoo, yaada Allen (2006) kitaabilee adda addaa dubbisuun beekumsa hiika jechootaa guddisuu faana kallattiin walqabata jedhu waliin walmorma.

Gabatee 8 gaaffiin 17ffaa agarsiisutti ammoo, barattoonni dubbisa keessatti bakka galumsaa qayyabachuun hiika jechootaa akka tilmaaman tasiisuu ilaalchisee barattoonni 9 (%8.03) yeroo mara, 17 (%15.18) yeroo muraasa, 46 (%41.07) darbee darbee, 29 (%25.89) yeroo muraasaafi 11 (%9.83) gonkumaa ta'uu isaa agarsiisa. Deebistoota barsiisotaa ammoo, yoo ilaalle, barsiisoonni 2 (%20) yeroo mara, 4 (%40) yeroo baay'ee, 3 (%30) darbee darbeefi 1 (%10) ammoo yeroo muraasa ta'uu isaa agarsiisa. Walumaagalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa kana yoo qabxii madaallii giddugaleessaa isaaniin (2.77fi 3.7) ta'uu mul'isa. Kunis, deebiin barattootaa darbee darbee ta'uu yoo agarsiisu, kan barsiisotaa ammoo yeroo baay'ee ta'uu mul'isa.

Daawwannaa daree qoratichi taasise keessatti hiika jechoota haaraa bakka galumsaa tilmaamuun akka isaan kennan nitaasisu. Haata'u malee, karaa saaquun galumsa keessaa hiika tilmaamuu akka fayyadaman gochuurratti hanqinni jiraachuu isaa qoratichi

hubateera. Af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerrattis barattoonni irra jireessi isaanii hiika jechaa duruma beekan sana akka baasan malee hiika jecha haaraa tasumaa dura isaan hinbeekne dubbisa keessatti wayita argan hiika jecha sanaa bakka galumsaa tilmaamuun kennuun baay'ee akka isaan rakkisu ibsan.

Walumaagalaatti, qoratichi daawwannaa dareefi af-gaaffii barattootaaf taasiseerra barattoota hiika jechootaa bakka galumsa isaanii tilmaamsiisuurratti hir'inni akka jiru hubateera. Haata'u malee, bargaaffii barattootaafi barsiisotarraa ammoo fooyya'inni akka jiru adda baafame.

Akka gabateen 8 gaaffiin 18ffaa agarsiisutti ammoo, barattoonni kuusaa jechootaa qayyabatanihi hiika jechootaa akka hubatan jajjabeessuu ilaalchisee, barattoonni 4 (%3.58) yeroo baay'ee, 27 (%24.10) darbee darbee, 33 (%29.47) yeroo muraasaafi 48 (%42.85) gonkumaa jechuun deebisaniiru. Deebistoonni barsiisotaa ammoo yemmuu ilaallu, barsiisaan 1 (%10) yeroo mara, 3 (%30) yeroo baay'ee, 2 (%20) darbee darbeefi 4 (%40) yeroo muraasa jechuu iaanii agarsiisa. Yaada barattootaafi barsiisotaa kanneen yemmuu qabxii madaallii giddugaleessaan (2.77fi 3.1) xiinxallu kan agarsiisu, barattoonni kuusaa jechootaa qayyabatanihi hiika jechootaa akka hubatan taasisuu yeroo muraasaafi darbee darbee ta'uu mul'isa.

Daawwannaa daree qoratichi taasise keessatti barsiisaa barattoonni kuusaa jechootaa qayyabatanihi hiika jechootaa akka hubatan jajjabeessu tokkollee isa hinqunnamne. Kana malees, af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa akka barsiisoonni isaanii isaan hinjajjabeessine ibsan.

Walumaagalaatti, bargaaffii barattootaafi barsiisotaaf dhiyaateen, daawwannaa daree qoratichi taasiseefi af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa barattoonni kuusaa jechootaa qayyabatanihi hiika jechootaa akka hubatan jajjabeessuurratti hanqinni jiraachuu isaa mirkanaa'e. Kun ammoo, yaada Gairnsfi Redman (1986) kuusaan jechootaa akka barattoonni hiika jechootaa salphaatti baratan isaan gargaara jedhan sana hindeeggaru.

Gabatee 8b : Tooftaa barattoonni Ittiin of danda'anii Hiika Jechootaa Ittibaratan

Lakk.	Qabxiilee Ijoo Gaaffichaa	Filannoo Qabxii Iskeelii Kenname	Deebistoota			
			Barattoota		Barsiisota	
19	Barattoonni mala hawaasummaa fayyadamanii hiika jechootaa akka cimsatan jajjabeessuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	16	14.28	2	20
		C.Darbee darbee	56	50	5	50
		D.Yeroo muraasa	31	27.68	3	30
		E.Gonkumaa	9	8.04	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.72		2.9	
20	Barattoonni tooftaa irradeddeebii fayyadamanii hiika jechootaa akka gabbifatan hubachiisuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-	-	-
		C.Darbee darbee	17	15.17	2	20
		D.Yeroo muraasa	39	34.83	3	30
		E.Gonkumaa	56	50	5	50
		Ida'ama	112		10	100
		QMGG	1.65		2.9	
21	Barattoonni adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechootaa hubachuu akka danda'an si'eessuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	19	16.96	1	10
		C.Darbee darbee	33	29.47	3	30
		D.Yeroo muraasa	52	46.43	6	60
		E.Gonkumaa	8	7.14	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.56		2.5	

Gabateen 8 gaaffiin 19ffaa kan agarsiisu, barattoonni mala hawaasummaa fayyadamanii hiika jechootaa akka cimsatan jajjabeessuurratti barattoonni 16 (14.28%) yeroo baay'ee, 56 (50%) darbee darbee, 31 (27.68%) yeroo muraasaafi 9 (8.04%) gonkumaa jedhanii deebisaniiru. Deebistoota barsiisotaa ammoo yemmuu ilaallu, barsiisoonni 2 (20%) yeroo baay'ee, 5 (50%) darbee darbeefi 3 (30%) ammoo yeroo muraasa jechuu isaanii agarsiisa. Akka waliigalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaanii (2.72fi 2.9) yoo ilaalle, barattoonni mala hawaasummaa fayyadamanii dandeettii hiika jechootaa akka cimsatan jajjabeessuun darbee darbee ta'uu agarsiisa.

Qoratichi daawwannaa daree taasise keessatti barsiisaan barattoonn mala hawaasummaa fayyadamanii dandeettii hiika jechootaa akka cimsatan jajjabeessu gonkumaa hinturre. Af-gaaffii barattootaa dhiyaateerrattis barsiisoonni keenya mala hawwaasumma

fayyadamnee dandeettii hiika jechootaa akka cimasannu darbee darbee malee haala nuti hubannoo gadifageenyaa argannuutiin nu jajjabeessanii hinbeekan jedhanii deebisan.

Walumaagalaatti, barattootaafi barsiisota iddattoo ta'an irraa deebiin argame, barattoonni mala hawaasummaa fayyadamanii dandeettii hiika jechootaa akka cimsatan jajjabeeffamaniiru jechuun nama hindandeessisu. Kun, yaada Oxford (1990fi Schmitt 2000) barattoonni adeemsa hawaasummaa keessatti jecha haaraaf hiikaa argatu jedhu nimorma.

Akka gabateen 8 gaaffiin 20ffaa agarsiisutti, barattoonni tooftaa irradeddeebii fayyadamanii hiika jechootaa akka gabbifatan kakaauurratti barattoonni 17 (15.17%) yeroo baay'ee, 39 (34.83%) darbee darbeefi 56 (50%) gonkumaa jedhanii deebisaniiru. Deebistoonni barsiisotaa yoo ilaallu ammoo, barsiisoonni 2 (20%) darbee darbee, barsiisoonni 3 (30%) muraasafi 5 (50%) ammoo gonkumaa jechuu isaanii mul'isa. Akka waliigalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaanii (1.65fi 2.9) yoo ilaalle, barattoonni tooftaa irradeddeebii fayyadamanii hiika jechootaa akka gabbifatan kakaasuu ilaalchisee gonkumaa ta'uu agarsiisa.

Karaa biraatiin qoratichi daawwannaa daree taasise keessatti barsiisaa barattoonni tooftaa irradeddeebii fayyadamanii dandeettii hiika jechootaa akka gabbifatan kakaasu tokkollee isa hinqunnamne. Kana malees, af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa akka barsiisoonni isaanii isaan hin kakaasne ibsan.

Dimshaashumatti, bargaaffii barattootaafi barsiisotaaf dhiyaateen, daawwannaa daree qoratichi taasiseefi af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa barattoonni tooftaa irradeddeebii fayyadamanii dandeetti hiika jechootaa akka gabbifatan kakaasuurratti hanqinni jiraachuu isaa mirkanaa'e. Kun ammoo, yaada Nation (2001:76) irradeddeebiin hiika jechaa ittiin yaadachuu ni danda'ama yaada jedhu waliin hindeemu.

Haala gabateen 8 gaaffiin 21ffaa agarsiisutti, barattoonni adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechootaa hubachuu akka danda'an jajjabeessuurratti barattoonni 19 (16.96%) yeroo baay'ee, 33 (29.47%) darbee darbee, 52 (46.43%) yeroo muraasaafi 8 (7.14%) ammoo gonkumaa jechuu isaaniiti. Akkasumas, barsiisoonni 2 (20%) yeroo baay'ee, 3 (30%) darbee darbee 5 (50%) yeroo muraasa jedhanii deebisaniiru. Akka

waliigalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessaa isaanii (2.56fi 2.5) yemmuu ilaallu, mala adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti dandeettii hiika jechootaa akka baratan jajjabeessuun yeroo muraasa ta'uu agarsiisa.

Akkasumas, daawwannaa daree qoratichi taasise keessatti barsiisaa adeemsa yaadannoo fadhachuu keessatti hiika jechootaa barachuun akka danda'amu kan jajjabeessu kutaa seene keessatti hinagarre.

Walumaagalaatti, bargaaffii barattootaa, daawwannaa dareefi af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa mala adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechootaa akka hubachuu danda'an jajjabeessuurratti tattaaffiin jiru muraasa ta'uutu mirkanaa'e. Kunis, yaada Mc Carthy (1990) yaadannoo fudhachuun adeemsa gosoonni jechootaa hiika argachuu kan danda'aniidha jedhu nimorma.

4.2.3.4. Jechoota Hiika Adda Addaa Qaban barsiisuu

Bargaaffiin barattootaafi barsiisotaa lakkoofsi 22fi 23 jechoota hiika adda addaa qaban: ciigoofi jechama barsiisuuf hagam barattoonni hubannoo hiika jechootaa akka guddifataniif akka carraaqan xiinxaluuf gaafatame.

Gabatee 9: Mala Jechoota Hiika Adda Addaa Qabaniin Hiika Jechootaa Barsiisuu

Lakk.	Qabxii Ijoo Gaaffilee	Filannoo Qabxii Iskeelii Kennamee	Deebistoota			
			Barattota		Barsiisota	
			Ir. Deb.	%	Ir. Deb.	%
22	Jechoota ciigoo fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	7	6.25	1	10
		C.Darbee darbee	45	40.17	6	60
		D.Yeroo muraasa	51	45.53	3	30
		E.Gonkumaa	9	8.03	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.44		2.8	
23	Jechamootaatti fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	10	8.92	2	20
		C.Darbee darbee	48	42.85	5	50
		D.Yeroo muraasa	38	33.92	3	30
		E.Gonkumaa	16	14.28	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.46		2.9	

Haala gabateen 9 gaaffiin 22ffaa agarsiisutti, hiika jechoota ciigoo barattoota barsiisuurratti barattoonni 7 (%6.25) yeroo baay'ee, 45 (%40.17) darbee darbee, 51 (%45.53) yeroo muraasaafi 9 (%8.03) gonkumaa jechuu isaaniiti. Akkasumas, barsiisaan 1 (%10) yeroo baay'ee, barsiisoonni 6 (%60) darbee darbeefi 3 (%30) yeroo muraasa jedhanii deebisan. Akka waliigalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessa isaaniin (2.44fi 2.8) yemmuu ilaallu, hiika jechootaa ciigoo barsiisuun yeroo darbee darbee ta'uu agarsiisa.

Daawwannaa daree qoratichi taasise keessatti barsiisaa qabiyyee hiika jechoota ciigoo barsiissuu kutaa seene keessatti hinargine. Af-gaaffii barattootaaf dhiyaateefnis irra caalaan barattootaa waggaa keessatti yeroo muraasa akka baratan isumayyuu, ibsa gahaa akka hinarganne dubbatu.

Walumaagalaatti, bargaaffii barattootaa, daawwannaa dareefi af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa hiika jechoota ciigoo barsiisuurratti tattaaffiin jiru muraasa ta'uu isaatu mirkanaa'e. Kun ammoo, yaada McCarthy (1990) ciigoon barattoonni akka isaan hiika jechootaa gadifageenyaan xiinxaluun barachuu danda'an gargaaruu keessatti iddoo ol'aanaa akka qabu ibsu waliin walfaana hindeemu.

Gabatee 9 gaaffiin 23ffaan akka agarsiisutti, hiika jechamootaa barsiisuurratti barattoonni 10 (%8.93) yeroo baay'ee, 48 (%42.85) darbee darbee, 38 (%33.92) yeroo muraasaafi 16 (%14.29) gonkumaa jedhanii deebisan. Deebistoota barsiisotaa yemmuu ilaallu ammoo, barsiisoonni 2 (%20) yeroo baay'ee, 5 (%50) darbee darbeefi barsiisoonni 3 (%30) ammoo yeroo muraasa jechuu isaanii agarra. Akka waliigalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa kanneen qabxii madaallii giddugaleessa isaanii (2.46fi 2.9) yeroo xiinxallu, darbee darbee ta'uu agarsiisa.

Gama birootiin, qoratichi daawwannaa daree taasise keessatti barsiisaa hiika jechamootaa barsiisu hinagarre. Akkasumas, af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerra ammoo jechamni kitaaba isaanii keessa jiru muraasa akka ta'eefi isumayyuu barsiisoonni isaanii “dubbisaa!” jedhanii bira darbuu malee, akka ibsa gahaa hinkennineef addeessan. Qoratichi bargaaffii iddattoo barattootaafi barsiisotaaf dhiyeesseen, daawwannaa dareefi af-gaaffii adeemsiseen raga argateen hiika jechamootaa akka barattoonni hubachuu

danda'anitti barsiisaniiru jechuuf nama hindandeessisu. Kun ammoo, isa Wallace (1982) hiika jechamootaa jechoota waliin ijaaraman irraa kallattiin hubatamuu hindanda'amneef barattoonni kallattii adda addaan hiika isaa akka xiinxalan taasisuu jedhan sana nimorma.

Dimshaashumatti, Waliigalli qabxiin madaallii giddugaleessaa kan barattootaafi barsiisotaa deebii kennanii (2.46fi 2.9) yeroo xiinxallu, darbee darbeefi yeroo muraasa ta'uu mul'isa. Akkasumas, daawwannaan dareefi af-gaaffiin barattootaa jechoota hiika adda addaa qaban barsiisuurratti carraaqqiin jiru yeroo muraasa ta'uu agarsiisa. Kun ammoo, yaada Harmer (1991) hiikni jecha tokkoo karaa adda addaan hubatamuu danda'a jedhu sanarratti barattoonni akka milkaa'an gochuuf kan hindeeggarre ta'uu huatamee jira

4.2.3.5. Jechoota Uumuu Barsiisuu

Bargaaffiin barattootaafi barsiisotaa lakkoofsi 24fi 25 haala jechoota uumuun hiika jechootaa barsiisuuf oolan suphuufi diigalaqaacceessuuf gaafataman.

Gabatee 10: Mala Jechoota Uumuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Lakk.	Qabxii Ijoo Gaaffilee	Filannoo Qabxii Iskeelii Kennamee	Deebistoota			
			Barattoota		Barsiistota	
			Ir. Ded.	%	Ir. Deb.	%
24	Mala jechoota lama walitti fiduun hiika haaraa akka kennuu danda'an barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	10	8.93	3	30
		C.Darbee darbee	33	29.46	4	40
		D.Yeroo muraasa	55	49.10	3	30
		E.Gonkumaa	17	15.18	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.37		3	
25	Mala jechootarraa birsaga mummuruun jecha hiika haaraa qabu uumuu barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	1	10
		B.Yeroo muraasa	8	7.14	4	40
		C.Darbee darbee	31	27.68	5	50
		D.Yeroo muraasa	57	50.89	-	-
		E.Gonkumaa	16	14.29	-	-
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	2.27		3.6	

Gabateen 10 gaaffiin 24ffaa kan agarsiisu,mala jechoota ofdanda'anii dhaabbatan lama walitti fiduun hiika haaraa kennuu akka danda'an barsiisuurratti barattoonni 10 (%8.93) yeroo baay'ee, 33 (%29.46) darbee darbee, 55 (%49.10) yeroo muraasaafi 17 (%15.18) gonkumaa jechuun yemmuu deebisan, deebistoonni barsiisotaa ammoo, barsiisoonni 3

(%30) yeroo baay'ee, 4 (%40) darbee darbeefi barsiisoonni 3 (%30) ammoo, yeroo muraasa jedhanii deebisuu isaanii ilaalla. Yemmuu qabxiwwan kennaman kanneen xiinxallu, barattoonni yeroo mara filatan akka hinjirre, barsiisota keessa ammoo gonkumaa kan filate hinturre. Akka waliigalaatti garuu, barattootaafi barsiisota deebii kennan hunda yaada isaanii qabxii madaallii giddugaleessaa (2.37fi 3) yeroo xiinxallu, garaagarummaa baay'ee adda ta'e hinqabanu. Kanaafuu, yaadni isaanii kan waliigalaa, darbee darbee akka ta'e agarra.

Qoratichi daawwannaa daree taasise keessatti fakkeenya kitaabarra taa'e ibsuun ala barsiisaan muuxannoo ofiisaa qaburraa qoodeefii barsiisu hinagarre. Kanamalees, afgaaffii barattootaaf dhiyaateerraa irra caalaan isaanii jechoota ofdanda'anii kophaatti dhaabbatan lama walitti fiduun hiika tokko akka kennan gochuurratti hubannoo akka hinqabne ibsan.

Walumaagalaatti, bargaaffii barattootaafi barsiisotaa, daawwannaa dareefi afgaaffii barattootaaf dhiyaateerraa jechoota ofdanda'anii kophaatti dhaabbatan lama walitti fidanii hiika tokko akka kennan barsiisaniiru jechuuf nama rakkisa. Kun ammoo yaada Harmer (1991) jechoota suphuun hojii barumsaa keessatti irratti xiyyeeffatamuu akka qabu ibsu faalleessa.

Gabatee 10 gaaffii 25ffaan akka mul'isuutti, jechoota lama qaama isaaniirraa birsaga mummuruun kanneen hafan walitti suphuun hiika jecha haaraa akka uuman barsiisuurratti barattoonni 8 (%7.14) yeroo baay'ee, 31 (% 27.68) darbee darbee, 57 (% 50.89) yeroo muraasaafi 16 (% 14.29) jechuu isaanitu hubatama. Gama biraatiin ammoo, barsiisaan 1 (% 10) yeroo mara, barsiisoonni 4 (% 40) yeroo baay'eefi 5 (% 50) ammoo darbee darbee jechuu isaanii agarra. Yaadawwan deebistoota barattootafo barsiisotaa kanneenii yeroo qabxii madaallii giddugaleessaan (2.27fi 3.6) ta'uu isaati. Kun ammoo kan barattootaa yeroo muraasa ta'uu yeroo agarsiisu, kan barsiisotaa ammoo, darbee darbee ta'uu mul'isa. Gama lamaanuu yemmuu ilaallu, hanqinni akka jiru mirkaneessa.

Daawwannaa daree qoratichi taasise keessatti barsiisoonni iddattoon jechoota lama qaama isaaniirraa birsaga mummuruun kanneen hafan walitti suphuun hiika jecha haaraa akka uuman barsiisuu malee, jecha kamirraa birsaga kamtu muramee, qaama jechaa

kamtu hafee walitti dabalamee jecha haaraa uumuu akka danda'au ibsuurratti hanqinni akka jiru hubateera. Akkasumas, af-gaaffii barattootaa dhiyaateen irra caalaan iddattoo barattootaa hanga ammaa hubannoo hinqabnu jedhanii deebisan. Walumaagalaatti, qabxiin madaallii giddugaleessaa bargaaffii barattootarraa deebiin deebi'e (2.27fi 3.6) yeroo muraasa ta'u mul'isa. Akkasumas, daawwannaa daree taasiifameef af-gaaffii barattootarraa odeeffannoon argame, jechoota uumuu barsiisuun yeroo muraasa ta'uu mirkaneesa. Kun ammoo, yaada hayyoonni kanneen akka Wallace (1982), Gairnfi Redman (1986) hiika jecha haaraa uumuun barsiisuun barattoonni beekumsa hiika jechoota haaraa akka dagaagfatan gochuuf akka gargaaru mirkaneessan sana faana kan hindeemne ta'uu isaa agarsiisa.

4.2.4. Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Bargaaffiiwwan barattootaafi barsiisotaa lakkoofsi 26fi 27 meeshaalee deeggarsa barnootaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuurratti yaada jiru qaacceessuuf wixineeffaman.

Gabatee 11: Meeshaalee Deeggarsa Barnootaa Fayyadamuun Hiika Jechootaa Barsiisuu

Lakk.	Qabxii Ijoo Gaaffilee	Filannoo Qabxii Iskeelii kenname	Deebistoota			
			Barsiisotaa		Barattootaa	
			Ir. Deb.	%	Ir. Deb.	%
26	Fakkii fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-	-	-
		C.Darbee darbee	19	16.97	4	40
		D.Yeroo muraasa	28	25	5	50
		E.Gonkumaa	65	58.03	1	10
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	1.58		2.3	
27	Meeshaalee qabatamaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu	A.Yeroo mara	-	-	-	-
		B.Yeroo baay'ee	-	-	-	-
		C.Darbee darbee	23	20.54	3	30
		D.Yeroo muraasa	33	29.46	5	50
		E.Gonkumaa	56	50	2	20
		Ida'ama	112	100	10	100
		QMGG	1.70		2.1	

Gabateen 11 gaaffiin 26ffaan akka agarsiisuutti, barattooni 19 (% 16.97) darbee darbee, 28 (% 25) yeroo muraasaafi 65 (% 58.03) konkumaa jechuun deebiikennuu isaanii niagarra. Deebii barsiisotaa yemmuu ilaallu ammoo, barsiisoonni 4 (% 40) darbee darbee, 5 (% 50) yeroo muraasaafi barsiisaan 1 (% 10) gonkumaa ta'uu nihubanna. Yaadawwan

barattootaafi barsiisotaa kanneenii yeroo qabxii maddaallii giddugaleessaan ilaalaman (1.58fi 2.3) dha. Kun ammoo, kan barattootaa irra caalaan gonkumaa yoo ta’u, kan barsiisotaa ammoo yeroo muraasa ta’uu ni agarra. Kanaaf, fakkii fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuun akka hinbaramne ragaan argame mul’isa. Qoratichi daawwanna daree taasise keessatti fakkii fayyadamuun hiika jechootaa barsiisu hinagarre. Af-gaaffii iddattoo barattootaaf dhiyaateenis hundi isaanii fakkii fayyadamuun hiika jechootaa akka hinbaranne ibsan. Walumaagalaatti, bargaaaffii iddattoo barattootaafi barsiisotaaf dhiyaateen, daawwannaa daree taasiifameefi af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa raga argameen fakkii fayyadamanii hiika jechootaa barsiisuun akka hinbaramne hubatame. Kun ammoo, yaada Allen (1983) fakkiin wantoota salphaatti gara kutaa dhufuu hindandeenye fakkii isaanii gara kutaatti fiduun wanti tokko maal akka ta’e hiika isaa barattoota hubachiisuuf gahee guddaa akka qabu ibsu kana hindeeggaru.

Gabatee 11 gaaffiin 27ffaana kan agarsiisu, meeshaalee qabatamaa fayyadamuun hiikajechootaa barsiisuurratti barattoonni 23 (5 20.54) darbee darbee, 33 (% 29.46) yeroo muraasaafi 56 (% 50) gonkumaa jechuun deebiisaniiru. Deebiibarsiisotaa ammoo yemmuu ilaallu, barsiisoonni 2 (% 20) darbee darbee, 7 (% 70) yeroo muraasaa fi barsiisaan 1 (% 10) ammoo gonkumaa jechuu isaanii hubanna. Yaadaawwan kennaman kanneen yemmuu xiinxallu, barattootaafi barsiisota deebii kennan keessaa meeshaalee qabatamaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuurratti yeroo maraafi yeroo baay’ee kan deebise hinjiru. Walumaagalaatti, deebii barattootaafi barsiisotaa madaallii qabxii giddugaleessaan (1.70fi 2.1) dha. Kun ammoo, kan barattootaa gonkumaa yoo ta’u, kan barsiisotaa ammoo yeroo muraasa ta’uu agarsiisa.

Gama biraatiin, daawwannaa daree qoratichi taasise keessatti barsiisaan meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaatti fayyadamee hiika jechootaa barsiisu hinagarre. Akkasumas, af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa akka ittiin hinbaranne addeessan. Kun ammoo, yaada Allen (1983) meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaa adeemsa barnootaa keessatti fayyadamuun barnooticha qabatamaa taasisa jedhu waliin hindeemu.

4.2.5 Sakatta'aafi Qaaccessa Dhiyyeessii Hiika Jechootaa Kitaaba Barataa Afaan Oromoo

Kutaa 10

Dhimma baruu-barsiisuu keessatti wantoonni murteessaa ta'an keessaa tokko meeshaalee barnootaatiinkan waqabatedha. Kanneen keessaa sagantaa barnoota afaanii keessatti kitaabni barataa bakka ol'aanaa qaba, Cook (2001). Haaluma kanaan, Qoratichi kitaabni barataa Afaan Oromoo kutaa 10ffaa akkaataa hiika jechootaaifi gosoota isaanii hiika jechootaa barsiisuuf dhiyaatan hagam gahaa akka ta'an hubachuuf sakatta'ee jira. Kunis, gabatee armaan gadi jiruurratti ibsameera.

Gabatee 12: Sakatta'a Dhiyyeessii Hiika Jechootaa Kitaaba Barataa Kutaa 10

Gosoota Hiika Jechootaa Baay'ina Isaanii Boqonnaalee Keessatti Tokko Tokkoon						
Boqonnaa	Hiika walfakkii	Hiika faallaa	Hiika galumsaa	Hiika jicha tishoo	Hiika jechamootaa	Hiika ciigoo
1	-	-	11	-	-	-
2	10	-	7	14	-	-
3	-	-	15	-	-	-
4	-	-	6	-	-	-
5	10	-	-	-	-	-
6	-	5	-	-	-	-
7	-	9	9	-	-	-
8	-	-	7	-	-	-
9	5	-	7	-	-	-
10	5	-	8	-	-	-
11	-	-	4	-	-	-
12	6	6	-	-	-	-
13	5	5	3	-	-	-
14	13	-	-	-	10	4
15	-	-	13	-	13	-
16	-	-	3	-	10	8
17	-	5	5	-	-	-
18	10	-	3	-	-	-
Ida'ama	64	30	101	14	23	14

Gabatee kanarraa kan hubatamu, kitaaba barataa kana keessatti jechoota hiika jechootaa barsiisuuf kan dhiyaatan keessaa baay'inaan kan jiru jechoota hiikni isaanii galumsa keessatti kan argamuudha. Isaanis baay'inaan jechoota 101dha. Itti'aansee kan argamu ammoo, hiika jechootaa kallattii yoo ta'u, hiika jechootaa faallaafi kan biroo ammoo lakkoofsi isaanii muraasa ta'ee argame. Kun haala raabsaa isaanii boqonnaa boqonnaadhaan yemmuu ilaallu, hanqina qabaachuu qofa osoo hinta'in, dandeettii hiika jechootaa haala qixa ta'een gabbifachuurrattis dhiibbaa nifida jedhammee amanama. Yaada kana kan deeggaru, Dasee (1988) kitaabni barnoota afaanii hanqina qabaachuun isaa akka hinoolleefi hanqinoonni jiran ammoo, yeroodhaa gara yerootti sakatta'amanii ilaalamuudhaan fooyya'uu akka qaban ibsee jira. Walumaagalaatti, gosoota hiika jechoota kan akka hiikaa sadarkaa, kallattii, faallaa waiin jiraataniifi kkf. Kitaabarratti osoo dhiyaatan, hojiirra oolmaa barsiisuu hiika jechootaaf haalli nimijata ture.

BOQONNAA SHAN

Guduunfaafi Yaboo

5.1. Guduunfaa

Kaayyoon qorannoo kanaa hojiirra oolmaa hiika jechoota barnoota Afaan Oromoo barsiisuu manneen barnootaa sadarkaa 2ffaa Abbichuu, Alaltuufi Shanoo kutaa 10ffaa keessaa xiinxaluudha. Ka'umsi qorannoo kanaas, qoratichi barsiisoonni Afaan Oromoo barattoota isaanii hiika jechootaa barnoota Afaan Oromoo barsiisuurratti xiyyeeffannoon hojiirra oolchuu yookaan dhiisuu isaaniirratti shakkii waan qabuufi. Kana malees, barattoonni jechoota haaraaf hiika kennuurratti rakkachuu isaanii waan argeefi. Kanaaf, qorannoowwan aantefi kitaabilee adda addaa sakatta'uun qorannicha gaggeessuuf itti adeemamee jira. Akkasumas, kaayyoo kana galmaan ga'uuf malleen odeeffannoon ittiin funaaname daawwannaa daree, bargaaffii, af-gaaffiifi sakatta'a kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 10ffaa fayyadamuun qorannoon kun adeemsiifame. Qoratichi cheekliistii mirkaneeffannaa raawwii daree fayyadamuun, qabxii mirkaneeffata daawwannaa daree keessatti kan raawwate yoo ta'e, 'eeyyee' fuuldura mallattoo ($\sqrt{\quad}$) kaa'uun, kan hinraawwatamne yoo ta'e ammoo 'lakkii' fuuldura mallattoo (\times) kaa'uun mirkaneeffate.

Kana darbees, bargaaffiiwwan yaanni isaanii walfakkaatan barattoota 112fi barsiisota 10iif raabsuun hundasaanii harkaa funaanee deebii isaan kennan lakkoofsa deebistootaa gabateerratti dhibbeentaatti erga jijjiiree booda, yaadni waliigala deebiisaan maal akka fakkaatu qabxii madaallii giddugaleessaa kanarraa hiika itti kenne. Qoratichi af-gaaffiin ammoo, deebii bargaaffiif kennaman qulqulleeffachuuf gaaffilee barattoota 6f dhiyeessee yaada irraa argatee jira. Akkasumas, odeeffannoon qorannoo kanaa malleen hammamtaafi akkamtaan ibsame. Kana booda, iddattoo filataman irratti hundaa'uun ragaalee qorannoo kana keessatti funaanaman irraa yaadolee guduunfaa armaan gadii irra gahamee jira.

- Xiyyeeffannoon barsiisotaa dandeettiwwan afaanii biroof malee, dandeettii hiika jechootaa daran hojiirra oolchanii barsiisuuf dursa hinkennan;

- Barsiisonni iddattoon manneen barnootaa keessaa filataman, yaadrimee hiika jechootaa barsiisuuf mala hiika jechootaa walqabsiisuun barsiisuu kana xiyyeeffannoon hojiirra hinoolchan;
- Barsiisonni mala firoommii hiika jechootaa hojiirra oolchuun beekumsa barattoonni duraan qaban faana walitti fiduun akka hinbarsiisne hubatamee jira;
- Barsiisonni hariiroo hiika jechootaa (sense relation) kan akka walfakkii, walfaallaa adda addaafi walkeessoo hiika jechootaa haala ifa ta'een adda baasanii waan hinbarsiifneef, barattoonni jechoota haaraaf hiikaa kennuurratti nirakkatu;
- Barattoonni ofdanda'anii hiika jechootaa kitaabilee adda addaafi galmee kuusaa jechootaa fayyadamuufi bakka galumsaa tilmaamsisuun hiika jechootaa ofiin akka baratan barsiisoonni isaan jajjabeessaa akka hinturre hubachuun danda'amee jira;
- Barattoonni barumsa hiika jechootaa xiyyeeffannoo kennuun hinbaratan;
- Barsiisonni meeshaalee deeggarsa barnootaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisurratti haala barbaadamuun akka hojiirra hinoolchene ragaan argame mul'isee jira. Sababa kanaanis barattoonni yadrimee baratan sana qabatamaan hubatanii beekumsa isaanii gabbifatani hoojiirra akka hin oolchine daanga'uu isaanii hubatamee jira.

Walumaagalaatti, yaada guduunfaa kanarraa kan hubatamu, barumsi hiika jechootaa manneen barnootaa eeraman keessatti xiyyeeffannoon itti kennamee hojiirra oolaa akka hinjiraanne. Kun ammoo barattoonni dandeettii afaanii akka hingabbifanneefi fedhii barachuu afaan isaanii irratti dhiibbaa fida.

5.2. Yaboo

Yaadolee guduunfaa qorannoo kanaa bu'uura godhachuun rakkinaalee eeraman furuuf yaadawwan furmaataa ta'u jedhaman akka armaan gadiitti dhiyaatanii jiru.

- Barsiisonni Afaan Oromoo sadarkaa 2ffaa kutaa 10ffaa barsiisan hiika jechootaa barsiisuuf xiyyeeffannoo dursaa kennuuniifi maloota hiika jechootaa itti barsiisan haala barbaadamuun hojiirra oolchuun akka barattoonni beekumsa hiika jechootaa guddifataniifi fayyadaman gochuun gaariidha;
- Barsiisonni yaadrimee hiika jechootaa barsiisuuf mala jechoota walqabsiisuun hiika jechootaa barsiisuu xiyyeeffannoo kennanii hojiirra oolchuun barattoonni dandeettii hiika jechootaa akka gabbifatan taasisuun filatamaadha;
- Barsiisonni haxa firoommii hiika jechootaa daran hojiirra oolchuun beekumsa barattoonni duraan qaban faana walitti fiduun barsiisuun barattoonni hiika jechootaa kallattii adda addaan ilaalanifi hubataniii akka kennuu danda'an gochuun bareeda;
- Hariiroo hiika jechootaa (sense relation) kan akka walfakkii, walfaallaa adda addaafi walkeessoo hiika jechootaa daran barsiisuuniifi xiyyeeffannoon hojiirra oolchuun barattoonni jechoota haaraaf hiika kennuu irratti akka hinrakkanne gochuun barbaachisaadha;
- Barsiisoonni barattoonni isaanii ittixiyyeeffataniifi ofdanda'anii hiika jechootaa haaraa kitaabilee adda addaa dubbisani, galmee kuusaa jechootaa fayyadamuuniifi bakka galumsaa tilmaamsisuun ofiin akka baratan jajjabeessuun dansaadha;
- Barattoonni barumsa hiika jechootaaf xiyyeeffannoo kennanii barachuun dandeettii hiika jechootaa cimsachuun, akkasumas, fedhii barachuu afaan isaanii guddisuun misha;
- Barsiisonni barnoota Afaan Oromoo barsiisan meeshaalee deeggarsa barnootaa kanneen akka meeshaalee qabatamaafi fakkii fayyadamuuniifi xiyyeeffannoo kennuun hiika jechootaa barsiisuun, barattoonni haala qabatamaa naannoo isaanii faana walitti fiduun hiika jechootaa akka baratan gochuun gaariidha.

Walumaagalaatti, yaadolee yaboo kanneen fudhachuun xiyyeeffannoon itti kennamee baruu-barsiisuun hiika jechootaa yoo hojiirra oole, dandeettiin hiika jechootaa barattootaa fooyyaa'a; fedhiin barachuu isaanis nidabala jedhamee amanama.

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa. (2011). “*Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo.*” Finfinnee, Oromiyaa: Kan hinmaxxanfamne.
- Addunyaa Barkeessaa. (2014). *Semmoo: Bu’uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo:* Finfinnee: Far Eest Trading PLC.
- Alamuu Hayiluu. (1994). “*High School Teachers’ Attitudes To wards an Awareness-Raising Approach to vocabulary Teaching.*” Addis Ababa: Addis Ababa University. MA-thesis, Kan hinmaxxanfamne.
- Baily, D.K. (1994). *Methods of Social Research. (3rd ed.).* New York: The free press
- Baye Yemam. (1986). “*The phrase Structure of Ethiopian Oromo.*” (Unpublished Doctoral Thesis). Addis Ababa University.
- Baye Yemam. (1981). “*Oromo Substantive. Some Aspects of their Morphology and Syntax.*” (Unpublished MA-Thesis). School of Graduate Studies: Addis Ababa University.
- Best, J.W. (1981). *Research in Education.* New Delhi: Prinice Hall Inc.
- Brown, D.H. (1994). *Principles of Language learning and Teaching.* London: Prentice Hall reagents.
- Biiroo Barnoota Oromiyaa. (2004). *Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo: Kitaaba Barataa Kutaa 10ffaa.* Finfinnee: Commercial Printing Press.
- Carter, R. and Mc Carthy. M. (1988). *Vocabulary and Language Teaching.* United Kingdom: Longman Group.
- Cathy. Mc. (1990). *Vocabulary.* Oxford: Oxford University Press.
- Chamot, A.U and O’malley J.M. (1994). *Language Learner and Learning Strategies.* London: Academic Press.

- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Clive Sutton. (1995). *Worlds, Science and Learning*. Buckingham, Philadelphia, open University Press.
- Coady, J. and Huckin T. (1997). *Second Language Vocabulary Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Cook, V. (2001). *Second Language Learning and Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Cowie, A.P. (2010). *Oxford Introduction to language study*. Oxford University Press.
- Cunningsworth, A. (1984). *Evaluating and Selecting ETL Teaching Materials*. UK: Athenaeum Press Ltd.
- Dassee Biraanee. (1988). “An evaluation of the effectiveness of Modern Teaching Methods. And the extent to which these are implemented in Freshman English Course.” Addis Ababa University. Unprinted.
- Donough, Mc. & Shaw. (1993). *Materials and Methods in ELT*. Oxford: BlackWell Publishers Ltd.
- Ellis, N.C. (1995). “Vocabulary Acquisition: Psychological Perspectives and Pedagogical Implications:” *The Language Teacher Journal*, 19, 12-16.
- Ellis, R. (1994). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Ewnetu Seid. (2001). “Is Contextual Vocabulary teaching Being Effectively Employed in Grade 11? A case study of Ethiopia Tekdem Senior Secondary school (no 1)” M.A Thesis, Addis Ababa University, (Unpublished).
- Fiqaaduu Oljiraa. (2007). “*Qaacceessa Dalagaawwan Jechoota Afaan Oromoo Baruu-Barsiisuu Akka Afaan dhalootaatti*” (Manneen Barnootaa Ol’aanaa Sadarkaa Biiftuu Naqamtee, Arjoofi Gatamaarratti. Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa. Yuunivarsiitii addis Ababaa (Kan hinmaxxanffame).

- French A.P. (1983). *Techniques in Teaching Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press.
- Palmer, F.R. (1976) *2nd Semantics (2) 1981*: Cambridge University press.
- Gairns, R. and Redman, S. (1986). *Working with words: A Guide to Teaching and Learning Vocabulary*. Cambridge University Press.
- Gashaw Nigussie. (2008). “A Study on the effectiveness of Teaching-Learning Vocabulary”. MA- Thesis: Unpublished. Addis Ababa University.
- Gay, L.R. (1981). *Educational Research: Comptencies for Analysis and Application*. Columbus: Bella and Howell Campany.
- Geoffery, L. (1981). *Semantics: The Study of Meaning*. New York: penguin Books.
- Gragg, G.B. (1976). “*Oromo of Wollega*” in Bender M.L. (ed.). *The Semantic language of Ethiopia*. Michigan: African studies Center.
- Gragg, G. B. and Kumsa, T. (1982). *Oromo Dictionary. African Studies center*. Michigan: State University Press.
- Harford, R. and Jemes, R. (2007). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harmer, J. (1991). *The practice of English Language Teaching. Teaching And Learning Grammar*. London: Longman Group Ltd.
- Harmer, J. (1991). *The Practice of English Language Teaching*. London: Longman Group Ltd.
- Jain, M. and Peter. (2008). *English Language teaching*. Sunrise Publishing.
- Jemes R. Hurford, Brendan Heasiey, and Michael B. Smith. *Semantics a course book*, (2007) (2). Cambridge University Press. (P325. H8. 2007).
- John, L. V2. (1977, 1978, 1979). *Semantics*. Cambridge: Cambridge Universitii Press

- Jonasson, H. (1996). *Hand Books of Research for Educational Communication and Technology*. (4th ed.). New York: Macmillan.
- Kidaanee Wadaajoo. (2015). “*Qaacceessa Dhihaannaa Gilgaalota Hiika Jechootaa Afaan Oromoo Kitaaba Barataa Kutaa 12: Mana Barumsaa Qophaa’inaa Mattuu Irratti Kan Xiyyeeffate.*” Qorannoo (MA).Yuunivarsiitii Finfinnee: Kan hinmaxxanfamne.
- Kelly. (1976). *25 Centuries of Language teaching, Massachusetts*: Newbury House Publishers.
- Krashen, S. (1989). “*We Acquire Vocabulary and Spelling by Reading:*” Additional Evidence for the Input Hypothesis, *The Modern Language Journal*. 73, 177-280.
- Kumer, R. (1996). *Research Methodology: A Step by Step Guid for beginner*. London: Asage Publication.
- Laufer, B. (1992). *How much lexis is necessary for reading comprehension?* In H. Bejoin & P. C Arnaud (Eds.) *Vocabulary and Applied linguistic*. (PP, 126132). London: MacMillan.
- Lyoas, J. (1995). *Linguistics Semantics*. Cambridge University Press.
- Mc Carthy, M. (1990). *Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press.
- Moras, S. (2001). “*Teaching Vocabulary to Advanced Students: Alexical Approach.*” [http://www.telus.net/linguisticissues/teaching vocabulary](http://www.telus.net/linguisticissues/teaching%20vocabulary).
- Mulugeta Shumye. (2006). “*A Study On Vocabulary learning strategies Employed by Grade Ten Students on the plasma television*”. M.A. Addis Ababa University, Unpublished.
- Nattan, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in another Language*. Cambridge: Cambridge Uniersity Press.

- Nunan, D. (1989). *Designing task for the Communicative Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ogden, C. K. & Richards. (1992). *The Meanings of Meaning*. London: Rutledge & Kaganpaw.
- Oxford, R. (2001). "Integrated Skills in the ESL/EFL, Class room. *ESL, Magazine*, 6(1)" (www.cal.org/resource idiges).
- Pahuja, N. P. (2002). *Teaching of English*. New delhii: J.L.Kumar.
- Palmer, R.F. (1881). *Semantics Second ed*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Patel. (2008). *English Language Teaching*: Sunrise Publisher.
- Radford, A., Atkinson, M., Britain, D., Crahsen, H. , and Spencer, A. (1999). *Linguistics: Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ranta, A. (1994). *Type Theory and Lexical Semantics*: Reublic Press India.
- Richards & Rodgers. (2001). *Approaches and Methods in Language*. Cambridge University Press.
- Richards and Renandya. (2002). *Methodology in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, J. C. (2001). *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruth, M. K. (1977). *Semantic Theory*: Cumbridge: Cumbridge University Press.
- Saeed, J. (2003). *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Saeed, J. (2003). *Semantics Second ed*. Oxford Blackwell.
- Sarantakos, S. (2005). *Social Research. (3rded.)*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sebastian, L. (2002). *Understanding Semantics*. Republic Press India.

- Sebastian, L. (2002). *Understanding semantics* Oxford University, Press Cambridge.
- Schmitt, N. and Mc Carthy, M. (1997). *Vocabulary: perception, Acquisition and Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitt, N. (2000). *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitt, N. (2008). *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sharma, K. and Tuteju, T. (2005). *Teaching of Language and Linguistics*. Delhi: Ajayverma.
- Stahi, S. A. (1999). *Vocabulary Development*. Cambridge. M.A. Bookline books.
- Temesgen Negash. (1993). "Word formation in Oromo." (Unpublished MA Thesis). School of Graduate Studies: Addis Ababa University.
- Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching Practice and Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallace, M. (1982). *Teaching Vocabulary*. Oxford: Hnemann Educational Books Ltd.
- Wallace.L. (1981). *Vocabulary Building and word Study*. USA. Mc Graw-Hill.
- Wallace.L. (1987), *Teaching Vocabulary*. London: Bridges Ltd.
- Waring, R. (2002). "Basic Principles and practices in Vocabulary instruction." <http://www.h-net.jp/waring/voca/principles/basicPrinciples.htm>.
- Wasane Basha. (2003). *Qorsa: Qar-lugaafi Seerluga Afaan oromoo*. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Meeggaa.
- Wilkins, D. A. (1972). *Linguistics in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge, MIT Press.

- Wilkinson, T. S. and Bhandarkar, P. L. (1990). *Methodology and Techniques of Social Science research*. Bombay: Himalaya Publishing House.
- Yittaayyaal Tasammaa. (2012). “*Xiinxala Tooftaawwan Hiika Jechoota Afaan Oromoo Barsiisuu*.” Qorannoo (MA). Yuunuvarsitii Finfinnee: Kan hinmaxxanfanin.
- Yohannis Tefera. (2007). “*A Comparative Study of televised and non-Televised Vocabulary Teaching: The Case of Grade ten in Focus*”. M.A Thesis Addis Ababa University, (Unpublished).
- Yule, G. (1996). *The Study of language*. (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Yule, G. (2006). *The Study of Language*. NewYork: Cambridge University Press.
- Zhi – liangi, LIU. (2012). “*A Study on English Vocabulary learning Strategies for Non – English Major*.” V, 6. NO. 4, 2010, 152164. [http:// go. Microsoft. Com/ f wlink/? Link/d=69157](http://go.Microsoft.Com/fwlink/?Link/d=69157).

Dabalee A

Bargaaffii Barsiisotaa

Kabajamaa barsiisaa/siistuu! Adeemsa baruu-barsiisuu keessaatti haala raawwii hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuu sakatta'uun rakkoo mudatuuf yaada furmaataa kaa'uuf yaaddamee mataduree “Xiinxala Hojiirra Oolmaa Hiika Jechootaa Afaan Oromoo Barsiisuu Keessatti “jedhu ilaalchisee mana barumsaa keessan irratti Qorannoofi Qo’annoo adeemsisaa jira.

Kaayyoon qorannichaas, qorannoo itti guuta digrii lammaffaaf kan wixineeffame ta’ee, argannoo qorannichaatiin immoo haala hojiirra oolmaa hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuun barsiisota hubachiisuun danda’amurratti yoo hanqinni mu’ate yaada furmaataa kennuufidha. Qoratichi, deebii isin kennitan kamiyyuu akka dogongoraatti akka hin ilaalamne isin hubachiisuu barbaada.

Kanaaf, gaaffii barreeffamaa gadiif deebii haqa-qabeessaa onneerraa madde akka kennitan kabajaan isingaafadha. Deebiin isin tokko tokkoon kennitan bu’a-qabeessummaa qorannoo kanaatiif shoora guddaa qaba. Maqaa barreessuun hinbarbaachisu. Deeggarsa naaf godhamuuf hunda galanni ani qabu guddaa ta’uu durseen ibsa.

Kutaa I: Odeeffannoo Waliigalaa:

Hub: 1-6 jiran bakka duwwaatti barreessuuniifi sanduuqa keessatti mallattoo ‘X’ guutuun deebisi.

1/ Maqaa mana barumsaa_____

2/ saala: Dhiira ☐ Dhala ☐

3/ Umrii: 20-25 ☐ 26-30 ☐ 31-35 ☐ 35-40 ☐ 41fi ol ☐

4/ Sadarkaa barumsaa: 12+2 ☐ 12+3 ☐ 12+4 ☐ kan biroo ☐

5/ Barnoota ittileenjifame: Afaan Oromoo ☐ Kan biroo ☐

6/ Bara tajaajilaa: 1-2 ☐ 3-5 ☐ 6-10 ☐ 11-20 ☐ 21fi ol ☐

Kutaa II: Bargaaffii

Gaaffiiwwan armaan gadii haala waliigala hojiirra oolmaa hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuu ilaallatu. Kanaaf, gaaffiiwwan kanneen iskeelii qabxii kennameerratti hundaa'uun akkaataa hojiirra oolmaa isaanii haala adeemsa baruufi barsiisuu amma keessatti jirtan bu'uura gochuun mallattoo '√' gochuun deebii kee kenni. Ibsa iskeelii: 5= yeroo mara, 4= yeroo baay'ee, 3=darbee darbee, 2= yeroo muraasa, 1= gonkumaa jedhamee ibsameera.

Lak k	Qabxiiwwan Xiyyeeffannoo	5	4	3	2	1
1	Hiika jechoota haaraa barattootaaf hubachiisuuf beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun hagam barsiista?					
2	Mala jechi tokko jechoota biroo faana walitti hidhata hiikaa akka qabu tilmaama keessa galchuun hiika jechootaa hagam barsiista?					
3	Mala firoommii hiika jechootaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam barsiista?					
4	Mala ibsa kennuunniifi akkaataa dubbiin hiika jechootaa hagam barsiista?					
5	Jechoota haaraa mala walfakkii hiika isaaniin walbira qabuun hagam barsiista?					
6	Jechoota haaraa barattoonni hinbeekne mala faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hiika jechootaa hagam barsiista?					
7	Mala jechoota hiika faallaa sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam barsiista?					
8	Tooftaa jechoota hiika faallaa guutuu qaban walbira qabuun hiika jechoota haaraa hagam barsiista?					
9	Mala jechoota hiika faallaa waliin jiraatan jechoota haaraa waliin walbira qabuun hiika jechootaa hagam barsiista?					
10	Mala jechoota hiika faallaa kallattii qabanitti fayyadamuun barattoonni hiika jechoota haaraa akka baratan hagam barsiista?					
11	Mala walkeessoo hiika jechootaa kanneen ta'an fakkeenyaaf, beeyilada kotteduudaa: farda, harree, gaangee, beeyilada horii: sa'aafi sangaa, beeyilada bushaa'ee: re'eefi hoolaa kanneen akkanaa walkeessoo hiika jechootaa qaban hagam barattoota hubachiisuun					

	barsiista?					
12	Hiika jechootaaf xiyyeeffannoo kennuun hagam barsiista?					
13	Tooftaa loqoda adda addaa fayyadamuunhiika jechootaa hagam barsiista?					
14	Barattoonni dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan gareen mari'atanii hiika akka kennan					
15	Barattoonni hiika jechoota haaraa erga baratanii booda, hima akka ijaaraniif hiika jechootaa akka baratan qajeelchuu					
16	Barattoonni beekumsa hiika jechootaa akka cimsataniif kitaabilee adda addaa akka dubbisan hagam jajjabeessita?					
17	Mala barattoonni hiika jechootaa galumsa keessaa tilmaamuun ofdanda'anii hiika jechootaa akka baratan gochuun hagam barsiista?					
18	Barattoonni kuusaa jechootaatti fayyadamanii hiika jechootaa barachuu akka danda'an hagam deeggarta?					
19	Barattoonni mala hawaasummaa fayyadamuun hiika jechoota haaraa akka baratan hagam jajjabeessita?					
20	Tooftaa irradeddeebii gargaaramanii barattoonni hiika jechootaa akka baratan hagam taasista?					
21	Mala adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechootaa hubachuu akka danda'an hagam si'eessita?					
22	Jechi ciigoon hiika irra keessaafi dhokataa qabaachuun isaa hagam barattoonni akka adda baasanii xiinxalan goota?					
23	Tooftaa hiika jechamootaa kallattiin jechoota waliin ijaaraman irraa kallattiinosoo hintaane, gadifageessanii xiinxaluun akka barattoonni hubatan hagam deeggarta?					
24	Adeemsa ijaarsa jecha tishoo keessatti hiika jechootaa barachuun akka danda'amu mul'isuun hagam barsiista?					
25	Mala jechoota lama qaama isaaniirraa birsaga mummuruun kanneen hafan walitti suphuun hiika jecha haaraa akka uuman fakkeenyaaf, xiinxala + sammuu = xiinsammuu kanneen akkanaa hagam barsiista?					
26	Tooftaa meeshaalee deeggarsa barnootaa akka fakkii, giraafiifi chaartiifayyadamuun hiika jechootaa hagam barsiista?					
27	Mala meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaa(dhugaa) fayyadamuun hiika jechootaa hagam barsiista?					

Dabalee B

Bargaaffii Barattootaa

Kabajamaa barataa/ttuu! Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti haala raawwii hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuu sakatta'uun rakkoo mudatuuf yaada furmaataa kaa'uuf yaaddamee mataduree “Xiinxala Hojiirra Oolmaa Hiika Jechootaa Afaan Oromoo Barsiisuu Keessatti” jedhu ilaalchisee mana barumsaa kee irratti Qorannoofi Qo'annoo adeemsisaa jira. Kaayyoon qorannichaas, itti guuta digrii lammaffaaf kan wixineeffame ta'ee, argannoo qorannichaatiin immoo hojiirraa oolmaa hiika jechootaa Afaan Oromoo barsiisuun barattoota hubachiisuun danda'amurratti yoo hanqinni mul'ate, yaada furmaataa kennuufidha. Qoratichi, deebii isin kennitan kamiyyuu akka dogongoraatti akka hin ilaalamne isin hubachiisuu barbaada.

Kanaaf, gaaffiilee barreeffamaa gadiif deebii haqa-qabeessaa akka kennitan kabajaan isin gaafadha. Deebiin isin kennitan Qorannoofi Qo'annoo kanaaf bu'aa guddaa qaba. Debiin keessan iccittiin isaa nieeggama. Maqaa keessan barreessuunis hinbarbaachisu. Deeggarsa naaf godhamuuf hunda galanni koo guddaadha.

Kutaa I: Odeeffannoo Maraa

Hub: Odeeffannoo 1-3 jiran bakka duwwaa guutuuniifi sanduuqa keessatti mallattoo 'X' kaa'uun

deebisi.

1/ Maqaa mana barumsaa: _____

2/ Saala: Dhiira ☐ Dhala ☐

3/ Umrii: 14 gadi ☐ 15-16 ☐ 17-18 ☐ 19fi ol ☐

Kutaa II: Bargaaffii

Gaaffiiwwan armaan gadii haala waliigala hojiirra oolamaa hiika jechoota Afaan Oromoo barsiisuu ilaallatu. Kanaaf, gaaffiiwwan kanneen iskeelii qabxii kennameerratti hundaa'uun akkaataa hojiirra oolmaa isaanii haala adeemsa baruufi barsiisuu amma keessa jirtan bu'uura gochuun mallattoo '√' gochuudhan deebii kee keenni. Ibsa iskeelii: 5=yeroo mara, 4= yeroo baay'ee, 3= darbee darbee, 2= yeroo muraasa, 1= gonkumaa jedhaniif bakka bu'a.

Lak k	Qabxiwwan Xiyyeeffannoo	5	4	3	2	1
1	Barsiisaa/tuun kee hiika jechoota haaraa akka hubattaniif beekumsa duraan qabdan faana walqabsiisuun hagam isin barsiisa/ti?					
2	Mala jechi tokko jechoota biroo faana walitti hidhata hiikaa akka qabu barsiisaan/tuun keessan hagam tilmaama keessa galchuun hiika jechootaa isin barsiisa/ti?					
3	Barsiisaan/tuun kee mala firoommii jechootaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti?					
4	Barsiisaan/tuun kee hiika jechootaaf ibsa kennuufi akkaataa dubbiin hiika jecha haaraa akka hubattan hagam isin barsiisa/ti?					
5	Barsiisaan/tuun kee jechoota haaraa mala walfakkii hiika isaaniin walbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti?					
6	Barsiisaan/tuun kee jechoota haaraa isin hinbeekne mala faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti?					
7	Barsiisaan/tuun kee mala jechoota hiika faallaa sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti?					
8	Barsiisaa/tuun kee tooftaa jechoota hiika faallaa guutu qaban walbira qabuun hiika jechoota hagam isin barsiisa/ti?					
9	Barsiisaan/tuun kee mala jechoota hiika faallaa waliin jiraatan fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti?					
10	Barsiisaan/tuun kee mala jechoota hiika faallaa kallattii qabanitti fayyadamee hiika jechoota haaraa akka hubattan hagam isin barsiisa/ti?					
11	Barsiisaan/tuun kee mala walkeessoo hiika jechootaa kanneen ta'an fakkeenyaaf, beeyilada kotteduudaa: farad, harree, gaangee, beeyilada horii: sa'aafi sangaa, beeyilada bushaa'ee: re'eefi hoolaa kanneen akkanaa walkeessoo hiika jechootaa qaban hagam isin hubachiisuun barsiisa?					

12	Barsiisaan/tuun kee hiika jechootaaf xiyyeeffannoo dursaa kennuun hagam isin hubachiisuun barsiisa?					
13	Barsiisaan/tuun kee mala loqoda adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti?					
14	Barsiisaan/tuun kee barattoonni dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessa bahan gareen mari'attanii hiika jechootaa akka kennitan hagam isin qajeelcha/ti?					
15	Barsiisaan/tuun kee barattoonni hiika jechoota haaraa erga barattanii booda, hima akka ijaartaniifi hiika jechootaa akka hubattaniif barattan hagam isin jajjabeessa/ti?					
16	Barsiisaan/tuun kee beekumsa hiika jechootaa akka cimsattaniif kitaabilee adda addaa akka dubbistan hagam isin jajjabeessa/ti?					
17	Barsiisaa/tuun kee mala isin hiika jechootaa galumsa keessaa tilmaamuun ofdandeessanii hiika jechootaa akka barattan hagam isin hubachiisa/ti?					
18	Barsiisaan/tuun kee kuusaa jechootaatti fayyadamtanii hiika jechootaa barachuu akka dandeessan hagam isin deeggara/ti?Barsiisaan/tuun kee adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechoota haaraa hubachuu akka dandeessan hagam isin jajjabeessa/ti?					
19	Barsiisaan/tuun kee mala hawaasummaa fayyadamtanii hiika jechoota haaraa akka barattan hagam isin jajjabeessa/ti?					
20	Barsiisaan/tuun kee tooftaa irradiiddeebii gargaaramtanii hiika jechootaa barachuu					
21	Barsiisaan/tuun kee adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechoota haaraa hubachuu akka dandeessan hagam isin jajjabeessa/ti?					
22	Barsiisaan/tuun kee jechi ciigoon hiika irra keessaafi dhokataa qabaachuun hiika jechootaa adda baastanii akka hubattaniif hagam isin barsiisa/ti?					
23	Barsiisaan/tuun kee tooftaa hiika jechamootaa kallattiin jechoota waliin					

	ijaaraman irraa kallattiin osoo hintaane gadifageessanii xiinxaluun akka isin hubattan hagam isin gargaara/ti?					
24	Barsiisaan/tuun kee adeemsa ijaarsa jecha tishoo keessatti hiika jechootaa barachuu akka dandeessan hagam isin barsiisa/ti?					
25	Barsiisaan/tuun kee mala jechoota lama qaama isaaniirraa birsaga mummuruun kanneen hafan walitti suphuun hiika jecha haaraa akka uuman fakkeenyaaf, xiinxala + sammuu = xiinsammuu kanneen akkanaa akka hubattan hagam isin barsiisa/ti?					
26	Barsiisaan/tuun kee meeshaalee gargaarsa barnootaa kan akka fakkii, giraafiifi chaartii fayyadamee hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti?					
27	Barsiisaan/tuun kee mala meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaa(dhugaa) fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti?					

Dabalee C

Af-gaaffii Barattootaa

Kutaa I: Odeeffannoo Waliigalaa

1/ Maqaa mana barumsaa_____

2/Guyyaa
ittigaafatame_____3/Sa'aatii_____4/Saala_____5/Umrii_____

6/ Sadarkaa barumsaa_____

Kutaa II: Qabxiilee Ijoo Gaaffiilee Af-gaaffiif Dhiyaatan

1/ Barsiisaan/tuun kee hiika jechoota haaraa akka hubattaniif beekumsa duraan qabdan faana walqabsiisuun hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

2/ Mala jechi tokko jechoota biroo faana walitti hidhata hiikaa akka qabu barsiisaan/tuun keessan hagam tilmaama keessa galchuun isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

3/ Barsiisaan/tuun kee mala firoommii hiika jechootaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

4/ Ibsa kennuuniifi akkaataa dubbiin dubbatamaa jiru irratti hundaa'ee hiika jechootaa hiika jechootaa hagam isin barsiisa?

5/ Barsiisaan/tuun kee jechoota haaraa mala walfakkii hiika isaaniin walbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

6/ Barsiisaan/tuun kee jechoota haaraa isin hinbeekne mala faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

7/ Barsiisaan/tuun kee mala jechoota hiika faallaa sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

Barsiisaan/tuun kee jechoota haaraa isin hinbeekne mala faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

8/ Barsiisaan/tuun keetooftaa jechoota hiika faallaa guutuu qaban walbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiia/ti? Mee ibsi?

9/ Barsiisaa/tuun kee mala jechoota hiika faallaa waliin deeman fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

10/ Barsiisaan/tuun kee Mala jechoota hiika faallaa kallattii qabanitti gargaaramuun isin hiika jechoota haaraa akka barattan hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

11/ Barsiisaan/tuun kee mala walkeessoo hiika jechootaa kanneen ta'an fakkeenyaaf, beeyilada kotteduudaa: farad, harree, gaangee, beeyilada horii: sa'aafi sangaa, beeyilada bushaa'ee: re'eefi hoolaa kanneen akkanaa walkeessoo hiika jechootaa qaban hagam isin hubachiisuun barsiisa/ti? Mee ibsi?

12/ Barsiisaan/tuun kee hiika jechootaaf xiyyeeffannoo dursaa kennuun hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

13/ Barsiisaan/tuun kee mala hiika loogaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

Barsiisaan/tuun kee mala isin hiika jechootaa galumsa keessaa tilmaamuun ofdandeessanii hiika jechootaa akka barattan hagam isin hubachiisuun barsiisa/ti? Mee ibsi?

14/ Barsiisaan/tuun kee kuusaa jechootaatti fayyadamtanii hiika jechootaa barachuu akka dandeessan hagam isin deeggara/ti? Mee ibsi?

15/ Barsiisaan/tuun kee mala hawaasummaa fayyadamuun hiika jechoota haaraa akka barattan hagam isin jajjabeessa/ti? Mee ibsi?

16/ Barsiisaan/tuun kee isin beekumsa hiika jechootaa akka cimsattaniif kitaabilee adda addaa akka dubbistan hagam isin jajjabeessa/ti? Mee ibsi?

17/ Barsiisaan/tuun kee mala isin hiika jechootaa galumsa keessaa tilmaamuun ofdandeessanii hiika jechootaa akka barattan hagam isin hubachiisuun barsiisa/ti? Mee ibsi?

18/ Barsiisaan/tuun kee kuusaa jechootaatti fayyadamtanii hiika jechootaa barachuu akka dandeessan hagam isin deeggara/ti? Mee ibsi?

19/ Barsiisaan/tuun kee mala hawaasummaa fayyadamuun hiika jechoota haaraa akka barattan hagam isin jajjabeessa/ti? Mee ibsi?

20/ Barsiisaan/tuun kee tooftaa irradeddeebii gargaaramtanii hiika jechootaa barachuu akka dandeessan hagam isin taasisa/ti? Mee ibsi?

21/ Barsiisaan/tuun kee adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechoota haaraa hubachuu akka dandeessan hagam isin kakaasa/ti? Mee ibsi?

22/ Barsiisaa/tuun kee jechi ciigoon hiika irra keessaafi dhokataa qabaachuun isaa adda baastanii akka hubattan hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

23/ Barsiisaan/tuun kee tooftaa hiika jechamootaa kallattiin jechoota waliin ijaaraman irraa kallattiin osoo hintaane, gadifageessanii xiinxaluun akka isin hubattan hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

24/ Barsiisaan/tuun kee adeemsa ijaarsa jecha tishoo keessatti hiika jechootaa barachuu akka dandeessan mul'isuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

25/ Barsiisaan/tuun kee mala jechootarraa birsaga mummuruun jecha hiika haaraa qabu uumuu akka dandeessan hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

26/ Barsiisaan/tuun kee mala fakkii, giraafiifi chaartii fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

27/ Meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

Dabalee D

Deebii Af-gaaffii Barattootaa Tokko Tokkoon

Deebiin af-gaaffii barattootaa haala armaan gadi jiruun qaacceffameera.

1. Barsiisaan/tuun kee hiika jechoota haaraa akka hubattaniif beekumsa duraan qabdan faana walqabsiisuun hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

B1fi B2 yoo deebisan,” Haaluma kitaabarra jiruutiin nu barsiisu malee beekumsanuti duraan qanu faana walqabsiisanii nu barsiisanii hinbeekan,” jedhan. B3, B4, B5fi B6 ammoo yemmuu deebisan,” Barsiisoonni keenya hiika jechoota haaraa nu hubachiisuuf beekumsa nuti duraan qanu faana walqabsiisanii darbee darbee nu barsiisu. Haata’u malee haala nuuf ifa ta’uun miti,” jedhan.

Walumaagalaatti, deebii iddattoo barattootaa kanneeniirraa kan hubatamu, barsiisoonni hiika jechoota haaraa barattoonni salphaatti akka hubataniif beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisanii barsiisuurratti hanqinni jiraachuusaati.

2. Barsiisaan/tuun kee mala jechi tokko jechoota biroo faana walitti hidhata hiikaa akka qabu tilmaama keessa galchuun hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

B1, B2, B3, B4.B5fiB6 yoo deebisan, “Hiikuma jechootaa barachuu malee, jechi tokko jechoota biroo faana walitti hidhata hiikaa akka qabu tilmaama keessa galchuun hanga yoonaa barsiisaan/tuun nu barsiisee/tee hinturre,” jedhan.

Walumaagalaatti, deebii barattoota kanneeniirraa wanti hubatamu, barsiisoonni jechi tokko jechoota biroo faana walitti hidhata hiikaa akka qabu tilmaama keessa galchuun akka isaan hinbarsiisne ragaan argame mirkaneessa.

3. Barsiisaan/tuun kee mala firoommii jechootaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

B1, B2fi B3 yeroo deebisan,”Barsiisaan keenya firoommii fayyadamee hiika jechootaa gonkumaa nu barsiisee hinbeeku,” jedhan. B4 ammoo,” Darbee darbee nu barsiise,” jedhe. B3, B4, B5fi B6 ammoo yemmuu deebisan, “Yeroo muraasa nu barsiisu,”jedhanii deebisaniiru.

Walumaagalaatti, yaada iddattoo barattootaa kanneeniirraa kan hubatamu, barsiisoonni hiika jechootaa barattoonni isaanii haala gaariin barachuu akka danda'aniif mala firoommii jechootaa haala ittifufiinsa qabuun fayyadamanii kan hinbarsiifne ta'uudha.

4. Barsiisaan/tuun kee hiika jechoota haaraa akka hubattaniif mala ibsa kennuufi akkaataa dubbii (loqoda) dubbatamaa jiru irratti hundaa'uun hiika jechootaa akka barattan hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

B1fi B2 yoo deebisan, “Waggaa keessatti guyyoottan muraasa baranna. Isumayyuu akkaataa nuti hubannuutti nu hinbarsiisan,”jedhan. B3 ammoo yeroo deebisu, “Loqoda kan jedhamu kana yeeroo muraasa baranna. Gosuma isaayyuu adda baafachuun rakkisaadha,”jedhe. B4, B5fi B6 ammoo yeroo deebisan “Yeroo muraasa waan barannuuf, akkaataa dubbii dubbatamuun hiika jechootaa hubachuun nurakkisa,” jedhan.

Walumaagalaatti, deebii iddattoo barattootaa kanneeniirraa kan hubatamu, barsiisoonni barattoonni hiika jechoota haaraa akka hubataniif jechoota haaraa haala hiika isaanii salphaatti hubataniin ibsa kennuuniifi akkaataa dubbii dubbatamaa jiruun adda baasanii barsiisuurratti xiyyeeffannoo akka hinkenninee agarsiisa.

5. Barsiisaan/tuun kee jechoota haaraa mala walfakkii hiika isaaniinwalbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

B1fi B2 yeroo deebii kennan, “Barsiisaan/tuun keenya yeroo baay'ee kanuma nuti beeknu nu barsiisuu malee jechoota hiika jechoota walfakkii kitaabaan ala fidee/ddee nu hinbarsiisu/tu,” jedhan. B3,B4fi B5 ammoo yeroo deebisu, “Irra keessa nu barsiisuu malee xiyyeeffannoo itti hinkennan,” jedhan. B6 ammoo yeroo deebisu, “Yeroo baay'ee kitaaba keenyarratti xiyyeeffatu. Kun ammoo qormaata biyyooleessarraatti nu miidha jennee sodaanna,” jedhe.

Walumaagalaatti walfakkii hiika jechootaa barsiisuu ilaalchisee, akkaataa iddattoon barattootaa ibsanitti, barsiisoonni isaanii yeroo baay'ee kitaaba barataa qofarraa akka barsiisan agarsiisa.

6. Barsiisaan/tuun kee jechoota haaraa isin hinbeekne mala faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

B1fi B2 yeroo deebisan, “Yeroo tokko tokko ni baranna haata’u malee, akka Afaan Ingiliiziitti Afaan orommoo walfaallaa hiika jechootaa hinibsu,” jedhan. B3fi B4 ammoo yeroo deebisan, “Barsiisaan keenya darbee darbee nu barsiisa. Innumtiyyuu hiika jechoota faallaa haaraa miti,” jedhan. B5 ammoo yeroo deebisu, “Hanga tokko nibaranna. Haata’u malee gosoota isaa adda baasnee miti,” jedhe. B6 ammoo B3fi B4 deebisan deebise.

Walumaagalaatti af-gaaffii iddattoo barattootarraa ragaan argame, barsiisoonni walfaallaa hiika jechootaa darbee darbee akka barsiisaniifi gosa gosaan adda baasanii akka hinbarsiifne agarsiisa.

7. Barsiisaan/tuun kee mala jechoota hiika faallaa sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

Gaaffii 7ffaa kana B1, B2, B3, B4, B5fi B6 yeroo deebisan, “Barsiisaan kamiyyuu jechoota hiika faallaa kitaaba keenyarra jiru himanii bira taru malee, kun hiika faallaa sadarkaadha jedhanii nutty himanii hinbeekan,” jedhanii deebisan.

Walumaagalaatti, ragaan iddattoo barattoota kanneeniirraa argame, barsiisoonni mala jechoota hiika faallaa sadarkaa fayyadamanii hiika jechootaa kan hinbarsiifne ta’uu mirkaneessa.

8. Barsiisaan/tuun kee tooftaa jechoota hiika faallaa guutuu qaban walbira qabuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

B1 yoo deebisu, “Waggaa keessatti darbee darbee nu barsiisu,” jedhe. B2, B3 ammoo,”Yeroo muraasa nubarsiisu,” jedhanii yemmuu deebisan, B5fi 6 deebii B2fi B3 deebisan kennan.

Walumaagalaatti, ragaan iddattoo barattoota kanneeniirra kanhubatamu, barsiisoonni mala hiika faallaa guutuu fayyadamanii barattoota isaanii hiika jechootaa sirriitti kan hinbarsiifne ta’uudha.

9. Barsiisaan/tuun kee mala jechoota hiika faallaa waliin jiraatan fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

Gaaffii 9ffaa kana B1, B2, B3, B4, B5fi B6 yeroo deebisan, "Barsiisoonni keenya jechoota hiika faallaa qaban kitaabuma keenyarra jiran haalauma qajeelfamni agarsiisuun nutty himanii darbuun ala kun hiika faallaa waliin jiraatudha jedhanii nubarsiisanii hinbeekan," jedhanii deebisan.

Walumaagalaatti, ragaan iddattoo barattoota kanneeniirra argame kun, barsiisoonni hiika faallaa waliin jiraatan adda baasanii barattootaaf kan hinqabsiisne ta'uu nu hubachiisa.

10. Barsiisaan/tuun kee mala jechoota hiika faallaa kallattii fayyadamuun isin hiika jechoota haaraa akka barattan hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

B1fi B2 gaaffii kana yemmuu deebisan, "Darbee darbee mala hiika faallaa kallaattii fayyadamuun hiika jechootaa nu barsiisu haata'u malee kun gosa hiika faallaa kanaati jedhanii haala ifa ta'een nuti hin himan" jedhan. B3, B4, B5fi B6nis deebii B1fi B2 kennan deebisan.

Walumaagalaatti, deebii iddattoo barattootarraa argame, barsiisoonni mala hiika faallaa kallaattii agarsiisuutti fayyadamanii hiika jechootaa barattoota isaaniif haala ifa ta'een akka hin barsiifne mul'isa.

11. Barsiisaan/tuun kee mala walkeessoo hiika jechootaa kanneen ta'an fakkeenyaaf, beeyilada kotteduudaa: farda, harree, gaangee, beeyilada horii: sa'aafi sangaa, beeyilada bushaa'ee: re'eefi hoolaa kanneen akkanaa walkeessoo hiika jechootaa qaban hagam isin hubachiisuun barsiisa/ti Mee ibsi?

B1 yeroo deesisu, "Yeroo muraasa baranna. Sababiin isaas, kitaaba keenya keessatti bakka xiqqootti barreeffamee jira,"jedhe. B2, B3, B4, B5fi B6 ammoo deebii B1 deebise deebisan.

Walumaagalaatti ragaan iddattoo barattoota kanarraa argame, barsiisoonni walkeessoo hiika jechootaa kanuma kitaabarratti barreeffame barsiisanii bira akka darban malee, muuxannoo qabanirraa akka hinqoodneef mul'isa.

12. Barsiisaan/tuun kee hiika jechootaaf xiyyeeffannoo kennuun hagam isin barsiisa/ti?

B1fi B2 yeroo deebisan, “Barsiisaan keenya darbee darbee hiika jechootaa nu barsiisee booda, hojii manaa nuuf kenna,” jedhan. B3 ammoo yemmuu deebisu, “Hiika jechootaa kitaaba keenya keessatti jiru barachuu malee, hiika jechootaa barsiisuuf jecha dursi kennamuufii qaba kan jedhu wanta nu hubachiisan hinqaban,” jedhe. B4, B5fi B6 ammoo deebii B3 kenne deebisan.

Walumaagalaatti iddattoo barattootaa kanneeniirraa ragaan argame, barsiisoonni hiika jechootaa barsiisuu malee, dandeettii hiika jechootaa tooftaa dandeettiiwwan afaanii biroo faana qabuun dursi kennameefii akka hinbarsiifamne mul’isa.

13. Barsiisaan/tuun kee Loqoda adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

B1 wayita deebisu, “Kitaaba keenyarratti waa’ee loqodaa bal’inaan barreeffamee hinjiru. Isuma jiru yeroo tokko tokko nibaranna,” jedhe. B2fi B3 ammoo yeroo deebisan, “Barsiisaan keenya kitaaba keenyarraan ala xiyyeeffannoo itti kennee kitaabilee adda addaa sakatta’uun wanti nu barsiise hinjiru,” jedhan. B4, B5fi B6 ammoo, deebii B1 kenne deebisan.

Walumaagalaatti iddattoo barattootaa kanneeniirraa ragaan argame, hiika jechootaa loqoda adda addaafi ogummaa kanuma kitaaba barataa qofaarra jiru darbee darbee akka barsiisan agarsiisa.

14. barsiisaan/tuun kee dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan gareen mari’attanii hiika akka kennitan hagam isin qajeelcha/ti? Mee ibsi?

B1 yeroo deebisu, “Barsiisaan keenya shaakala dubbisa duraa mataasaa hoj-manee kennee bira darbee, akka nuti dubbisa dubbisnu taasisa,” jedhe.

B2fi B3 ammoo wayita deebisan,”Barsiisaa dhumatu hiika jechoota haaraa nutty hima malee, akka irratti mari’annu nu hintaasisu,” jedhan. B4, B5fi B6 ammoo, deebii B2fi B3 kennan deebisan.

Walumaagalaatti iddattoo barattootaarraa ragaan argame, barsiisoonni dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan irratti barattoonni gareen mari'atanii hiika jechootaa akka kennan akka hinqajeelchine mirkaneessa.

B1 yemmuu deebisu,”Yeroo baay’ee gilgaalli hiika jechootaa dubbisa keessaa waan bahuuf, akka nuti bakka galumsaa qayyabannee deebisnu nu taasisa,” jedhe. B2, B3, B4, B5fi B6nis deebii B1 deebise deebisan.

Walumaagalaatti iddattoo barattootaa kanneeniirraa raga argame, barsiisoonni yeroo baay’ee barattoonni bakka galumsaa qayyabatanii hiika jechootaa akka tilmaaman akka jajjabeessan mirkaneessa.

15. Barsiisaan/tuun kee hiika jechoota haaraa erga barattanii booda, hima akka ijaartan hagam isin deeggara/ti? Mee ibsi?

B1fi B2 wayita deebisan, “barsiisaan keenya hiika jechootaa nu barsiisu malee, hima ittiin nu ijaarsisee hinbeeku,” jedhan. B3, B4, B5fi B6 deebii B1fi b2 deebisan deebisan.

Walumaagalaatti, iddattoo barattootaa kanneen irraa ragaan argame, barsiisoonni hiika jechootaa qofaa barsiisuu malee, deebisanii barattoota akka ittiin hima hinijaarsisne mul’isa.

16. Barsiisaan/tuun kee beekumsa hiika jechootaa akka cimsattaniif kitaabilee adda addaa akka dubbistan hagam isin jajjabeessa/ti? Mee ibsi?

B1 yeroo deebisu,”Barsiisaan keenya kitaabuma keenya akka dubbisnu nutty himu malee, kitaabilee biroo akka dubbisnu wanta nutty dubbatan hinqaban,” jedhe. B2, B3, B4, B5fi B6 deebii B1 waliin walfakkaatu deebisan.

Walumaagalaatti iddattoo barattootaa kanneeniirraa ragaan argame, barsiisoonni barattoonni kitaabilee adda addaa akka dubbisan gonkumaa akka hinjajjabeessine agarsiisa.

17. Barsiisaan/tuun kee hiika jechootaa galumsa keessatti akka qayyabattan hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

Gaaffii kana B1, B2, B3, B4, B5fi B6 yemmuu deebisan, “Barsiisoonni keenya mala barattoonni hiika jechootaa galumsa keessatti akka qayyabatan yeroo baay’ee kan jajjabeessan ta’uu yoo deebisan, haata’u malee kitaaba keessa jiruun alatti xiyyeeffannoo kennanii shakaloota garagara kennuun nuhinbarsiisan,” jedhan.

Walumaagalaatti, akka ragaan iddattoo barattootaarraa argame, barsiisoonni barattoota isaanii hiika jechootaa galumsa keessatti qayyabatanii akka hubatan yeroo baay’ee himanillee, xiyyeeffannoo kennuun akkasumas gilgaalota dabalataa shaakalsiisuun kan hinbarsiifne ta’uu mirkaneessa.

18. Barsiisaan /tuun kee Kuusaa jechootaa qayyabattanii hiika jechootaa akka hubattan hagam isin qajeelcha/ti? Mee ibsi?

B1 yeroo deebisu,”Barsiisaan keenya galmee kuusaa jechootaa akka qayyabannu gonkumaa nutti himee hinbeeku,”jedhe. B2, B3, B4, B5fi B6 deebii B1 deebise deebisan.

Walumaagalaattiragaan iddattoo barattootaarraa argame, barsiisoonni barnoota Afaan oromoo barsiisan akka barattoonni galmee kuusaa jechootaa qayyabatanii hiika jechootaa hubatan akka hinjajjabeessine mirkaneessa.

19. Barsiisaan/tuun kee mala mala hawaasummaa fayyadamtanii hiika jechoota haaraa akka barattan hagam isin jajjabeessa/ti? Mee ibsi?

B1, B2, B3fi B4 yeroo deebisan,”Barsiisoonni keenya mala hawaasummaa fayyadamnee hiika jechootaa barachuu akka dandeenyu darbee darbee nubarsiisu,” jedhan. B5 ammoo yemmuu deebisu, “barsiisaan kenya mala kanatti fayyadamuun yeroo muraasa nubarsiisa,” jedhe. B6 yeroo deebisu garuu, “Barsiisoonni keenya mala hawaasummaa fayyadamnee hiika jechootaa akka barannu gonkumaa nugaragaaree hinbeeku, “jedhee deebise.

Walumaagalaatti, deebii iddattoo kanneeniirra kan hubatamu, barsiisoonni mala hawasummaa fayyadamanii hiika jechootaa barachuu akka danda'an darbee darbee kan barsiisan tautti siqa jechuudha.

20 Barsiisaan/tuun kee tooftaa irradeddeebii gargaaramtanii hiika jechootaa akka hubachuu dandeessan hagam isin taasisa? Mee ibsi?

B1, B2, B3, B4, B5fi B6nu yemmuu deebisan, "Barsiisoonni keenya tooftaa irradeeddeebii gargaaramnee hiika jechoota haaraa hubachuun akka danda'amu nu jajjabeessanii hinbeekan; nutis maalirrattiifi akkamitti irradeddeebinee hiika jechootaa akka barannu nuiif ifa miti," jedhanii deebisan.

Walumaagalaatti, deebii argameerraa kan hubannu, barsiisoonni barattoonni tooftaa irradeeddeebii fayyadamanii hiika jechootaa akka baratan haala ifa ta'een kan hingargaarre ta'uudha.

21. Adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechoota haaraa hubachuu akka dandeessan hagam isin kakaasa? Mee ibsi?

Gaaffii 21ffaa B1, B2, B3, B4, B5fi B6 akka deebisanitti, "Barsiisoonni bakka tokko tokkootti yaddannoo nuu kennu malee, adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechoota barachuu akka dandeenyu gonkumaa nukakaasanii hinbeekan," jedhan.

Dimshaashumatti, deebii kanarraa kan hubannu, barsiisoonni barattoota isaaniif adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechootaa barachuu akka danda'an gonkumaa jajjabeessanii kan hinbeekan ta'uudha. Kun ammoo dandeettii hiika jechootaa gabbisuurratti dhiibbaa akka fidu beekamaadha.

22. Barsiisaan/tuun kee mala jechi ciigoon hiika irra keessaafi dhokataa qabaachuun isaa hagam akka adda baastanii hubattan isin barsiisa/ti? Mee ibsi.

B1 yemmuu deebisu, "Ciigoo muraasatu kitaaba keenya keessa jira. Isuma barsiisaan keenyayeroo muraasaa nu barsiisee bira darba," jedhe. B2, B3, B4, B5fi B6nis deebii B1 deebise deebisan.

Walumaagalaatti ragaan iddattoo barattootaarraa argame, barsiisoonni hiika jechoota ciigoo yeroo muraasa akka barsiisan mul'isa.

23. Barsiisaan/tuun kee tooftaa hiika jechamootaa kallattiin jechoota waliin ijaaraman irraa kallattiin osoo hintaane, gadifageessanii xiinxaluun akka hubattan hagam isin gargaara/ti?

Mee ibsi? B1, B2, B3, B4, B5fi B6 yeroo deebisan,”Hiika jechamootaa kitaaba keenya keessa bakka xiqqoo jira. Isumaayyuu, barsiisoonni keenya osoo ibsa itti nuu kennan yeroo muraasa dubbatanii bira darbu,” jedhan.

Walumaagalaatti iddattoo barattootaa kanarraa ragaan argame, barsiisoonni isaanii hiika jechamootaa kitaaba barataarra jiru yeroo muraasa dubbatanii osoo ibsa ittiin hinkennin akka bira darban agarsiisa.

24. Barsiisaan/tuun kee adeemsa ijaarsa jecha tishoo keessatti hiika jechootaa barachuu akka dandeessan mul'isuun hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

B1fi B2 yeroo deebisan, “Kitaaba keenya keessa jechi tishoon bakka muraasa jira. Kanaaf, yeroo muraasa baranna,” jedhan. B3 ammoo yeroo deebisu, “Waa’ee jecha tishoo yeroo muraasa waan barannuuf, hubannoo nuti qabnu muraasa,”jedhe. B4, B5fi B6 ammoo deebii B3 deebise deebisan.

Walumaagalaatti ragaan iddattoo barattootaa irra jireessarra argame jechoota of danda’anii kophaatti dhaabbatan lama walitti fiduun hiika jecha tokko kennuu akka danda’u barsiisuun yeroo muraasa akka ta’eefi barattoonis hubannoo waa’ee isaa qaban muraasa akka ta’e agarsiisa.

25/ Barsiisaan/tuun kee mala jechoota lama qaama isaaniirraa birsaga mummuruun kanneen hafan walitti suphuun hiika jecha haaraa akka uuman fakkeenyaaf, xiinxala + sammuu = xiinsammuu kanneen akkanaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

B1 yeroo deebisu, “Qabiyyeen barnoota suphuu jedhu kitaaba keenya keessa jiru xiqqaadha. Haata’u malee, isaayyuu barachaa jirra jechuu hindandeenyu,” jedhe. B2, B3fi B4 ammoo yeroo deebisan,”Barsiisaan keenya nu barsiisuu miti, ofumaayyuun

wanta hubanoo qabu hinfakkaatu,” jedhan. B5fi B6 ammoo, deebii B2, B3fi B4 kennan deebisan. Walumaagalaatti iddattoo barattoota irra jireessarraa ragaan argame, jechoota lama qaama isaaniirraa birsaga mummuruun kanneen hafan walitti suphuun hiika jecha haaraa akka uuman barachaa akka hinjirre mirkaneessa.

26/ Barsiisaan/tuun kee meeshaalee gargaarsa barnootaa kan akka fakkii, chaartiifi giraafii fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

B1 wayita deebisu, “Mana barumsaa sadarkaa 1ffaatti malee, sadarkaa 2ffaatti gonkumaa fakkii, chaartiifi giraafii gargaaramnee barannee hinbeeknu,” jedhe. B2, B3, B4, B5fi B6 ammoo deebii B1 deebise deebisan.

Walumaagalaatti, iddattoo barattootaa hundaarraa ragaan argame, gonkumaa barsiisoonni fakkii, chaartiifi giraafii fayyadamuun hiika jechootaa barsiisaa akka hinjirre mirkaneessa.

27/ Barsiisaan/tuun kee mala meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaa (dhugaa) fayyadamuun hiika jechootaa hagam isin barsiisa/ti? Mee ibsi?

B1 yemmuu deebisu,”Barsiisaan keenya meeshaalee qabatamaa fayyadamee nu barsiisee hinbeeku,” jedhe. B2, B3, B4, B5fi B6 ammoo deebii B1 kenne deebisan. Walumaagalaatti iddattoo barattootaa kaneeniirraa ragaan argame, barsiisoonni meeshaalee qabatamaa fayyadamanii hiika jechootaa barsiisaa akka hinjirre mul’isa.

Akka waliigalaatti, bargaaffii iddattoo barattootaafi barsiisotaaf dhiyaateen, daawwannaa daree taasiifameefi af-gaaffii barattootaaf dhiyaateerraa ragaa argameen barsiisoonni meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaatti fayyadamuun hiika jechootaa akka hinbarsiisneetu hubatameera. Kun ammoo, yaada Krashenfi Terreell (1983) barattoonni barnoota kutaa keessatti baratan haala qabatamaa dhugaa hawaasicha keessa jiru wajjiin walqabsiisuun akka hubatan gochuuf gahee guddaa akka mul’isan godha jedhu sana hindeeggaru.

Walumaagalaatti, boqonnaa kana keessatti barsiisota 10fi barattoota 112 iddattoo fayyadamuun ragaalee funaanamanii qaacceffaman irraa hubachuun kan danda’ame, shoora hiikni jechootaa afaan barsiisuu keessatti taphatu akka salphaatti fudhachuu;

yaadrimee hiika jechootaa maloota jechoota walqabsiisuun barsiisuun hafuu; mala barattoonni ofdanda'anii hiika jechootaa akka baratan gochuufi tooftaalee walfakkii, walfaallaa adda addaafi walkeessoo hiika jechootaa haala barbaadamuun hojiirra oolchuun barsiisuu dhiisuu; jechoota hiika adda addaa qabaniifi jechoota uumuu sirriitti hojiirra oolchanii barsiisuurratti xiyyeeffannoo dhabuufi meeshaalee deeggarsa barnootaa fayyadamuu dhiisuufaadha.

Dabalee E

Qabxiilee Mirkaneeffannaa Daawwata Dareef Qophaa'an

Kutaa I: Odeeffannoo Waliigalaa

- 1/ Maqaa mana barumsaa: _____
- 2/ Maqaa daawwataa: _____
- 3/ Guyyaa Daawwatame: _____ Wayitii _____ Yeroo _____
- 4/ Kutaa Daawwatame: _____ Daree _____
- 5/ Saala: Dhiira ☐ Dhala ☐
- 6/ Umrii: 20-25 ☐ 26-30 ☐ 31-35 ☐ 36-40 ☐ 41 fi ol ☐
- 7/ Sadarkaa Barnootaa: 12+2 ☐ 12+3 ☐ 12+4 ☐ kan biroo ☐
- 8/ Barnoota ittileenjifame: Afaan Oromoo ☐ Kan biroo ☐
- 9/ Bara Tajaajilaa: 1-2 ☐ 3-5 ☐ 6-10 ☐ 11-20 ☐ 21 fi ol ☐

Kutaa II: Qabxii Mirkaneeffata Daawwata Daree

Qoratiichi marsaa daawwannaa gaggeessu keessatti qabxii qabatee kutaa seene sana mirkaneeffata. Raawwateera yoo ta'e 'eeyyee' fuuldura mallattoo (☐) kana kaa'a. Yoo hin raawwanne ta'e immoo 'lakki' fuuldura mallattoo (☐) kaa'uun adda baasata.

Lakk	Qabxii Mirkaneeffannaa Daree	Mirkaneef fata	
		Eyyee	Lakki
1	Hiika jechoota haaraa hubachiisuuf beekumsa barattoonni duraan qaban faana walqabsiisuun hiika jechootaa barsiisuu.		
2	Mala jechi tokko jechoota biroo faana walitti hidhata hiikaa akka qabu tilmaama keessa galchuun barsiisuu.		
3	Mala firoommii jechootaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.		
4	Ibsa kennuufi akkaataa dubbii(loqoda) dubbatamaa jiruun hiika jechootaa barsiisuu.		
5	Jechoota haaraa mala walfakkii hiika isaaniin walbira		

	qabuun hiika jechootaa barsiisuu.		
6	Jechoota haaraa barattoonni hinbeekne mala faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hiika jechootaa barsiisuu.		
7	Mala jechoota hiika faallaa sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.		
8	Tooftaa jechoota hiika faallaa guutuu fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.		
9	Mala jechoota hiika faallaa waliin jiraatan fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.		
10	Mala jechoota hiika faallaa kallattii qabanitti fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.		
11	Mala walkeessoo hiika jechootaa kanneen ta'an fakkeenyaaf, beeyilada kotteduudaa: farad, harree, gaangee, beeyilada horii: sa'aafi sangaa, beeyilada bushaa'ee: re'eefi hoolaa kanneen akkanaa walkeessoo hiika jechootaa qaban barsiisuu.		
12	Hiika jechootaaf xiyyeeffannoo dursaa kennuun hiika jechootaa barsiisuu.		
13	Loqoda adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu,		
14	Barattoonni dubbisa dura jechoota haaraa duubbisa keesaa bahan gareen mari'atanii hiika akka kennan qajeelchuu.		
15	Barattoonni hiika jechoota haaraa erga baratanii booda, hima akka ijaaran qajeelchuu.		
16	Barattoonni beekumsa hiika jechootaa akka cimsataniif mala kitaabilee adda addaa akka dubbisan jajjabeessuu.		
17	Mala barattoonni hiika jechootaa galumsa keessaa tilmaamuun ofdanda'anii akka baratan jajjabeessuu.		
18	Barattoonni mala kuusaa jechootaatti fayyadamanii hiika jechootaa akka baratan qajeelchuu.		
19	Barattoonni mala hawaasummaa fayyadamanii hiika jechootaa akka baratan taasisuu.		
20	Tooftaa irradeddeebii gargaaramuun barattoonni hiika jechootaa akka hubatan kakaasuu.		
21	Barattoonni adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechoota haaraa hubachuu akka danda'an si'eessuu.		
22	Jechi ciigoon hiika irra keessaafi dhokataa qabaachuun isaa barattoonni adda baasanii akka hubatan barsiisuu.		
23	Tooftaa hiika jechamootaa kallattiin jechoota waliin ijaaraman irra kallattiin osoo hintaane, gadifageessanii xiinxaluun akka barattoonni hubabatan barsiisuu.		
24	Adeemsa ijaarsa jecha tishoo keessatti hiika jechootaa barachuun akka danda'amu mul'isuun barsiisuu.		
25	Mala jechoota lama qaama isaaniirraa birsaga mummuruun kanneen hafan walitti suphuun hiika jecha haaraa akka uuman fakkeenyaaf, xiinxala + sammuu = xiinsammuu		

	kanneen akkanaa barsiisuu.		
26	Mala meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaa(dhugaa) fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.		
27	Mala meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaa(dhugaa) fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.		

Dabalee F

Qabxii Marsaa Daawwannaa Daree Raawwate Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornaaliizimiifi

Qunnamtii Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

Lak .	Qabxiilee irratti xiyyeeffataman	Filanno o	Marsaa daawwannaa daree												Ida’am a
			B1		B2		B3		B4		B5		B6		
			1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	
1.	Mala hiika jechoota haaraa barattootaaf hubachiisuuf beekumsa duraan qaban faana walqabsiisuun barsiisuu.	Eeyyee	-	√	-	-	-	-	-	-	√	-	-	-	2
		Lakkii	x	-	x	x	x	x	x	x	-	x	x	x	10
2.	Mala jechi tokko jechoota birroo faana waliin hidhata hiikaa qabaachuu tilmaama keessa galchuun barsiisuu	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
3.	Mala firoommii jechootaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	√	√	-	√	-	√	-	-	-	-	4
		Lakkii	x	x	-	-	x	-	x	-	x	x	x	x	8
4	Ibsa kennuuniifi akkaataa dubbii(logoda) dubbatamaa jiruun hiikajechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	√	-	√	-	-	√	√	-	√	-	-	5
		Lakkii	x	-	x	-	x	x	-	-	x	-	x	x	7
5.	Jechoota haaraa mala walfakkii hiika isaanii walbira qabuun barsiisuu.	Eeyyee	√	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Lakkii	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	11

6.	Jechoota haaraa barattoonni hinbeekne mala faallaa hiika jechoota sanaa walbira qabuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
7.	Mala jechoota hiika faallaa sadarkaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
8.	Tooftaa jechoota hiika faallaa guutuu qaban walbira qabuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	√	-	-	-	-	-	-	1
		Lakkii	x	x	x	x	x	-	x	x	x	x	x	x	11
9.	Mala jechoota hiika faallaa waliin jiraatan fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	√	-	-	√	-	-	-	-	2
		Lakkii	x	x	x	x	-	x	x	-	x	x	x	x	10
10.	Mala jechoota hiika faallaa kallattii fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
11.	Mala walkeessoo hiika jechootaa kanneen ta'an fakkeenyaaf, beeyilada kotteduudaa: farda, harree, gaangee, beeyilada horii: sa'aafi sangaa, beeyilada bushaa'ee: re'eefi hoolaa kanneen akkanaa walkeessoo hiika	Eeyyee	-	-	√	√	-	-	√	-	-	-	-	√	4
		Lakkii	x	x	-	-	x	x	-	x	x	x	x	-	8

	jechootaa qaban barattoota hubachiisuun barsiisuu.														
12.	Hiika jechootaaf xiyyeeffannoo dursaa kennuun barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
13.	Loqoda adda addaa fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	√	-	-	-	√	2
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	-	x	x	x	-	10
14.	Barattoonni dubbisa dura jechoota haaraa dubbisa keessaa bahan gareen mari’atanii hiika akka kennan qajeelchuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
15.	Barattoonni hiika jechoota haaraa erga baratanii booda, hima akka ijaaran qajeelchuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
16.	Barattoonni beekumsa hiika jechootaa akka cimsataniif kitaabilee adda addaa akka dubbisan jajjabeessuu	Eeyyee	-	√	-	-	-	-	√	-	-	-	-	-	2
		Lakkii	x	-	x	x	x	x	-	x	x	x	x	x	10
17.	Mala barattoonni hiika jechootaa galumsa keessaa tilmaamuun ofdanda’anii akka baratan gochuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
18.	Barattoonni kuusaa jechootaatti	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0

	fayyadamanii hiika jechootaa barachuu akka danda'an deeggaruu.	Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
19.	Barattoonni mala hawaasummaa fayyadamuun hiika jechoota haaraa akka baratan jajjabeessuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
20.	Tooftaa irradeddeebii gargaaramanii barattoonni hiika jechootaa barachuu akka danda'an kakaasuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
21	Barattoonni adeemsa yaadannoo fudhachuu keessatti hiika jechoota haaraa hubachuu akka danda'an si'eessuu.	Eeyyee	√	-	-	√	-	-	-	-	√	-	-	-	3
		Lakkii	-	x	x	-	x	x	x	x	-	x	x	x	9
22	Jechi giigoon hiika irra keessaafi dhokataa qabaachuun isaa hagam barattoonni akka adda baasanii hubatan barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
23	Tooftaa hiika jechamootaa kallattiin jechoota waliin ijaaraman irraa kallattiin osoo hintaane, gadifageessanii xiinxaluun akka barattoonni	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12

	hubatan gargaaruu.															
24	Adeemsa ijaarsa jecha tishoo keessatti hiika jechootaa barachuun akka danda'amu mul'isuun barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
25	Mala jechoota lama qaama isaaniirra birsaga mummuruun kanneen hafan walitti suphuun hiika jecha haaraa akka uuman fakkeenyaaf, xiinxala + sammuu = xiinsammuu kanneen akkanaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
26	Meeshaalee gargaarsa barnootaakan akka fakkii,giraafiifi chaartii fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12
27	Mala meeshaalee deeggarsa barnootaa qabatamaa(dhugaa) fayyadamuun hiika jechootaa barsiisuu.	Eeyyee	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
		Lakkii	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	12